

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

PEYZAJ MİMARLIĞINDA TÜRK İSLAM BAHÇELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRFAN DEMİREL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ALPER SAĞLIK

ÇANAKKALE – 2022

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

PEYZAJ MİMARLIĞINDA TÜRK İSLAM BAHÇELERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İRFAN DEMİREL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. ALPER SAĞLIK

ÇANAKKALE – 2022

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İrfan DEMİREL

08 /04 /2022

TEŞEKKÜR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygı değer danıŐman hocam Doç. Dr. Alper SAğLIK, alıŐma sÜresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen aileme ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli amcama sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

İrfan DEMİREL
anakkale, MART 2022

ÖZET

PEYZAJ MİMARLIĞINDA TÜRK İSLAM BAHÇELERİ

İrfan DEMİREL

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Doç. Dr. Alper SAĞLIK

16/03/2022, 116

İslamiyet 610 yılında Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla indirilmiştir. Daha sonra yapılan savaşlar ve anlaşmalarla İslam dini her geçen gün yayılmıştır. Müslümanlık 7 yy. da Hz. Ömer'in halifeliği sırasında Türkler ile tanışmıştır. Fakat 11. yy. a kadar Türkler arasında yaygın din Şamanizm olarak kalmıştır. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de geçen cennet tasviri zamanla İslam bahçelerine yansımıştır. İslam bahçe anlayışı, Kuran-ı Kerim'deki cennet tasvirine dayanmaktadır. Ayetlerdeki 'akar sular, çiçek açmış ağaçlar, her türlü meyve' vurgusu, mutluluk mekânı düşüncesini biçimlendirmiştir. İspanya, İran ve Hindistan'daki İslam bahçeleri dinsel açıdan ortak özellikler göstermesine rağmen, kökleri farklı kültürlerle, iklim ve toprak yapısına dayanmaktadır. Hindistan'daki İslam bahçeleri su kanalları ve havuzları ile tamamen simetrik bir düzene bağlı olarak, geniş alanlar kapsayacak şekilde planlanmışlardır. İspanya İslam bahçeleri ise topoğrafyanın getirdiği bir zorunlulukla birlikte yamaçlar üzerinde, teraslar halinde, serviler ve asma bahçeleri ile zenginleştirilmiştir. Bu tez çalışmasında Türk İslam bahçelerinin peyzaj mimarlığındaki yeri ve önemi araştırılmıştır. Dünya üzerindeki Türk İslam bahçelerinin tarihleri, dokusu, yapısı, tasarımları, insanlara etkileri detaylı bir şekilde incelenmiş, bahçelerin yapısal özelliklerinin, ekolojik dengeye uyum sağlaması ve sürdürülebilirliği gözlemlenmiş, tarihsel süreç içerisinde bahçeyi algılayış biçimlerindeki farklılıklar ile çeşitli sanat dallarında ve bahçelerde bu değişimlerin yansımaları incelenmiş, bahçe kültürümüzü sembolize eden bitkiler vurgulanarak, Türk İslam bahçelerinin önemini yeniden ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk, İslam, Peyzaj Mimarlığı, Bahçe

ABSTRACT

TURKISH ISLAMIC GARDENS IN LANDSCAPE ARCHITECTURE

İrfan DEMİREL

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Landscape Architecture

Assoc. Prof. Dr. Alper SAĞLIK

16/03/2022, 116

Islam in 610 Hz. Muhammed'e is revealed through revelation. Later, with the wars and agreements, the religion of Islam spread with each passing day. Muslim 7 century. During the caliphate of the Prophet Omar met with the Turks. But until the 11th century, the common religion among Turks was shamanism. The depiction of paradise in the Holy Quran, the holy book of Islam, has been reflected in the Islamic gardens in time. The understanding of Islamic gardening is based on the depiction of paradise in the Holy Quran. The emphasis in the verses 'running waters, blossoming trees, all kinds of fruits iştir shaped the idea of a place of happiness. Although the Islamic gardens in Spain, Iran and India show common features in terms of religion, their roots are based on different cultures, climate and soil structure. Islamic gardens in India are planned to cover large areas, with a completely symmetrical layout with water channels and pools. The Islamic gardens of Spain, on the other hand, have been enriched with service and hanging gardens on slopes, in terraces, with the necessity of topography. In this thesis, the place and importance of Turkish-Islamic gardens in landscape architecture were investigated, the structural characteristics of the gardens, adaptation to ecological balance and sustainability were observed.

Keywords: Turkish, Islam, Landscape Architecture, Garden

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Giriş.....	1
1.1.1. Türklerin Atarları Ve İlk Kültür Çevreleri.....	3
1.1.2. Anav Kültürü.....	6
1.1.3. Afanaseyevo Kültürü.....	7
1.1.4. Kelteminar Kültürü.....	7
1.1.5. Andronovo Kültürü.....	7
1.1.6. Karasuk Kültürü.....	8
1.1.7. Tagar ve Taştık Kültürü.....	8
1.1.8. Kült Nedir.....	9
1.1.9. Türk Kültüründe Ağaç Kültü.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

BAHÇE VE PEYZAJ SANAT TARİHİ

2. Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi.....	12
2.1. Anadolu Coğrafyasında Bahçenin Gelişimi	15
2.2. Türk Kültürü ve Bahçe Sanatı	16
2.2.1. Türk Bahçelerinde Düzen.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM İSLAM DİNİ

3.1. İslamiyet.....	23
3.1.1. İslami Peyzajlar	23
3.2 Sembolizm ve Kur'an-ı Kerim	25
3.2.1 Dört Sayısı.....	26
3.2.2. Rahman Suresi	27
3.2.3. Çar-bağ Sisteminin Gelişimi	27
3.2.4. Birlik Kavramı	28
3.3. İslam Bahçe Tarihinin Bazı Önemli Şahsiyetleri.....	29
3.3.1. İbn'ül Avvam.....	29
3.3.2. İbn Luyun.....	29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ÇEŞİTLİ İSLAM BAHÇE SANATLARI

4.1. İspanya İslam Bahçe Sanatı	30
4.1.1. İspanya İslam Bahçeleri Tertip Özellikleri	31
4.1.2. Alhambra Örneği	33
4.1.3. Generalife Örneği	37
4.1.4. Alcasar Örneği	38
4.2. İran İslam Bahçe Sanatı	39
4.2.1. İran İslam Bahçeleri Tertip Özellikleri	39
4.2.2. Önemli İran Bahçeleri Örneği	44
4.3. Hindistan İslam Bahçeleri	47

BEŞİNCİ BÖLÜM TÜRKLER VE İSLAMİYET

5.1. Türklerin İslamiyet ile Tanışması	50
5.2. Türk İslam Bahçe Sanatı	50
5.3. Osmanlı Dönemi Bahçe Sanatı.....	67

5.3.1. Osmanlı Dönemi Namazgah Örneği	72
5.4. Türk İslam Bahçelerinin Batı Bahçelerinden Farklılıkları	75
5.5. Salt Türk Bahçesinin Genel Özellikleri	76
5.6. Salt Türk Bahçelerinin Batı Örnekleriyle Kıyaslanması	79

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK BAHÇELERİNDE BATI ETKİLERİ

6.1. Türk Bahçelerinde Batı Etkileri	82
6.2. Formel Batı Bahçelerinin Aşırı Ölçülerde Uygulanması Beyberbeyi Saray Bahçesindeki Uygulama.....	85
6.3. Dolmabahçe'deki Uygulama.....	87
6.4. Formel Batı Bahçelerinin Türk Bahçeleriyle Uyumu Aynalıkavak Kasrı.....	88
6.5. Formel Klasik Batı Etkisinin Türk Bahçesinde Uygulama Üzerinde Genel Görüşler.....	89
6.6. Pitoresk, Doğal Batı Bahçe Düzeni Etkisi Yıldız Parkı Örneği.....	90
6.7. Emirgan Korosu Uygulaması.....	92
6.8. Pitoresk, Doğal Batı Bahçelerinin Türk Bahçelerine Uygulanması Hakkında Genel Görüşler.....	92
6.9. Batı Etkilerinin Türk Bahçelerindeki Yeri.....	92
7. SONUÇ VE ÖNERİLER	93

KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	I

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	İlk Türk çevrelerinin yaşadığı yerler.	6
Şekil 2	Göbeklitepe.	11
Şekil 3	Türklerin göçebe yaşantısı.	15
Şekil 4	Ihlamur kasrı.	17
Şekil 5	İslam'ın yayıldığı coğrafya.	23
Şekil 6	Temel çar-bağ planı.	28
Şekil 7	Mersinli avlu.	34
Şekil 8	Aslanlar avlusu.	34
Şekil 9	Kadınlar avlusu.	35
Şekil 10	Servili avlu.	35
Şekil 11	Generalife.	37
Şekil 12	Alcazar.	38
Şekil 13	Chehel sütün palace.	40
Şekil 14	Matrakçı Nasuh Paşa İstanbul minyatürü.	52
Şekil 15	Konya Alaeddin camii.	55
Şekil 16	Divriği Ulu camii.	56
Şekil 17	Konya Karaatay medresesi.	56
Şekil 18	Sivas Gök medrese.	57
Şekil 19	Topkapı Sarayı.	59
Şekil 20	Süleymaniye camii dış avlu planı.	70
Şekil 21	Topkapı sahil sarayında has bahçe planı.	70
Şekil 22	Birinci bahçe planı.	71
Şekil 23	İkinci bahçe planı.	72

Şekil 24	Namazgah ön görünüş.	73
Şekil 25	Namazgah plan görünümü.	73
Şekil 26	Namazgah üç boyut modeli ön görünüşü.	74
Şekil 27	Namazgah üç boyutlu modeli detay görünüşü.	75
Şekil 28	Beylerbeyi sarayı.	87

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türkler, herkes tarafından kabul edilen tarihin başlangıcından itibaren günümüze kadar gelebilen sayılı medeniyetlerden biridir. Milattan önce 4 binden itibaren Asya kıtasındaki varlıklarını büyük oranda koruyarak günümüze kadar geçen süre zarfında üç kıtada hüküm sürmüşlerdir. Türkler, bugün yedi bağımsız ve pek çok özerk devlete sahip, çeşitli devletlerde azınlık statüsünde veya yeni bir kabule çifte vatandaş konumunda beş kıtada yaşamaktadırlar (Türkeş, 2007).

Türkler var oldukları tarihten itibaren, kendi vatanlarını koruyarak yeni bölgeler elde etmiş, farklı dinler ve kültürlerle alakadar olmuşlardır. Bilinen 16 hükümdarlık ve sayısız devlet kurmuşlardır. Türklerin kurmuş oldukları devletlerin büyük bir çoğunluğu çıkan iç karışıklıklar nedeniyle düşmanları tarafından yıkılmıştır. Türkler, tarih boyunca kendi aralarında farklı medeniyetlere ayrılmış, farklı lehçelere sahip olmuş, kendi aralarında fazlaca savaşmış ama her defasında yeniden doğmayı başarmışlardır. Türklerin, tarihini, coğrafyasını, edebiyatını, sanatını, siyasi yapı ve kültürlerini değerlendirebilmek için diğer millet ve kavimlerden farklı yaklaşım ve çalışmalara ihtiyaç vardır. Çünkü, tek bir coğrafyayı yurt edinip, sınırlı bir zaman diliminde ortak kronolojik gelişmeyi yaşayan ve homojen bir kültüre ulaşan diğer milletlerden farklı olarak Türklerin bir bölümü ilk yurtları Türkistan' da diğer bir ifade ile Orta Asya' da kalırken, bir bölümü ilk çağlardan itibaren ilk yurtlarını terk ederek sürekli yeni yurtlar edinmişler ve bu yeni yurtları ana yurt haline getirmişlerdir. İlk yurt Türkistan ve sonradan edinilen yurtlar hiçbir zaman bütünüyle terk edilmemiş ve bu yurtları siyasi olarak kaybetse bile kalanlar Türk kültürünü yaşatmaya devam etmişlerdir. Bu nedenle Türklerin var olduğu ilk coğrafya olan Asya' dan itibaren dünya coğrafyası üzerinde bütün çağlarda bağımsız, özerk, azınlık veya esir konumunda Türk milletinin kolları yaşamaya devam etmiş ve etmektedir (Türkeş, 2007).

Türk tarihini ve kültürünü değerlendirmenin güçlüklerinden biri de Köktürklerden önceki dönemlere ait Türkçe kayıtların şimdilik yok denecek kadar azlığı ve pek çok belgenin henüz okunamamış oluşudur. Bilgiler, Sümer, Asur, Akat, Arap, Pers, Çin, Bizans,

Helen, Ermeni ve diğer ilişkide buldukları kavimlerin kaynaklarından elde edilerek ortaya çıkmaktadır. Kültür, alfabe ve dil farklılığı sebebiyle, özel isimlerin doğru okunması, yapılan tanımlamaların anlaşılması çok zaman almakta ve çoğu zaman özel isimler yabancı imlalarla karmaşık bir halde kalmaktadır. Ayrıca, bu kaynaklar hangi millete ve çağa aitse onların Türklere, dünyaya bakışı ve ilgilerine göre tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Her kültür bütünüyle kendi üyelerine açık olduğundan yazarlar ve okuyanlar tarafsız bile olsalar çok güvenilir sonuçlara ulaşılması güçleşmektedir. Aktaranlar, gözlemediklerini kendi yorumları, kültürleri, değerleri, çıkarları ve ufukları doğrultusunda anlamlandırmışlardır. Çin kaynaklarının taranması ve değerlendirilmesi yanında Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını kazanması sonucunda Proto Türklere ve diğer Türk gruplarına ait bilgi/belgeler ortaya çıkmış, bu da Türk tarihi hakkında sevindiren bir gelişme olmuştur. (Türkeş, 2007).

Türklerin tarih sahnesinde var oldukları ilk zamanda kendilerine hangi isimle hitap ettikleri bilinmemektedir. Bazı kaynaklarda görüldüğü gibi, Türkler tarih boyunca pek çok farklı isimle anılmışlardır. Türk, sözcüğünün ilk örneklerine Herodot tarihinde, eski Tevrat'ta, eski Hint kaynaklarında, Asya Kıtasındaki çivi yazılarında ve eski Çin kaynaklarında rastlanılmaktadır. Bu sözcüklerden bazıları; Togharma, Turukha, Turukku, Turuşka, Troia, Targita'dır (Kafesoğlu, 1992). Akad İmparatoru olan Naram-Sin'in Anadolu'ya düzenlediği seferleri anlatan Şatamhari Metinlerinde, Anadolu'da savaşılan 17 kraldan birinin Turki Kralı İlşu Nail olduğu yazmaktadır (Memiş, 2002). Bu bilgilere dayanarak ve Anadolu'daki arkeolojik çalışmaları göz önünde tutarak, 3800 yıl önce Türklerin var olduğunu ve Türk ismiyle anıldıklarını söyleyebiliriz. "M.S. 7. ve 8. Yy. ait Orhun Kitabelerinin Türkçe kısmında bugünkü telaffuzu ile tek ve iki heceli olarak "Türk ve Türuk" olarak kullanılmıştır" (Kafesoğlu, 1992).

"Türk" sözcüğü yazılı olan bazı kaynaklarda ve ayrı yüzyıllarda farklı anlamlarla kullanılmıştır. Devlet ismi olarak ilk kez Köktürk ve Göktürklerde kullanılmıştır. Daha sonra bu devletlere bağlı olan Türk boyları da kendilerini "Türk" olarak nitelendirmişlerdir. "Türk" sözcüğü, zamanla değişerek özel isim haline gelmiştir. "Türk" adı Bizans kaynaklarında Köktürk/Göktürklerle ilgili olarak Agathias'ın (M.Ö. 582) ve Cahiliye Devri asi ad olarak, "Turkhia" /"Türkiye" Bizans kaynaklarında kullanılmıştır. 6. yüzyılda Orta Asya

topraklarına hakim olan Türkler, 11. yüzyıla kadar topraklarını İdil ve Volga nehirlerinden Orta Avrupa'ya kadar uzanan bölge üzerinde hakimiyet kurarak "Türkiye" olarak isimlendirilmesine neden olmuşlardır. Anadolu ise 1200'lerden sonra Türkiye olarak adlandırılmıştır (Kafesoğlu, 1992).

1.1.1 Türklerin Ataları ve İlk Kültür Tarihi

İnsanlığın var olduğu en eski zamanlar diğer bir deyişle insanlığın doğuşundan, yazının bulunduğu döneme kadar geçen zaman dilimi tarih öncesi olarak adlandırılır. Asya kıtası, insanlık tarihinin başladığı ve pre-historik/tarih-öncesi kültürlerin örneklerinin tespit edildiği önemli bir alandır. Dünyanın en eski kıtası ve insanlığın dünyaya yayıldığı coğrafya olarak kabul edilen Asya kıtası tarihi ve coğrafi olarak, Kuzey, Doğu, Güney, Ön ve Orta Asya olarak üzere değerlendirilmiştir.

Orta Asya'nın tarih öncesi M.Ö. 5000'li yıllara uzanan Yontma Taş devrine kadar bilinmektedir. Yontma taş Devri insanları çoğunlukla ormanlık alanlarda yaşamışlar ve taşları yontarak basit silahlar ve aletler yaparak balıkçılık ve avcılıkla geçinmişlerdir. Kalıntılara göre bazı küçükbaş hayvanları evcilleştirmişler, hayvanları beslemek için bitkilerden yararlanmayı da öğrenmişlerdir (Türkeş, 2007).

Türklerin bilinebilen ilk ataları olarak nitelendirilen Proto-Türkler'in izlerine Yontma Taş Devrinde rastlanmakta ve Proto Türkler'in bu devirde, avcılık ve balıkçılıkla geçindikleri bilinmektedir. Bu kültürün sonucu olarak av kuşlarından şahini, kartalı, tavşancılı, sunguru, uc-kuşu ve çakını ongun/töz/arma olarak kabul etmişlerdir. Ongun/töz/arma, sembolik olarak ata kabul edilen ve onların güçlerine sahip olduğuna inanılan hayvan simgedir (Türkeş, 2007).

Proto-Türklerin bir bölümü erken tarihlerde ormanlık alanlardan bozkırlara çıkmışlardır. Ormanlık alanda kalanlar Yontma Taş Devri'ni yaşarken bozkırlarda ilerleme

daha hızlı olmuş ve bozkır Proto-Türkleri Cilalı Taş/Neolitik Devri'ne geçmişlerdir. M.Ö. III. binin başlarında Maden Çağı'na girmişlerdir (Türkeş, 2007).

Doğu, Orta, Güney ve Batı Asya'da yapılan pre historik araştırmalarda Proto Türklere ait birikimler ve kültür çevreleri tespit edilmiştir. Kuzeybatı kültürü diye de adlandırılan Proto Türk kültürü önceleri avcılık ve toplayıcılık iken daha sonra zamanla değişerek çoban kültürüne evrilmiştir. Proto Türklerin bu dönemde tarımla uğraştıkları da bilinmektedir. Çin kaynaklarına göre merkezleri bugünkü Çin'deki Kansu ve Shensi eyaletleridir. Genellikle düzlük alanlarda ve ovalarda yaşamayı tercih etmiş atlı kavimler olarak, şehirler kurmuş surlar ve kaleler inşa etmişlerdir. Proto Türklerin barınma ihtiyacını karşıladıkları yapılara bakıldığında ise; yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Taş Devri'nden kalma bazı eserler incelendiğinde kümbetli otağ şeklinde ortasında ocak barındıran, yapımında balçık ve ağaç kullanılan ev kalıntlarına rastlanmıştır. Proto Türkler zamanla atı evcilleştirerek eğitip hayatlarının önemli bir konumuna yerleştirmişlerdir. Daha sonra savaşçı kültüründen, çoban kültürüne geçiş yaparken atın özelliklerini kullanarak savaşçı çoban kültürünü oluşturmuşlardır. Çinlilerin Tung-hu ve Shih-wei diye adlandırdıkları erken kültürler Proto Türk kültürleriyle bağlantılıdır. Toba/fabgaç ve Köktürk dönemi bu kültürlerin gelişmesi sonucu şekillenmiştir (Cihan, 2002).

Dünyanın en eski kıtası ve insanlığın dünyaya yayıldığı coğrafya olarak kabul edilen Asya kıtası tarihi ve coğrafi olarak, Kuzey, Doğu, Güney, Ön ve Orta Asya olmak üzere değerlendirilmiştir. Proto Türk kavimlerin, evrensel uygarlığın doğuşunda yaratıcı ve öncü katkıları dikkat çekicidir. Çin'deki yazılı kaynaklara göre Çin'in kuzeyinde yaşayan Ti'lerin ve Rung'dilerin Türklerin atası olduğu belirtilmektedir. Arkeolojik buluntular üst paleolitik çağda/tarih öncesi uygarlığın gelişme süreci; insanlığın ilk ortaya çıkışından, M.Ö. 10.000 yıl öncesinden başlayan arkeolojik çağın ikinci yarısından sonra Rung-Di'lerin kuzey Çin'de yaşadıklarını göstermektedir. M.Ö. IV. ila III. bin yıllarında Kazakistan, Kuzey Çin, Moğolistan ve Orta Asya' da tespit edilen kültür birikimine göre Türklerin ataları olan Rung-Di'ler çok geniş bir alanda yaşamışlardır. Türkler, ilk göçlerini kuzey Çin'e yapmışlardır. Rung-Di'lerin doğuya ilerlemeleri Çin'de kültür değişimine sebep olmuştur. Bu tarihlerde Çin'e hakim olan "Hetav" kültürü yerini bu göçle birlikte "Yangşov" kültürüne bırakmıştır.

Çin bilginleri, Çinlilere ata binmeyi Türklerin ataları Di'lerin M.Ö. 2140-1066 tarihleri arasındaki dönemde öğrettiklerini yazmaktadırlar. Proto-Türklerin M.Ö. 3000 yıllarında at evcilleştirdikleri, savaşlarda araba kullandıkları ve süvari birlikleri kurdukları bilinmektedir. Bu süvari birlikleri ve güçlü orduları ile kuzey Çin'i fethetmişler ve yurt edinmişlerdir. Çin yıllıklarında Rung-Di'lerin Kansu çevresinde M.Ö. 2000'li yıllarda Xizhi, Chu Sou, Kun lun ve Şi/batı Rung adlarını taşıyan dört hanlık kurdukları kaydedilmiştir. Orta Asya'da bulunan bu hanlıkların nüfusları kalabalık, ürünleri ve kültürleri gelişmiştir. Bütün bilgiler, Türklerin ilk göçlerinin Kuzey Çin'e yapıldığını göstermektedir. Bu dönemde Kuzey Çin'in iklimi besicilik ve çiftçilik yapmaya uygundur. İklimin yaşamayı kolaylaştırması sebebiyle başka kavimler de bu bölgeye akın etmiş, bir kısmı da Rung-Di'lerin yurtlarına ilerlemişlerdir. Otlakların kalabalıklaşan nüfusu besleyememesi sebebiyle Rung-Di'lerin büyük bir çoğunluğu Sibiry'a'nın güneyine ve Moğolistan topraklarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Proto-Türklerle eş zamanlı dönemlerde M.Ö. 3000 ve 1750'li yıllar arasında Hint-Avrupa ırklarının ataları, Amuderya'nın /Ceyhun'un güneyine göç ederek güney İran, Türkistan ve Hindistan'ın kuzeyinde Hint-Avrupa kültürlerinin başlangıcı kabul edilen ve "Ari" adı verilen bir kültür geliştirmişlerdir. M.Ö. II. bin yıllarında Ari ırkın temsilcilerinin, kuzeye Karadeniz kıyılarına ve oradan Avrupa'ya geçtikleri kabul edilmektedir. Proto-Türk kavimlerinin kuzeyden göçleri Ari kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Proto-Türk kavimleri kuzeyden güneye ilerlerken Ari ırk, madencilik, dokumacılık, hayvancılık, deri işleme sanatı, at biniciliği gibi faaliyetleri Türklerden öğrenmiştir. Fergana Vadisi kültürü/Çust kültürü kalıntıları Tarım Vadisinin çeşitli bölgelerinde bulunmuştur. Türklere ait bu kültür birikimlerinin İran, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyindeki kültürlerle karışması, özellikle çömlekçilik, seramik işçiliğinde erken dönemlerde yaşanmış bir Rönesans'a işaret etmektedir. M.Ö. I. bin yıllarında Ari dilli unsurlar Avrupa'ya ulaşmıştır. Bir grup Ari ırk mensubu gene bu dönemde Türkistan'ın güneyine ilerlemiştir (Aytbayev, 2002). İlk Türklerin, dünya üzerindeki yaşadıkları farklı yerler Şekil 1'deki haritada gösterilmiştir.

Şekil 1. İlk Türk kültür çevrelerinin yaşadığı yerler (URL 1)

Türklerin ilk yurtlarında, insanlığın var oluşundan yazının bulunduğu zamana kadar geçen döneme ait yapılan arkeolojik çalışmalarda birbirlerini takip eden kültür kalıntıları bulunmuştur. Bulunan bu kalıntıları, Türk milletinin mevcut özellikleri ile karşılaştırdığımız zaman, birbirlerine olan benzerliklerinden daha çok, mevcut niteliklerin oluşumuna öncülük ettiği konusunda önemli tespitler yapılmıştır. Proto Türk kültürü ve eserleri buldukları çevrelerin adlarıyla anılmaktadır (Türkeş, 2007).

1.1.2. Anav Kültürü (M.Ö. 4000-1000)

Anav kültürü, Proto Türklerin ilk kültür çevresindedir. Bu kültür çevresinin merkez kalıntıları Aşkabat'ın yakınlarındaki "Anav" adlı bölgedeki arkeolojik çalışmalar sırasında bulunmuştur. Hayvancılık ve çiftçilikle uğraşan bu kültürün, ev yapımlarında kurutulmuş tuğlalar kullandıkları, bulunan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kültürde arpa ve buğdayın öğütülerek ekme yapıldığı da bilinmektedir (Koçsoy, 2002).

1.1.3. Afanaseyevo Kültürü (M.Ö. 3000-1700)

Afanaseyevo kültürü, Proto Türklere ait eski kültürlerden biridir. Bu kültüre ait kalıntıların büyük bir kısmı Abakan bozkırlarında bulunduğu için, diğer bir ismi de Abakan kültürüdür. Merkezleri Altay Dağları ile Volga Nehri arasında kalan geniş bölgedir. Arkeolojik kazılarda da bulunan bakırdan yapılmış bıçaklar, küpeler, çakmak taşlarından yapılan ok uçları, maden işlemleri ile yapılmış diğer aletler bu kültürün Maden Çağı'na girdiklerini ispatlar niteliktedir (Koçsoy, 2002).

1.1.4. Kelteminar Kültürü (M.Ö. 3000)

Aral gölü ve çevresinde yerleşik hayat yaşamış olan bir Proto Türk kültür çeşididir.

1.1.5. Andronovo Kültürü (M.Ö. 1700-1200)

Bu kültür çevresi, Afanaseyevo kültürünün gelişerek devam etmiş halidir. Altay dağları ve Ural Nehri arasında kalan büyük bozkırlarda yaşantılarını sürdürmüşlerdir. Yaşamış oldukları bölgenin toprakları verimli olduğu için tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Kazılarda bulunan keramikler, inci küpeler, süslü çömlekler, baltalar ve diğer aletler zengin bir hayat sürdürdüklerini göstermektedir (Koçsoy, 2002).

Andronovo Kültürünün önemli olmasının nedenlerinden biri de metali işlemeleridir. Metal cevherini, Kalbin ve Altay Dağlarının açık maden ocaklarından bulmuşlardır. Metalin dökümünü ise taştan kalıplar kullanarak sağlamışlardır. Bu kültür çevresi Çinlilere tunç yapmayı öğretmişlerdir (Koca, 2002).

1.1.6. Karasuk Kültürü (M.Ö. 1200-700)

Arkeolojik araştırmalar sonucunda, Karasuk Irmağının çevresinde bu kültür kalıntılarına rastlanmıştır. Andronovo Kültürünün devamı olarak kabul edilmektedir. Demir madenin keşfi ve işlenmesi bu kültür zamanında gerçekleşmiştir. Ayrıca dört tekerli araba, dokuma elbiseler ve portatif keçe çadırlar bu kültüre aittir (Koçsoy, 2002).

1.1.7. Tagar ve Taştıık Kültürü (M.Ö. 700-100)

Karasuk Kültürünün devamı niteliğinde olan bu kültür, Proto Türklerin kültürleri arasında en gelişmiş olanıdır. Tagar ve Taştıık kültürü kendinden önceki kültür çevrelerinden kalan aletleri geliştirerek kullanmaya devam etmişlerdir. Bunlara ek olarak tuçtan heykeller yapmışlar ve bazı eşyaların üstlerine Türklere özgü hayvan figürlerini işlemişlerdir (Koçsoy, 2002).

Bu kültür çevresinde otağ tarzında ağaçtan yapılmış sabit yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların ortasında ocak ve bacalarından duman çıkması için delikler bulunmaktadır (Koca, 2002).

Geç Paleolitik/Taş Devri'nin başlangıcından itibaren Altay Dağlarının kuzey batı kısmında yaşayan brakisefal isimli beyaz tenli ırk, Afanaseyev Kültürü'nün gelişmesi sonucunda karakterleri belirli bir hale gelen Androva insanı diye nitelendirilen göçebe ve savaşan Proto-Türkler M.Ö. 1700'lü yıllardan itibaren çevrede hakimiyet sağlamışlar ve iki yüzyıl içerisinde Altay ve Tanrı Dağlarını yurt edinmişlerdir. Proto-Türklerin diğer bir grubu ise Kazakistan üzerinden Maveräünnehir'e kadar yayılarak dolikosefal, Akdeniz ırklarıyla temas kurmuşlardır. Batıya yönelen Proto-Türkler, M.Ö. 1500'lerde hem Ural dilli hem de Hint-Avrupa dilli halklarla temasa geçmişlerdir. Bu ilişkinin sonucunda her üç dil grubunda da kelime alışverişi meydana gelmiştir. Proto-Türk yayılmasının yönü ve zamanı Andronovo

kültürü verilerinin izlenmesiyle tespit edilebilmektedir. Asya'da ilk at kalıntıları Türklerin ilk yurtlarında bulunan Anav, Afanaseyevo ve onun devamı olan Androva kültür kalıntıları arasında bulunmuştur. Binek atı olarak kullanılan bu atlar, İndo-Germen çevrelerinde tespit edilen atlardan farklı olarak küçük bedenli, uzun ince bacaklı, geniş alınlı, sert tırnaklı, batı bozkır cinsi olarak adlandırılan atlardır. Atın Proto-Türklerin ataları tarafından ehlileştirildiği ve binek hayvanı olarak kullanıldığı kabul edilmiş bir gerçektir. Androva kültürü mensuplarının çevre hakimiyetinde ve yaşadıkları alanları genişletmelerinde atları binek atından savaşçı atlara doğru eğitmelerinin etkisi önemlidir. Medeniyet tarihi açısından atın ehlileştirilmesi ve besi hayvancılığının başlaması Türk bozkır medeniyetinin doğuşunu hazırlamıştır (Kafesoğlu, 1977).

1.1.8. Kült Nedir?

Türk mitolojisine bakıldığında en sorunlu kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Kült denilince batıda, akla hemen 'tapma', 'tapınım', 'din' gibi anlamlar gelmektedir. "Batıdaki dinler tarihi ve mitolojileri araştırıldığında sıklıkla kullanılan 'kült' terimi, Fransızcadır (culte) ve **Türkçe Sözlük**'te 1. tapma, tapınma, 2. Din, 3. Dini tören, ibadet, âyin karşılıklarıyla açıklanmıştır" (Ergun, 2004).

V. Beşliyev (1945), kült terimini şöyle açıklamaktadır: Kült bütün inançların en gerçek öğelerinden birini temsil eder. İnsanların, tabiatüstü varlıklarla veya tanrılarla olan etkileşimleri esnasında pek çok biçimde ortaya çıktığı gözlemlenebilir. Bu hareketler çeşitli biçimlerde gösterilir. "Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü, kurban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilah huzurunda alelade bir tazim şeklinde de olabilir".

1.1.9. Türk Kültüründe Ağaç Kültü ‘Hayat Ağacı’

Hayat ağacı inancı, dünya tarihindeki kültürler içerisinde en yaygın inançlardan biridir ve ağaç kültürüyle bağlantılı olan inançların temelinde hayat ağacı yatmaktadır. Gözle görülen, çeşitli özellikleri ile büyük bir saygı gören ağaç, aynı zamanda birçok mucizeyi gerçekleştiren mitolojik bir semboldür. Onun üç alemini birbirine bağladığına ve canlılara hayat verdiğine inanılır. Kabile yaşantılarının birliğini temsil eder. O, bütün mitolojik sembollerin en temel gerçekliğini temsil eder. Hayat ağacı, bünyesinde barındırdığı sembollerini aracılığıyla doğa kanunlarına uyum sağlar. Bu da insanın yaşamı sırasında karşılaştığı farklı dönemlerle ilgili oluşan düşünceler ile hayat ağacı arasında bağ kurulmasına zemin hazırlar. Türk düşünce sistemine göre hayat ağacı, yer ve gök ile aynı zaman diliminde yaratılmıştır (Ergun, 2004).

Hayat ağacı, kökleri, gövdesi ve dallarıyla dünyanın dünyanın üç tabakasını temsil etmektedir. Doğaüstü güçlerle kurulan iletişimlerde en ideal ögedir. Allah'ın “el-Hayat” sıfatını temsil eden “Hayat Ağacı” yeşil kaldığı sürece dünyanın yok olmayacağına inanılmaktadır (Ergun, 2004).

Dünyanın merkezinden Tanrı'nın bulunduğu yere yükselen bu ağaç, genellikle dallıdır. Dokuz dal, dokuz gök katını temsil eder. Tanrı'nın göğün dokuz katında bulunduğu inansa da bunların en yaygın olanı Tanrı'nın dokuncu katta bulunduğuudur. Batı Türklerindeki inanca göre ise Tanrı göğün yedinci katında bulunmaktadır (Ergun, 2004).

Türk düşüncesinde çocuk ve doğumda hayat ağacı ile ilişkilendirilmiştir. Yakutlara göre çocuk, ana rahminde büyürken ruhu gökte bir ağaç üzerindedir (Ögel, 1943). Yakutların inancına göre hayat ağacı, ilk insanın evidir. Bu inanişe göre hayat ağacı bütün acıların en büyüğüdür, dalları gökyüzünü delip geçerek cennete kadar uzanmaktadır. Dallarından akan sıvı ile canlıların beslendiğine inanılır. Doğum ve kader tanrısı da bu ağaç üzerinde bulunmaktadır (Ögel, 1993).

“Türk düşünce sisteminde göre hayat ağacı, dokuz dallı ve dokuz köklüdür. Dokuz dalın sekizi, dünyanın sekiz yönünü temsil etmektedir. Dokuzuncu dal ise, Tanrı'nın evinin önündeki at kazığıdır. Dokuz kökün sekizi, yine yer altının yönlerini sembolize ederken dokuzuncusu, yer altını idare eden İrle Han (Yer-Sub)'ın evinin önündeki at kazığıdır” (Ergun, 2004).

“Türk'ün dünyayı algılayışının merkezinde, üç alemi birbirine bağlayan, dünya düzeninin teminatı olan ve her biri ayrı anlama sahip olan ağaç vardır. Kozmik düzeni sağlayan ağaç sembolleri, bütün Türk dünyasının ortak sembolleridir. Kutsal kabul edilen ağaçların başında da kayın, çam, dağ sevisi, ardıç ve çınar gelmektedir” (Ergun, 2004).

İKİNCİ BÖLÜM

BAHÇE VE PEYZAJ SANAT TARİHİ

İnsan dünyaya geldiği ilk zamandan itibaren doğa ile her zaman sıkı ilişkiler içinde olmuştur. İnsanların, mimari ve peyzaj hakkında fikir sahibi olmadıkları zamanda bile, inşa edilen alanlar her zaman doğadan tam fayda sağlanacak şekilde yapılmıştır (Erdoğan, 1991).

Bahçeler, asırlar boyu insanların gün içerisinde yaşadıkları sıkıntılardan, rutin olan hayat tarzlarından ve yaşadıkları sıkıntılardan kaçıp, doğayla iç içe olup kendilerini özgün hissederek yaptıkları sığınaklar olmuşlardır. Bilinen kutsal kitaplarda cennet kavramı genellikle muazzam bir bahçe şeklinde anlatılmıştır. Bu anlatım şekli insanların içinde cennete ulaşma arzusu uyandırmış ve insanlarda dünyadayken bile cennete ulaşmak için kendi bahçelerini cennet tasvirlerine göre düzenlemişlerdir. İnsanlar dünyadaki hayallerini bahçeye yansıtmışlardır (Akdoğan, 1972).

İnsanların yerleşik hayat tarzına geçip, gelir elde etme düşüncesi olmadan özgün ve estetik olarak bahçeleri kendi isteklerine göre düzenlemeleriyle bahçe sanatı oluşmaya başlamıştır. Tarih boyunca sadece hayatta kalmak için mücadele veren toplumlarda bahçe tasarımı izlerini aramak boşuna bir uğraştır (Akdoğan, 1972). Erdoğan'a (2016) göre, tarihin ilk sahnelerinde yaşamlarını devam ettirmek için, buldukları ortamı kontrol etmek isteyen insan, yerleşik hayat tarzına geçiş yaptıktan sonra kişisel kullanımları ve genel kullanımlar için peyzaj tasarımlarına yönelmiştir.

Yüzyıllar boyu özel veya genel kullanımlar için açık veya kapalı olarak tasarlanan bahçeler ve avlular, buldukları toplumun yaşam standartlarını, refah ve kültür seviyelerini bunlara ek olarak buldukları ülkelerin iklim ve toprak özelliklerini en iyi şekilde ortaya çıkaran öğeler olarak önem kazanmışlardır. Bu açıdan doğal şartlar ve toplumlar arası kültürel etkileşimler bahçe sanatına ruh ve yapısal özelliklerine pek çok farklılıklar kazandırmıştır (Akdoğan, 1972). Milattan 12 bin yıl önce inşa edilmiş olan Göbeklitepe'de bulunan açık hava tapınağı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Göbeklitepe 2021 (Orijinal)

Ülkelerin topoğrafik yapıları ve iklim koşullarıyla, toplumsal kültürü göz önünde bulundurmadan sabit bir bahçe modasını tekrar etme ve bundan da önemlisi bu modanın ustaları kadar bilgi sahibi olmayan kişiler tarafından yapılan bu bahçe modası bazı dönemlerde kendilerinden beklenen verimliliği sağlayamamıştır. Özellikle Barok ve Rönesans bahçe modaları yüzyıllar boyunca birçok ülkeyi “Dünya Cenneti” kavramına hasret bırakmıştır (Akdoğan, 1972).

Bahçeler, insanlara iki türlü zevk verir. Birincisi bitkilerin özelliklerini, ihtiyaçlarını bilerek ve dikkate alarak yetiştirmek. İkincisi, içinde günlük ihtiyaçların karşılanması ve bahçeyi bir bütün olarak seyir zevkidir. Bunlardan birincisi için bahçedeki bitkiler hakkında form, doku, renk ve kültür bilgisi ve duygular yeterli olmaktadır. Fakat ikincisi için çoğu sanat eserinin de yaratılması için gerekli olan armoni, kontrast, kompozisyon bilgisi ve duygusu şarttır. Bahçe ve peyzaj mimarisi bir sanat alanı olduğu için, nasıl ki resim veya

müzikte bilgi birikimi sadece o sanatı icra etmekle kalmayıp, izleyicisine ve dinleyicisine zevk vermek için bazı araçlara ihtiyaç duyuyor, bahçe sanatındaki bilgi ve hissiyat insanın sadece kendi bahçesini yapabilmesi değil, aynı şekilde var olan bahçelerden de keyif alması için gereklidir (Akdoğan, 1972).

Bahçe sanatını diğer sanat dallarından ayıran özelliği canlı olmasıdır. Canlı bir sanat dalı olduğu için sürdürülebilirlik kavramına erişemeyip yok olmaktadır. Bu konu bahçe sanatının eski zaman dilimlerinden günümüze gelmesini imkansızlaştırmıştır. Nitekim çoğu bahçe sanatı arkasında hiç kalıntı bırakmadan yok olmuştur (Akdoğan, 1972).

Özellikle ilk çağ toplumlarına ait bahçe bilgilerini o döneme ait duvar resimleri, kitabelerden ve rölyeflerden elde edilmektedir. İlk çağa ait kazılarda bulunan fiziki kalıntılar, Roma uygarlığına ait villa bahçeleridir. Örnek olarak Hadrian'ın Tivoli yakınlarındaki villasının küçük şehir yapısındaki mimari izlerin ortaya çıkması, binaları çevreleyen açık mekanların genel özellikleri hakkında yeterli derecede tanımlayıcı bilgi vermektedir. Vezüv yanardağının lavları altında yapılan kazılarda bulunan antik Pompei şehrinin açık hava şehri olarak inşaa edildiği ve villa bahçelerinden su tesislerine kadar pek çok bilgi verilmektedir (Akdoğan, 1972).

Orta çağın karanlık devirlerinde ise vücut ve ruh sağlığı eğitimini anımsayan insanların bahçe sanatı hakkındaki düşüncelerini gösteren somut kanıtlara rastlamak pek mümkün değildir. Bazı kitap ve şiir tasvirlerinden bahçelere ait kısıtlı birkaç bilgiye ulaşabilmemiz mümkündür. Konu itibariyle yaşayan en eski bahçe ve peyzaj sanatının, Rönesans ve o devirde bazı İslam bahçelerine ait olduğu bilinmektedir (Akdoğan, 1972).

16. yy. İtalya, 17. yy. Fransa, 18. yy İngiltere'de bahçe sanatı ve peyzaj mimarlığı, ressamların, mimarların, şairlerin, filozofların ve heykeltıraşlar tarafından bir sanat dalı olarak benimsenmiş ve pek çok ölümsüz eserler bırakmışlardır. Bu eski eserlerin çoğu mimarisi, heykel ve bitkileri dahi korunabilmiş ve günümüze kadar gelmeyi başarmışlardır (Akdoğan, 1972).

2.1. Anadolu Coğrafyasında Bahçenin Gelişimi

Milat'tan 12 bin yıl önce doğal kaynakları, verimli tarım arazileri, farklı iklim koşulları, topografi şartları ve pek çok sebep ile birlikte Anadolu coğrafyasında yerleşimler başlamıştır. Bilinen tarihten önce Anadolu topraklarında bahçe tasarımlarına rastlanmasa da avlu tasarımlarına rastlanmaktadır. O dönemdeki yerleşim alanları incelendiği zaman megaron plan sistemine sahip konut, depo ve tapınaklar, yollar ile bütünleştirilerek doğayı içine alan düzenli kent yapılarını oluşturmuşlardır. Yapılardaki kitle boşluk dengesini koruyarak yapıtların gökyüzüne açılan odası niteliği taşıyan avlulara sıkça yer verilmiştir. Tarih öncesi dönemin diğer önemli yapısı olan açık hava tapınakları, doğanın ve açık alanların sadece dini aktivite için olmadığına göstergesi olmuştur. Bahçelere henüz rastlanmayan bu dönemde bilinçli olarak yapılmayan fakat açık mekanların dış ortam ve yapılarla bağlantılarını sağlamak için rastlantısal sonucu oluşan ufak yeşil alanlardan bahsetmemiz mümkündür (Erdoğan, 2016).

Kökleri Minos ve Girit kültürlerine dayanan ve dünyevi yaşam tarzını benimseyen Ege medeniyetleri zaman içinde kent yapılarını ve kültür çevresini genişleterek doğayla uyumlu avlular, spor alanları, açık hava ibadet alanları tasarlamışlardır. Bu yeşil alanlar kent planının devamlılığını korumak için yapılmıştır. Bu döneme ait en önemli açık alan kavramını avlulu konut tasarımları yansıtmıştır (Erdoğan, 2016).

Yunan medeniyetinin devamı niteliğindeki Roma döneminde, Anadolu'da kentsel ölçüde avlu olarak Torium, Agora'nın yerini almıştır (Erdoğan, 1996). Bahçelerdeki yapısal öğelerden olan heykel ve kolon kullanımı artmıştır. Su kullanımı kentsel ölçüde artarak Perge gibi kentlerde su, kanallar yardımıyla bütün kenti dolaşmaktadır. Açık alanlarda sınırlandırılmış üzüm bağları yapılmış, kentlerin iç kısımlarında bodur çalılar kullanılmış, avlanmak için ormanlık alanlar tasarlanmıştır (Erdoğan vd., 2003).

Roma uygarlığının doğu ve batı olarak ikiye ayrılması sonucu Anadolu'da hakimiyet gösteren Bizans uygarlığı, her açıdan doğu batı sentezi olarak boy göstermiştir. Bu dönemde

değişen dini inançlar, kentsel açık alanlarda yapılan aktivitelerin kapalı mekanlara taşınmasına ve kentsel planlamalarda değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Anadolu'daki yerleşimler toprak ile ilişkilerini kaybetmiş kentsel çevre olarak değişmiştir. Bu yapılan değişikliklerle beraber açık yeşil alanlar ve bahçelerde çok fazla değişiklik olmamıştır (Erdoğan, 2016)

Roma döneminden sonra gelen Bizans medeniyetinde ağaçlara ve av koruluklarına verilen önem devam etmiştir. Bu korulukların içindeki yazlık binalar yapısı itibariyle, Roma villaları ve doğu etkisini açıkça göstermektedir (Evyapan, 1974). Bu dönemdeki tekfurlara verilen saray bahçeleri kent silüetlerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Hipodrom, stadyum gibi sosyalleşmek için yapılan mekanlar, dikilitaş çevre düzeni, dini binaların bahçeleri o dönemin bahçe tasarımını belirginleştiren sebeplerdendir (Erdoğan, 2016).

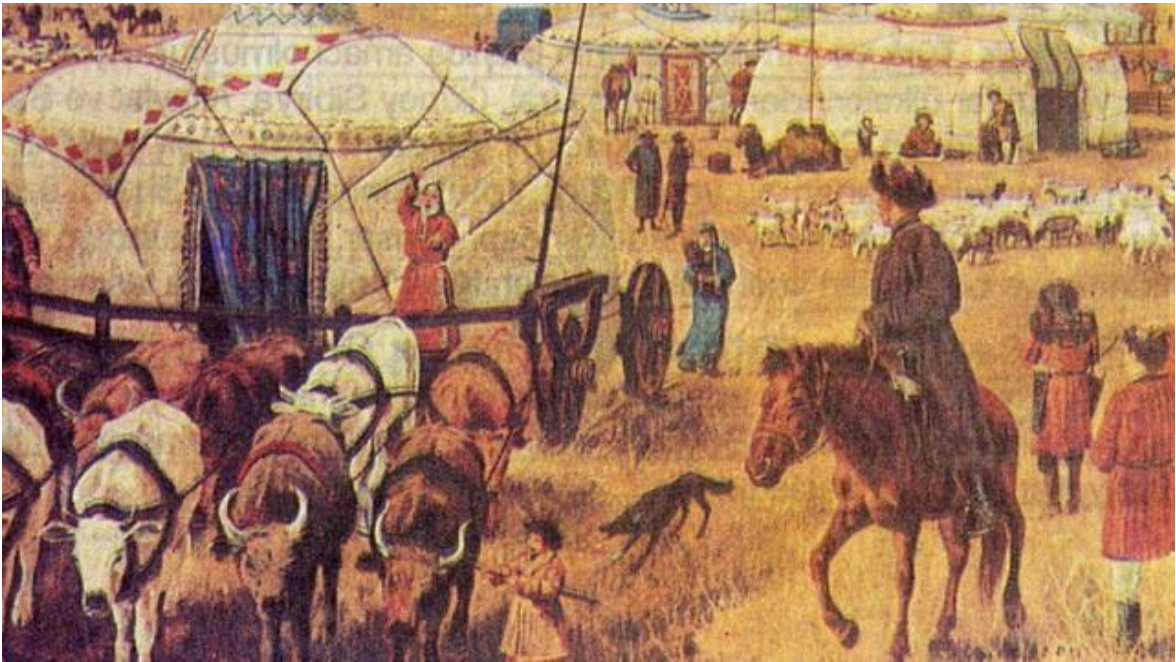
Yazılı kaynaklarda, Bizans dönemi İstanbul'unda yer almış olan ve Philopation isimli parkın, içerisinde su kanalları, av hayvanları, göletler ve mağaraların bulunduğu bahsedilmektedir (Evyapan, 1974). Ayrıca yine bu döneme ait olan dama tahtası biçimindeki çiçek tarhları, dini yapıların bahçelerinde ise süs bitkileri ve şifalı otlar için düzenlemelere yer verilmiştir. İşlevselliğin ön planda olduğu bahçelerde farklı çalışmalarda bulunmuş ve buna bağlı olarak Anadolu topraklarında ilk kez tıbbi bahçe tasarımı Bizans döneminde görülmüştür (Erdoğan, 2016).

2.2. Türk Kültürü ve Bahçe Sanatı

Bahçe, sürdürülebilir bir kavram olmadığı için eski tarihlerden günümüze kadar gelebilen örneklerine rastlamamız pek mümkün değildir. Sümerlerin yazıyı bulmalarından sonra yazılan kitabeler, rölyefler ve yapılan tasvirler ile eski tarihli bahçe tasarımları hakkında fikir oluşturmak mümkün gözükmemektedir (Eldem,1976).

M.Ö. 4000 yılından itibaren Türkler, tarih sahnesindeki rollerini üstlenmeye başlamışlardır. O tarihten, 21. Yüzyıla kadar geçen zaman aralığında 3 kıtada hakimiyet

sağlamış, 16 imparatorluk ve yüzden fazla devlet kurmuşlardır. Türklerde diğer pek çok toplum gibi tarih sahnesinde sayısız savaş yapmış, çeşitli dinlere girmiş, birden fazla medeniyetle sıkı ilişkiler kurmuş, dilleri ve kültürlerinden etkilenmişlerdir (Türkeş, 2007). Türkler, yerleşik hayat tarzına geçmeden önceki göçebe yaşantılarında her zaman doğayla bir bütün olmayı başarmışlardır. Yaz ve kış dönemlerinde gidip geldikleri farklı konumlar sebebiyle bahçe olgusunu tanımışlardır (Deniz ve Candan, 2016). Türklerin göçebe yaşantısına dair bir resim Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. Türklerin göçebe yaşantısı (URL 2)

Türkler göçebe toplum oldukları için çoğu toplumların dini inanışlarından ve yaşam şekillerinden etkilenmeleri sonucu kendi bahçe tasarımları sürekli değişim ve gelişim içinde olmuştur. Türklerin göçebe yaşadığı zamanlarda bile geçimlerini toprağa bağladıkları için doğa ile her zaman yakın bir ilişki kurmuşlardır (Evyapan, 1974). Anadolu topraklarına yerleşip devlet statüsüne ulaştıktan sonra göçebelik kavramlarından uzaklaşan Türkler (Tazebay, Akpınar, 2010), yerleşik hayat tarzı yaşayan toplumlarla birlikte farklı kültür tarzları ortaya koyarak doğayı daha iyi anlamış ve kavramışlardır (Çınar ve Kırca, 2010). Sonraki zaman dilimlerinde İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte "Cennet Bahçesi"

kavramını benimsemiş ve yerleşik hayata geçmenin verdiği fiziksel temellerle beraber bahçelerini tasarlamaya başlamışlardır (Evyapan, 1972).

Toplumsal bir kültürün kimliğini ifade etmenin en etkili yollarından biri mimari yapıları ve çevreleridir. Dünyanın oluşumundan beri varlığını korumuş olan bahçe kavramı, kişinin karakterini ve içinde bulunduğu toplumun doğayla kurmuş olduğu ilişkiler ve yaşam tarzlarını bize aktaran çevresidir. Bahçeler bünyesinde bulundurdukları yapısal ve bitkisel öğeler ile maddi ve manevi anlamlar taşımaktadırlar. Türklerdeki bahçe kavramı, 10. yüzyıldan sonrasında kendini ispatlayan, farklı akımlardan ve olaylardan bazen geçici bazen de kalıcı olarak etkilenecek günümüze kadar ulaşmıştır (Ertin ve Zülfikar, 2016).

Türk bahçeleri, Türk halkının yaşam biçimlerini ve kültürlerini tarih içinde mekanlara en güzel yansıyan örnekleridir. Türk bahçe sanatı, bahçelerin ve konutların bütün olarak ele alındığı, iç ve dış mekânın harmanlandığı kısaca bahçenin evin bir odası niteliği taşıdığı görülmektedir. Konutların şekillenmesinde rol oynayan bahçeler, yapısal ve bitkisel özellikleri ile yalın, sade bir karaktere sahip olup, kişilerin gün içerisindeki aktivitelerini yapmalarına imkân sunan ve su ögesinin vazgeçilmez bir unsur olduğu yaşama alanıdır (Ertin ve Zülfikar, 2016).

2.2.1 Türk Bahçelerinde Düzen

Türkler tarihin ilk yıllarında göçebe yaşam tarzı sürdürdükleri için farklı kültür ve medeniyet çevrelerinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşimler zaman içinde bahçe sanatlarına yansımıştır. Türkler, bahçe tasarımı ve düzenlemesinde Çin, Hint ve İran medeniyetlerinden etkilenmişlerdir. Batı tasarımlarında ve İslam medeniyetinde olan katı ve geometrik düzen yerine sade, doğal ve mütevazı bir bahçe düzenlemesine yönelmişlerdir. Türk mimarisinde olan sadelik ve mütevazilik Türk bahçelerine de yansımıştır. Bu bahçe tasarımlarında mantık estetik ve süsten daha önemli tutulmuştur (Arseven, 1983). Türk bahçe tasarımında 19. yy. dan bir örnek olan 'İhlamur Kasrı' Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Ihlamur kasrı (URL 3)

‘Peyzaj’ kelime anlamı olarak Türkçeye son 19. yüzyıldan sonra yerleşmiştir. Fakat kelimenin kavramsal anlamı olarak, insanlığın doğuşu ile aynı zamanda boy göstermektedir. Orta Asya’nın zor olan coğrafi şartlarında, bin yıldan uzun bir zaman geçiren Türkler, burada bulunan fiziki şartlardan memnun kalmamışlardır. Buldukları konumdan farklı yerlere gitmek isteyen Türkler yolculuklarını Anadolu topraklarında sonlandırmışlardır. Buradaki sıcak denizlerden ve yeryüzü şekillerinin sunduğu imkanlardan etkilenmişlerdir. Ilıman iklim koşulları, su, doğal kaynakların zenginliği ve tarıma elverişli topraklara bağlı olarak ortaya çıkan bitki ve hayvanların çeşitliliği Türklerin bu coğrafyayı sahiplenmelerine yol açmıştır (Wallace ve Küçükbaş, 2016). Anadolu coğrafyası, diğer ismiyle Yakın Doğu, Acar’a (1996) göre, M.Ö. 8000-6000 yılları arasında İlk Üretim Çağı adı altında yerleşime açılmıştır. İnsanlık tarihinin büyük önem taşıyan dönüm noktalarından Neolitik evre ile bitkilerin ve hayvanların ıslahına başlanmıştır. Aşıklı ve Çatal Höyük oluşumları ile yön, mekan kullanımı ve avlu kavramı gibi mimari anlamda gelişmeler başlamıştır. Devamında

gelen Tunç Devri (M.Ö. 3500-1200) ile büyük kentlerin yönetim şekilleri kendini göstermeye başlamıştır. Bithilan ve Megaron şekilli yapılaşmalar oluşmaya başlamıştır. Abbasoğlu'na (1996) göre, M.Ö. 1200 ile 300 yılları arasında Anadolu'nun batısında ortaya çıkan zengin yaşam tarzına karşı olan demokratik bir sistem geliştirilmiş ve yapılan evler eşit parseller üzerine inşa edilmiştir. Bu binalar Antik Çağ'da Bergama'da oluşumuna devam etmiştir. Bu klasik dönemlerin ardından yapılaşmalar, Roma İmparatorluğu döneminde Etrüsk kültüründen etkilenmiş peristil yapılar boy göstermiş diğer ifadeyle bahçede hareket sağlamıştır. Tanyeli'ne (1996) göre, M.S. 400 yıllarında başlamış olan Bizans döneminde Hıristiyanlık, kültürlerini ve yaşam biçimlerini etkilemiş, Antik dönemin düzenli kentleşmesi yerini Orta Çağ'ın plansız ve eski yapılaşmalara önem göstermeyen yerleşim şekillerine bırakmıştır. Eski kent yapılaşmasının bozulmasıyla beraber ortaya çıkan düzensiz yapılaşmalar 'Kastron' kale adıyla adlandırılmıştır. Türklerin yerleşmek için uygun gördükleri Anadolu topraklarında yaşayan Hıristiyan toplum, yönetim şekillerinden kaynaklanan güvenlik problemleri nedeniyle yaşamlarını kaleler içerisinde devam ettirmiş ve var olan peyzaj imkanlarından sınırlı olarak yararlanmışlardır. Aynı dönemde göçebe ve savaşçı bir yaşam tarzı sürdüren Türkler, kendilerini korumaya ve özgür şekilde dolaşmaya alışık oldukları kültür birikimiyle şekillendirmişlerdir. Zaman içinde Anadolu coğrafyasına yerleşen ve beylikten imparatorluk sistemine geçen Türkler bu coğrafyada baskın kültür konumuna gelmişlerdir ve mevcut olan doğal kaynakları en verimli şekilde kullanmak için yaşam alanlarını suyun en bol, mekanın en havadar, bitki ve hayvanların en yoğun oldukları doğal peyzaj alanlarına kurmuşlardır. Doğal şartlar ile değişime uğrayan mekanları oldukları gibi kullanmakla yetinmemişler ve bu alanları kendi kültür birikimleri ile işlemeyi başlamışlardır (Wallace ve Küçükerbaş, 2016).

Göçebe Türk toplumunun hayatını sürdürdüğü ortam doğaldır. Orta Asya Türklerinin inanışlarına göre doğa, insan gibi yer değiştirebilen, ceza veren ya da affeden kişiliğe sahip tanrısal bir öge konumundadır. Ağaç, nehir, göl, dağ veya belirli bir hacmi olan kaya parçaları, Şamanist kültürüne göre kutsal sayılan doğa elemanlarıdır. Göçebe Türk toplumunun yerleşik hayat tarzına geçmesiyle birlikte doğa olgusu kültürel gelişim aşamasında farklı ve yeni bir içerik elde eder. Bu yeni düzenle beraber gelen zorunlu sınırlar etkisiyle doğa, geçmişteki tanrısal öge niteliğini kaybeder (Kuban, 2011).

Bahçe kavramı, onunla bir bütün olarak yaşamlarını sürdüren Orta Asya Türkleri için geç kalınmış bir uğraş olmuştur. Zamanla yerleşik yaşam tarzına sahip toplumlarla olan ilişkileri, bahçe olgusunu tanımlarına, göçebelik yaşam tarzlarını bıraktıktan sonra Müslümanlıkla tanışmaları da bu bahçe kavramını Cennet ile bütünleştirmelerine ve bu olguyu yüceltmelerine sebep olmuştur (Oğuztüzün ve İsmier, 1999). Bu sebeple bahçenin sadece madde yüzü değil, onu yaratan Tanrı'nın varlığı kutsal sayılmıştır. İslam'da bahçe kavramı cennet ya da Tanrı'yı görme arzusu uyandırarak insana dost olan doğanın özlemi anlatılmıştır (Kuban,2011).

Eski Türk bahçelerinin planlanmasında Çin, Hint ve İran bahçe tasarımlarından etkilendiği, iklim şartlarına ve coğrafi koşullara uygun olan pek çok avludan meydana gelen, içinde göçebe çadırlarını andıran pavyon yapılarının yer aldığı ve su ögesine büyük önem verilen, 11. ve 13. yüzyıllara ait olan Diyarbakır, Özbekistan ve Afganistan'daki belirli saray kalıntılarında anlaşılabilir (Var vd., 2016).

Göçebelikten kalan alışkanlıklara bağlı olarak, bahçe tasarımlarında kullanılan ağaçlar gökyüzünü kapatacak biçimde sık bir şekilde dikilmez, güneş ışığından en iyi verim almak için gölge vermeyen ağaçlar tercih edilirdi. Bununla birlikte, bozkırlardaki tek ağaç özelliğinin etkisi altında kalan Türkler, bahçelerinde meşe, çınar gibi gölge veren bir veya birden fazla ağaç kullanırlardı (Işın, 1995).

Anadolu-Türk bahçelerinin zaman içindeki değişim ve gelişimleri değerlendirildiğinde tasarım özelliklerinin pek çok kültürden etkilenmiş bir sentez olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Erdoğan, 2016).

Türk bahçeleri doğanın ve insanın bütünselliğinin mekana yansması olarak da tanımlanabilir. Bu bahçeler doğaldır. Doğa ile aralarında formel ve informel bir ilişki barındırır. Genellikle bulunulan arazi yapılarını değiştirmeden kullanan Türkler, ihtiyaç duyulan yerlerde setleşme yaptıktan sonra ortaya çıkan kot farkları sorunları gidermek için duvar, basamak, çeşme gibi yapısal ögeler ekleyerek bahçelere ve açık alanlarına kimlik kazandırmış ve görsel açıdan zenginlik elde etmişlerdir (Erdoğan, 2016).

Türk bahçeleri seyir ya da estetik amacı güdülmeye çalışılmamıştır. Bahçeler kesinlikle içlerinde yaşayabilmek, vakit geçirmek ve günlük aktivitelerin bütünü gerçekleştirilebilmek için planlanmıştır. İçlerinde buldukları yapıların bir parçası görevini üstlenmişlerdir (Erdoğan, 2016).

Türk Bahçeleri doğanın huzur veren etkisi, doğanın pozitif enerjisi ve ilahi açıdan deneyim kazanılabilecek mekan olarak planlanmıştır. Bahçelerde görsel bağlamda ve dolaşımda akıcılık söz konusudur. Akslar boyunca görsel odak ve perspektif korunabilmiş; özgürlük ve huzur duyguları yaratılmaya çalışılmıştır (Erdoğan, 2016).

Türk bahçe planlamaları işlevseldir. İçerisinde ya da yanlarında buldukları çevrede yaşam faaliyetlerine katkıda bulunan bütün eylemlere, aktivitelere imkan sağlayan mekanlara sahip oluşumlardır. Spor, eğlenme, dinlenme gibi pek çok sosyal, kültürel ve dini etkinliklere olanak sağlayan, bitki veya hayvan yetiştirmek için planlanmıştır (Erdoğan, 2016).

Türk bahçesi insan boyutunun korunduğu, mütevazı, içinde özgürce hareket edinebilen mekan ve alanlardır. Gerek iklimsel gerekse günün farklı saatlerinde farklı aktivitelere imkan sağlar nitelikte olup, gösterişten ve sembolizmden uzaktır. Güçlü, net bir dolaşım kurgusu vardır. Bu kurgu arkasında algılar barındıran ve farklı olanaklar sunan sürprizli alanlara sahiptir (Erdoğan, 2016).

İşlevselliği niteliğinde bitkilerin tür seçiminde, gölge, koku ve renklerinin yanında meyve ve sebzesinden faydalanmak için de çeşitli türlere yer verilmiştir. Bahçelerde bitki üretilmesinin de bahçelerin ekonomik açıdan kullanıldığının göstergesidir (Erdoğan, 2016).

Türk bahçesi karmaşıklıktan uzak sade ve mütevazı bir plan şekline sahiptir. Karmaşaya sahip akslar ve alternatif düzenlemelerden söz edilemez. Yapısal öğelerde simetri gözlemlenirken, bitkisel tasarımlarda asimetrik dengeler gözetilmiştir. Belirli bir forma sahiptir. Belirli bir düzen hakimdir ancak, katı geometrik düzenden kaçınılmıştır. Yapısal öğelerin formları bitkisel tasarımlarda informel özelliktedir. Bitkisel tasarımda kademeli geçişler göze çarpmaktadır. Türk bahçelerinde karmaşık veya çok fazla aks yoktur.

Bazı belirgin akslardan fazla sayıda algı noktası oluşturulmuştur. Daha grift ve belirgin olmayan düzenden bahsedilebilir (Erdoğan, 2016).

Bahçelerin içlerinde yaşanılabilirlik, estetik ve işlev birlikte çözüme kavuşmuştur. Farklı kullanımlara ait mekan tasarımları, çiçek parterleri ve düzenlemeleri ile birlikte avlular, meyvelikler, koruluklar, bostanlar bu yaklaşıma örnek teşkil etmektedirler. Yapılaşmaların yakın çevrelerinde çim parterler oluşturularak, yapıların cepheleri kapanmamış ve görsel bağlantı kopmamıştır. Binaların ve bahçelerin giriş kapıları bitkisel öğelerle vurgulanmıştır. Kullanılan yapı öğelerinde sadelik söz konusudur. Fazla sayıda yapı gereçleri birlikte kullanılmamıştır. Konstrüksiyon bakımından güçlüdür. Bahçe köşkü, döşemeler, duvar, havuz gibi yapısal elemanlar sade ancak özellikli yapı malzemeleriyle inşa edilmiştir (Erdoğan, 2016).

Türk bahçelerinin kendine has yapılarından biri niteliğini taşıyan bahçe köşkü genellikle, su yüzeyleri, havuzlar, ilke beraber ya da bahçe manzarasına hakim konumda soliter olarak inşa edilmiştir. Çeşitli geometrik plan şekillerine sahip, yarı açık bir alan olan bahçe köşkleri pek çok farklı biçim ve şekillerde tasarlanmış ev aktif olarak kullanılmışlardır. Bu bahçelerde su vazgeçilmez bir tasarım öğesidir. Genellikle zemin seviyesinde tek düze tasarlanan havuzlarda farklı geometrik formlarda kullanılmıştır. Havuzların dışında su elemanı olarak kanallar ve su çarkları yaygın kullanılanlardandır. Su bazen durgun bazı zamanlarda fiskiyelerle hareketlendirilmiştir. Selsebiller sadece Türk bahçe sanatında yer almış özgün ve önemli yapılardan biridir. Ses, görsellik, hayvanların su ihtiyaçlarını karşılamaları için yapılan selsebillerin kullanım şekilleri incelendiğinde Türk bahçelerinin doğanın yansıması olduğu açıkça görülmektedir (Erdoğan, 2016).

Ağaçların kullanım şekillerine göre gölge, koku ve renk etkileriyle birlikte işlevsellik açısından da tür seçimi yapılmıştır. Bahçeleri sınırlandırmak ve duvar önlerinde mahremiyet amacını sağlamak, görüntü ve gürültü engellemek için yoğun bitkisel kullanıma yer verilmiştir. Bahçelerin iç kısımlarında gölge ve estetik çevre sınırlarında informal düzende kullanılmıştır. Ağaçlar sadece doğal gelişimi ve habitatıyla serbest bırakılmış, dışarıdan bir güç ile şekillendirilmemiştir. Duvar önlerinde ya da sınırlar için dağınık şekillerde kullanılan bitkiler, kitlesel ve duvarların görüntülerini engellemek için yoğun bitki grupları

kullanılmıştır. Türk bahçelerinde sıra şeklinde yapılan bitki planlaması çok fazla kullanılmasa da belirli bazı akslarda kullanılmıştır (Erdoğan, 2016).

Tasarımlarda çiçekler rastgele kullanılmamış, genellikle tek tür veya farklı türlerde aynı renkler bir arada kullanılmıştır. Karmaşıklığa sebep olacak karışık kullanımlardan kaçınmışlardır. Çiçekler havuz veya kanal yakın çevrelerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Serinlik hissiyatı vermesi nedeni ile mavi ve mor renkli çiçekler tercih sebebi olmuştur (Erdoğan ve ark., 2003). Ayrıca su yüzeylerinde Nilüfer çiçeği kullanımı yaygın olarak görülmektedir. Türk bahçesi her anlamda sade ve yalındır. Dekoratif öğeler kullanılmamış, doğal yaşamın en temel isteklerini karşılar niteliktedir. Bitkisel tasarımlarında çok renkli değil tek renk tercih edilmiştir (Erdoğan, 2016).

Genellikle İslam sanatının bütün dallarının gelişmesinde İran ve özellikle Türk düşünce tarzı, zevki ve geleneklerinin etkisi, kendisini güçlü bir şekilde göstermektedir. Bunun nedeni tartışmasız olarak İslam topraklarının büyük kısmının Türklerin hakimiyetinde 900 yıldan fazla bir süre kalmış olmasıdır (Akdoğan, 1974).

Arapların, İslamiyet'i yaymaya başladıkları 7. yüzyıldan itibaren yaklaşık on asır boyunca peyzaj tasarımları, büyük çoğunlukla İslam ve Hıristiyan dinlerinin etkisi altında gelişmiştir. Fakat önemli olan Avrupa'da Rönesans faaliyetleri başlayana kadar İslam bahçe tasarımı, bütün Akdeniz ülkelerinin bahçelerinde etkisini büyük ölçüde göstermiştir. Arap hakimiyeti sonrasındaki Katolik İspanya zamanında bu izler uzunca bir süre aynı şekilde kalmış ve Hıristiyan yapılaşmalar İslam bahçe tasarımları ile değişik bir çelişki içinde görülmüşlerdir (Akdoğan, 1974).

Ülke farkı gözetmeksizin, İslam peyzaj sanatının değişmesinde ve gelişmesinde din kadar, İslamiyet'in yayılmış olduğu çeşitli iklim koşullarının da etkisi olmuştur. Müslümanların kutsal olarak gördükleri Kur'an-ı Kerim'de, "Cennet" farklı türlerden ağaçlarla gölgelendirilmiş, hurma ve nar ağaçlarının meyveleriyle, gösterişli havuzların serinlettiği ve içinde gezen zarif hurilerin şerbetler ikram ettiği bir mekan olarak tasvir edilmiştir. Müslümanlar cennete olan özlemlerini, yaşamakta oldukları dünya aleminde de bahçe tasarımları ile gidermeye çalışmışlardır (Akdoğan, 1974).

Diğer yandan, uzun yıllar boyunca çöl olgusu, Araplar için zorlu bir efendi olmuştur. Ekolojik imkanlardaki yetersizlikler, savaşçı ve çevik bir toplumun yetişmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat fethettikleri yerlerdeki iklim koşulları ve toprak zenginliği bulduklarında, Araplar ruh olarak bir yumuşaklığa erişmiş ve sanatçı zekalarıyla kıymetli eserler vermişlerdir. Alınan şehirlerde kısa zaman içinde zarif saraylar, ibadet mekanları ve bunları çevreleyen gölgeli ağaçlar, çeşitli havuzlar ve bolca yeşillığın yer tuttuğu bahçelerle süslenmiştir (Akdoğan, 1974).

Bu nadir bahçe tasarımlarından günümüze kadar fazla değişime uğramadan ulaşabilen örneklerle, daha ziyade İslam hükümdarlıkları altındaki bazı ülkelerde ve özellikle İspanya, İran, Hindistan’da denk gelmek mümkündür (Akdoğan, 1974).

3.2. Tarih, Sembolizm ve Kur’an-ı Kerim

Kur’an’da cennet kavramı pek çok kez anılmaktadır. Cennet-ül Firdevs Allah’a inanan ve dünyada iyilikler yapan insanlara vaat edilirken. Cennet-ül Huld, Cennet-ün Naim, Cennet-ül Meva, Cennet-ül Adn gibi diğer cennetlerin varlığından da haber verilmiştir. Kur’an-ı Kerim incelendiğinde bu cennet tasvirlerinden İslam bahçelerinin sadece huzurlu ve sonsuz olmadığını ayrıca sığınak veya dünya hayatından soyutlanan mekan olarak karşımıza çıkmaktadır (Clark, 2004).

“Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır” (Rahman Suresi 55).

“Şüphesiz inanıp yararlı işler yapanlara gelince onlar için içlerinde ebedi kalacakları Firdevs cennetleri bir konaktır oradan ayrılmak istemezler” (Kehf Suresi 18).

“İşte onlara altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır, onlar orada altın bileziklerle bezenecekler ince ve kalın ipek ile yeşil elbiseler giyecekler orada tahtların üzerine kurulacaklardır ne güzel bir karşılık ne güzel bir konak” (Kehf Suresi 18).

“Allah’a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinden bir pınar başlarında olacaklar” (Hicr Suresi).

3.2.1. Dört Sayısı

Dört bölümlü bahçe tasarımı olan çar-bağ sistemi eski dönemlerdeki manastırlara ait şifalı bitki bahçeleri ve Oxford, Cambridge gibi Hristiyanlığa örnek olduğu gibi diğer kültürlerde de kullanılmıştır. Ancak çar-bağ sisteminin özünün İslam'a dayandığı artık pek çok insan tarafından kabul görmektedir bu bahçe tasarımı İslamiyet'ten önce Pers bahçelerinde ve cennet bahçelerinin Kur'an'daki tasvirlerinin Hz. Peygamber tarafından anlatımıyla bu bahçelerin İslam coğrafyası altında birleşmesi ve gelişmesi sağlanmıştır (Clark, 2004).

Ayrıca dört sayısı var olan dünyayı kavramak için evrensel bir sembolizmi barındırmaktadır. Dört ana yönü, dört mevsimi, dört elementi kapsamaktadır. Dört sayısının üç boyutlu formu olan küp dayanıklılığı ve Dünya'yı temsil etmektedir. Hint geleneğinde saygı gören dörtlü plan ayrıca Tibetli Budistlere ait resimlerde de gökyüzü ile çevrelenmiş Dünya'yı temsil eden ve içerisinde bir daire olan kare biçimini esas almıştır (Clark, 2004).

İslam dini bu önemli ve yaygın anlayışlar üzerinde durmuş ve yeni bir maneviyat katmıştır. Peygamber göğe yükselişi anlatırken 4 nehirden bahsetmektedir. Biri su, biri süt, biri bal ve biri de şarap nehridir (Clark, 2004).

Bu anlatılan dört nehre Kur'an'da da yer verilmiştir. "Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır" (Clark, 2004).

Kur'an'da şöyle yazılmaktadır "ve bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı ve oradan bölündü ve dört kol oldu" (Clark, 2004).

3.2.2. Rahman Suresi

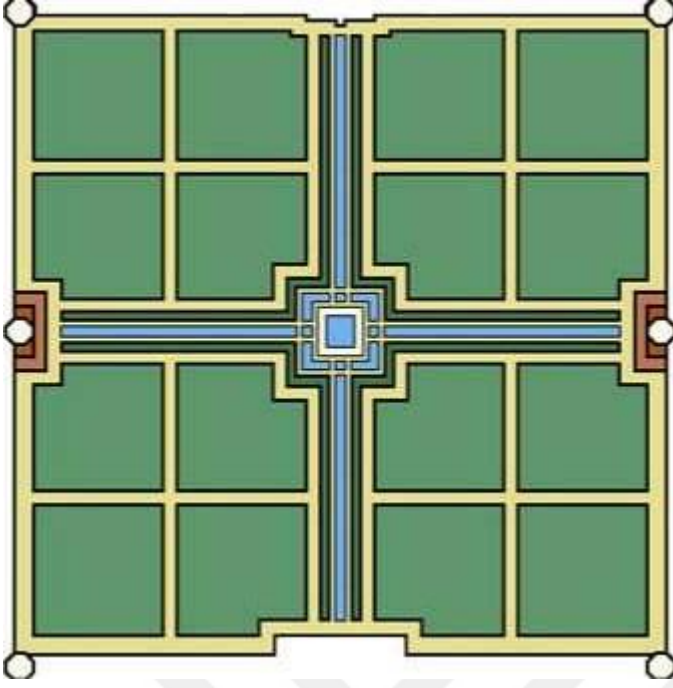
Kur'an'da cennetten en çok bahsedilen sure rahman suresidir. Bu surede iki çift halinde dört nehir tarif edilmiştir temsilcilere göre cennette bulunan dört bahçe önce günah işlemiş ve İslam dini şartlarına göre yaşayan muttakilere verilmek üzere Ruh ve Gönül Bahçesi olarak ikiye ayrılmaktadır (Clark, 2004).

Bunlardan farklı olarak ikinci ve daha büyük olan bahçe İslam dinine ilk girmiş olan es-Sabikuna ayrılmış olan Maneviyat ve Hakikat bahçesidir. Bu dört bahçeden hepsinin kendine ait meyveleri vardır. Bunlar zeytin, hurma, incir ve nardır. Daha fazla incelemeye elverişli olmayan bu cennet bahçeleri derin bir sembolizm yüklüdür (Clark, 2004).

İslam bahçesinin model olarak ilk örneklerini teşkil eden çar-bağ sistemine sadece tasarıma ait geçici bir heves veya peyzaj tasarımları için kullanışlı bir plan olmadığını, ilahi birliğin temsili olduğunu söylemek yeterli olacaktır (Clark, 2004).

3.2.3. Çar-bağ Sisteminin Gelişimi

Bütün önemli İslam bahçeleri dört sayısı üzerine tasarlanmıştır. Kur'an'da da geçen cennet bahçelerinin temeli haline gelen çar-bağ sistemi İslam coğrafyasında büyük ilgi uyandırmış ve bütün İslam beldelerine uygulanmıştır. İsfahan'dan ilk dönemlerde birçok güzel dörtlü bahçenin olduğu yol çar-bağ yolu olarak adlandırılmıştır. Çar-bağ sisteminin plan şeması Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Temel Çar-Bağ planı (URL 5)

İslam coğrafyasındaki bahçeleri incelediğimizde hepsinin ortak ve en temel unsurunun su olduğunu görmekteyiz. Su İslam bahçelerinin tek başına en değerli ve tanımlayıcı unsurudur. Cenneteki bahçeler gibi nehirler ve pınarlara dünyadaki bahçelerde kanallar, dereler, en azından bir çeşme temsil etmektedir. Pek çok durumdan bir bahçenin geometrik sulama için şeklinin uygun olarak tasarlandığını görmekteyiz İslam bahçelerinde pratik amaçlar için yapılanlar ile manevi anlamlar birlikte hareket etmektedir (Clark, 2004).

3.2.4. Birlik Kavramı

Birlik kavramı yani “tevhid” Kur’an’ın temel mesajıdır. Bu anlam kısaca Allah’tan başka ilah olmadığının bilincinde olmak demektir. Dolayısıyla varoluş Allah’ın birliği şuurunu kavramak demektir. Birlik düşüncesinin izdüşümünü estetik düzen ile bahçeler vasıtası ile göstermek mümkündür (Clark, 2004).

3.3.İslam Bahçe Tarihinin Bazı nemli Şahsiyetleri

3.3.1. İbnü'l Avvam

John Harvey, İbnü'l Avvam'ın 12. yüzyılda Fas'ta yazdığı eserin bazı tasarım düzenlemelerini uygulayarak bir ilki başardığını söyler. Harvey'e göre İbnü'l Avvam tarhların köşelerini belirtmek için selvileri önermiş, ana yolların kenarlarına bu ağaçların dikilmesini söylemiştir. Havuz kenarlarına gölge veren ağaçların gelmesini belirtmiştir, çitler için sıkı bir forma sahip olan şimşir, defne, sarmaşık bitkileri tavsiye edilmiştir. Tasarım açısından da günümüzde hala kullanılmaktadır (Clark, 2004).

3.3.2. İbn Luyun

13. yüzyılın ortalarında İspanya'nın güneyinde Almeria'da güzellik ilkeleri ve öğrenmenin amacı üzerine kitap yazmıştır. Bu eser peyzaj tasarımı ve ziraatın temel şartlarını ele almaktadır. Büyük bir bahçe olması şartıyla tasarımına yardımcı olacak tavsiyeler yer almaktadır. Örneğin ev için öncelikle ihtiyat ve zemin sebebiyle yükseltilmiş, güneye bakan, tek girişli, yüksek seviyeli bir su kaynağına sahip bir konum tavsiyesinde bulunur. Cennet'ül Arif bahçelerinin içerisinde kapalı bir bahçe olan Patio de la Acequia, İbn Luyun'un geniş değil de uzun olsun tavsiyesine uyarak tesis edilmiştir (Clark, 2004).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ İSLAM BAHÇE SANATLARI

4.1. İspanya İslam bahçe sanatı

8. yüzyılda İberya'da başlayan İslam hükümdarlığı 800 yıla yakın devam etmiş ve 15. yüzyılın son çeyreğinde bitmiştir. Arada kalan 700 yıl içinde İspanya, İslam kültürü ile sürekli olarak ilişki halinde kalmış ve siyasi açıdan da İslam birliğini devam ettirmiştir. Bu süre zarfında İslam kültürünün hemen hemen her sanat dalında, İspanya'da etkisini güçlü bir şekilde göstermesine yetmiştir (Akdoğan, 1974).

Avrupa'daki diğer ülkeler Romalıların tahrip ettikleri düzeni yeniden kurmaya çalışırken, Emeviler İspanya'da lüks ve gösteriş içinde bir çağ yaratacak politik düzeyde bulunuyorlardı. İspanya'da, İslam hükümdarlığının merkezi olan Cordoba o zamanda yüksek bir yaşam standardına ve medeni bir yaşama seviyesine olanak sağlayan güvenilir ve sağlam bir yönetime sahipti. Guadaquivir vadisinde 50 bin adet lüks villa tarzı yapıların inşa edildiği rivayetler arasındadır. Ancak bunlara ait kalıntı, plan, resim veya detaya rastlanmamıştır. İspanya'daki İslam bahçelerine ait bozulmadan günümüze kadar ulaşabilen örnekler Granada'da rastlanmaktadır. İspanya'daki İslam izlerinin kalabilmesinin nedenleri arasında İspanyol insanının sahip olduğu ruh kadar, İslam bahçelerinin evin içinde ve ev ile içli dışlı yaşam tarzlarından da kaynaklanmaktadır (Akdoğan, 1974).

Sanat yapılarıyla beraber, Araplar bilim ve teknoloji alanında da ölümsüz eserler bırakmışlardır. Abdurrahman (M.S. 756) Cordoba'da yaptırdığı muhteşem camii ile şehrin bilim merkezi olarak gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca İspanya'daki bütün Araplar, Roma imparatorluğundan sonra yüzyıllar boyunca ihmal ve tahrip edilmiş su kanallarını onararak şehri bol su ile kavuşturmuşlardır. Doğu coğrafyasından davet edilen İslam sanatçılarında sadece saray ve bahçe tasarımları değil şehir planlaması da yaptırılmıştır. Cordoba'dan sonra Sevil ve Granada'da manzaraya hakim ve dramatik görünüşlü peyzaj alanlarında, saray ve köşkler yaptırılmıştır. Bu zarif mekanların etraflarını çevreleyen bahçeler, teraslar,

pavyonlar, sıra kemerler ve miradorlarla çevreye çok uyumlu bir şekilde bağlanmıştır. İtalya'daki Rönesans döneminde yapılan bahçelere ilham veren İspanya bahçeleri, mimari ve bahçe sanatının mükemmel uyumla bir iş birliği yaptığı ve bir açık hava yaşam alanı olarak bütün aktivitelerin yerine getirildiği, son derece uygun örnekler olarak değer kazanmıştır (Akdoğan, 1974).

4.1.1. İspanya bahçe sanatında tertip özellikleri

İspanya İslam bahçe tasarımlarının şekillenmesinde iklim, sosyal ve dini faktörlerin yanı sıra, üzerinde buldukları Roma dönemine ait kalıntılarda planların yapılmasında rol oynamıştır. Nitekim İspanya İslam bahçeleri içe dönük, yüksek ve sağır duvarlarla çevrili, birbirleri arasında geçişi olan avlu yapıları, Roma dönemi atrium ve peristilin özelliğini taşımaktadır (Akdoğan, 1974).

Müslümanların, İspanya'ya mimari açıdan katmış olduğu en önemli özellik, doğu mimarisi olmuştur. Bahçe avlularını çevreleyen zarif sütunlar, daireye yakın kemerler, çeşitli geometrik biçimlerdeki taşlar veya çini döşemeler, desenli duvar süsleri, çini kaplamalı basamaklar, bu bahçelere katılan özelliklerden bazıları olmuştur. Mimaride dayanıklılık ve sadelik, Müslümanlar aracılığıyla İspanya'ya gelmiştir (Akdoğan, 1974).

İspanya bahçeleri, ağır ve sakin mekanlardı. Müslümanların yoğunlukta olduğu ve yerleşimin fazla olduğu güney kısmı, bol yağış alan ve sıcak bir iklim özelliği göstermekteydi. Yazları sıcak ve kurak geçtiği için, gölge ve serinlik isteğiyle birlikte, belirli bir düzeyde mahremiyet isteği bahçelerin temel özelliklerini belirlemekteydi. İçe dönüklük İslam bahçelerinin genel karakterini oluşturmuştur (Akdoğan, 1974).

İspanya'da İslam bahçelerinin en belirgin özelliği suyun kullanımı olmuştur. İlkçağlarda da su, bahçe için önemli bir öğeydi. Fakat bu devirde su, Mısır bahçelerinde olduğu gibi öncelikle ekonomik daha sonrasında zevk için planlanmıştır. İspanya'da Araplar

için su lüks konumdaydı. Su ögesi Müslümanlar için, oynayabilecekleri, gökyüzünün yansımaları seyredebilecekleri, fiskyelerinden içli bir müzik işitecekleri bir elemandı. Suyun mükemmel derecede şairane kullanımı Müslümanların kendilerinden sonra gelecek olan nesillere bıraktığı en önemli miras olmuştur. Suyun kullanımındaki edebi özelliği anlamamak mümkün değildir. Su, İspanya bahçelerinde coşmadan, sade, yavaş ve hüzünlü bir musikiyle hafif hafif kayarak şırıldar (Akdoğan, 1974).

Su, bahçelerde genellikle hareketsiz biçimde yerini almıştır. Böyle kullanım tarzlarında, geniş ölçekli ve derin havuzlarda, su aynaları görevi üstlenmektedir. Bu düzen sayesinde, gökyüzündeki bütün bulut ve renk gösterilerini bahçenin içine yansıtmak, ağaçları ayaklarının altına getirmek bir sanat olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle avlulara ışık, hareketlilik ve parlaklık kazandırılmış olur. Bu oluşumlarıyla İslam bahçeleri, Ortaçağ'ın karanlık ve kasvetli dini yapılarından farklılığını göstermiştir (Akdoğan, 1974).

İspanya bahçelerinde su, farklı geometrik şekillerle çevrelenmiş kare havuzlarda çokça kullanılmıştır. Havuzlar bazen uzun kanallar biçiminde yer almıştır. İki tarafı uyumlu biçimde fiskyelerle kuşatılmış olan kanallar, suya hareket, mekana da ses ve serinlik kazandırmayı başarmıştır. Küçük formlu havuzların ortalarında, yüksekçe bir yapı üzerinde, genellikle nilüfer çiçeği biçiminde şekillendirilmiş mermer çanaklardan çıkan ince fiskyeler yardımıyla akan su, incecik fişkirir (Akdoğan, 1974).

İspanya bahçelerinde bitki öğelerinin kullanılışı; diğer İslam kültürüne benzemekle beraber iklim koşulları nedeniyle farklılık göstermektedir. Halife Abdurrahman, kendi memleketinden getirdiği bitkileri sarayının bahçesine diktirmiştir. Palmiye (Arecaceae), nar (*Punica granatum* sp.), hurma (*Phoenix dactylifera*) gibi bitkiler bu şekilde bahçelere kazandırılmıştır. Bunlardan farklı olarak koyu yeşil renkli ve parlak yapraklı bitkilerin kullanıldıkları yerlerde psikolojik açıdan serinlik hissiyatı verdikleri fikri benimsenmiştir. Defne (*Laurus*), mersin (*Myrtus*), narenciye (*Citrus*), porsuk (*Taxus baccata*), servi (*Cupressus*), sedir (*Cedrus*) gibi ağaçlar bunlar arasındadır. Çiçekler de İslam bahçelerinde ayrı bir yer tutmaktadır. Yasemin (*Jasminum* L.), süsen (*Iris purpureobracteata*), gül (*Rosa* sp.), nergis (*Narcissus* L.) en fazla kullanılanlardandır. Çiçek kullanımında mavi, mor,

eflatun gibi soğuk renklerin tercih edilmelerinin amacı yine psikolojik açıdan serinlik hissiyatı vermeleridir. İklim koşullarının fazlaca sıcak olduğu yerlerde, yaz aylarına dayanamayan çiçekler yerine, avluya renk katmak için oturma alanlarına, basamak ve duvarlarda renkli seramikler kullanılmıştır (Akdoğan, 1974).

İspanya bahçelerinin genel özelliklerinden birisi de “Küçük Cennet” olarak adlandırılan kameriyelerdir. İran İslam bahçelerinden ilham alınarak gölge sağlamak için yapılan bu kameriyelerin özelliği, bir daire çevresinde dikilen servi ağaçlarının tepelerinin birleştirilmesi ile oluşmalarıdır (Akdoğan, 1974).

İspanya’da İslam bahçe sanatının pek çok örnekleri olduğu halde kendini koruyup günümüze kadar gelmiş olan bahçe sayıları azdır. Bununla beraber, İslam hükümdarlığının bitmesinin ardından yapılan bahçelerde, İslam etkileri olduğu açıkça görülmektedir (Akdoğan, 1974).

İslam bahçelerinden günümüze kadar gelmiş olanların en karakteristik örnekleri; Alhambra ve yazlık sarayı ile Generalife ve Alcazar’dır (Akdoğan, 1974).

4.1.2. Alhambra

Dünyanın en ünlü bahçelerini bünyesinde bulunduran Granada şehri, Sierra Nevada dağlarının eteklerinde yerini alır. Bu bahçe içinde “Kırmızı Kale” anlamına gelen Alhambra sarayı ve bahçeleriyle, daha yukarı konumlarda yer alan ve set teraslar şeklinde inen yazlık sarayı Generalife, son derece uyumlu bir bütünü yansıtır. Özellikleri arasında pek çok benzerlik olsada, korunma nedeniyle bir kale gibi inşa edilen Alhambra sarayı, villa tarzında yapılmış olan Generalife’den ayrılır (Akdoğan, 1974).

1238 senesinde, Muhammed bin Alhamar tarafından, mevcut eski bir kalenin düzenlenmesiyle meydana gelen Alhambra sarayı ve bahçe yapıları bir çeşit avlu, bina uyumundan ibarettir. Avlulardan en önemli olan dört tanesi bugüne kadar kendini koruyarak gelmiştir (Akdoğan, 1974). Bunlar: Mersinli avlu, aslanlar avlusu, kadınlar avlusu ve servili avludur. (Şekil 7.8.9.10).

Şekil 7. Mersinli Avlu (URL 6)

Şekil 8. Aslanlar Avlusu (URL 7)

Şekil 9. Kadınlr Avlusu (URL 8)

Şekil 10. Servili Avlu (URL 9)

Çeşitli kullanımlar için tasarlanan bu avlular, planları ve mimari yapılarıyla çok belirli İslam karakterindedirler. Hemen hemen genelinde ortak öge sudur. Su elemanının en

geniş çaplı olarak kullanıldığı avlu “Mersinli Avlu” dur. Mersin çiti ve portakal ağaçları ile çevreli geniş yeşil havuz, bir su aynası görevi görmektedir. Her iki tarafında yer alan beyaz renkli mermer sütunlu revakların narin aksını gösteren bu havuz, Roma ve Orta Çağın karanlık havasına, aydınlık bir özellik kazandırır (Akdoğan, 1974).

Mersinli avlunun yakınında bulunan Aslanlı Avlu peristil biçimine sahiptir. Gotik avlulardan manevi olarak pek az farklılık gösterir. En güzel kısmı avluyu tamamen kuşatan çift ve tek sütunlu, at nalı üçgen kemerli, zarif taş işçiliğinin en değerli örnekleri olan revaklardır. Kare şeklindeki avluyu, birbirlerini dik olarak kesen yollar dört eşit parçaya böler. Ortasında 12 taş aslan figürü çevrelediği ve yüksek bir konumda olan su çanağı ve tabanda poligon biçiminde, derinliği az bir havuz bulunmaktadır. Çanaktan taşan ve aslan heykellerinin ağzından fışkıran su, ince kanallar yardımıyla diğer avlulara geçer. Sultanın özel yaşam alanı olan bu avlu kayıtlara göre, zamanında çiçekli bitkiler ile süslenmişti. Bugün birkaç portakal ağacı, tek bitki materyalini temsil etmektedir (Akdoğan, 1974).

Hareme ait olan Kadınlar Avlusu, saray duvarlarının iç kısmında kalmıştır. Genellikle bir Hıristiyan manastırını anımsatır. Servili Avlu ile bağlantılıdır. Etrafı yapılarla çevrili olduğu halde, yapılar baskın değildir. Ortadaki havuzu bazı çiçek yastıkları, budanmış şimşir çitler, serviler ve portakal ağaçları kuşatır. Kadınlar Avlusu bahçenin bir açık mekan odası olarak gelişmesinde ileri düzeyde örnek teşkil eder (Akdoğan, 1974).

Dört büyük servinin ortasındaki havuzu ile Servili Avlu daha çok 17. Yüzyıl modasıdır. Avlunun bir cephesi manzaraya hakim şekilde açıktır. Alhambra sarayındaki bütün avlu bahçeleri bağlayıcı elemanlar, duvarları özenle işlenmiş mermer veya çini kaplamalar ile çok fazla saray odalarıdır (Akdoğan, 1974).

4.1.3.Generalife

Alhambra sarayının yaz aylarında kullanımı için villa olarak tasarlanmış saray, Granada'ya hakim bir konumda inşa edilmiştir. Bahçeleri teraslar biçiminde Alhambra'ya ulaşır. İspanya'nın Hıristiyan işgalinden sonra fazlaca değişime uğramış olan bu bahçe, Rönesans devrinin güzel örneklerinden Villa Medici'ye benzetilir. İki tarafı saray ve diğer iki yanı peristillerle çevrili olan esas avlu, içerisi mermer kaplı bir kanal ile ikiye ayrılmıştır (Şekil 11). Su aynası, etrafı duvarlarla kapalı olan bu avluya geniş bir hissi kazandırmıştır. Kanalın iki yanını servi (Cupressus), mersin (Myrtus), zakkum (Nerium) bitkileri çevreler. Kanalın bir ucunda panoramik bir manzaraya hakim pavyon, miradorlar üstünde yer almıştır. Küçük havuzlar ve nilüfer biçimli su çanakları, bahçenin farklı yerlerine konumlandırılmıştır. İslam hükümdarlığı sonrasında bahçe, açık hava odalarıyla, servilerden oluşan yeşil koridorlarla geliştirilmiş, Çin'den getirilen mor salkım, Brezilya'dan getirilen Begonvillia, Güney Afrika'dan getirilen Calla, Liliium ve Pelargonium bitkileriyle İslam bahçe karakterinin sakinlik, düzen ve tertibine zıt bir renk görseli oluşturulmuştur (Akdoğan, 1974).

Şekil 11. Generalife (URL 10)

4.1.4. Alcasar

Sevil şehrinde, kale formulu bir saraya bitişik olarak inşa edilmiştir. Düz bir arazi üstünde, birbirine bağlanmış birkaç avludan oluşmuştur. Alcasar saray bahçelerinin inşa edilmesi, Sevil şehrinin Araplar tarafından fethedilmesinden yüzyıl sonra başlar (1350). Hıristiyanlığın hakimiyetinden sonraki yüzyıllar içinde pek çok özelliği değiştirilmiş olmakla beraber, Katolik İspanyollar tarafından sevilen birçok İslam özelliği aynen korunmuştur. Bahçe, avluları çevreleyen duvarları, zeminden biraz yükseltilmiş yaya yolları, havuz ve fiskiyelerin zarif çanakları, su oyunları ve renkli çinileri ile, İslam etkisini belirli biçimde ifade etmektedir (Şekil 12). Servilerin, portakal ve limon ağaçları içerisinde, palmiye ağaçları konumlandırılmıştır. Bu ağaçların altlarında yasemin, gül, mavi ve mor renkli süsenler kullanılmıştır. Sevil'deki sıcak iklim koşulları bitkilerin çiçeklenme sürelerini kısalttığı için, oturma yerleri, havuzlar, basamaklar ve duvarlar parlak renkli çinilerle süslenmiştir. Renkler fazlaca kuvvetli fakat kullanış tarzı zariftir. Farklı tonlarda maviler, yeşiller, sarılar, parlak gün ışığı ve avlular arasındaki zıtlığı tekrarlar niteliktedir (Akdoğan, 1974).

Şekil 12. Alcazar (URL 11)

Alcasar bahçelerinin diğeri bir niteliği de, budama ve bükme yöntemiyle servilerle oluşturulan kameriyelerdir. Bu fikir İran bahçe sanatından esinlenerek yapılmıştır. Zeminini daire formlu olan kameriyeler, birbirlerini kesen yolların ortalarına konumlandırılmıştır. Birçok eski İspanya bahçelerinde önemli özellik olarak yer alırdı. Bunlar, İslam cennet kavramında tasvir edilen, incilerle yapılan sekiz pavyonu temsil eder nitelikteydi (Akdoğan, 1974).

4.2. İran'da İslam Bahçe Sanatı

İran, o dönemdeki sınırları içinde Türkistan ve Irak'ı da barındıran, İslam dinini kabul eden ilk ülkelerden biri oldu. İslamiyet'i kabul edene kadar doğaya ve sunduklarına sonsuz hürmet gösteren İranlıların din değişikliğine rağmen doğaya duydukları saygı devam etti. İranlıların yakın yerlerde, küçük tabiat olarak nitelendirdikleri ve hayatlarının büyük çoğunluğunu geçirdikleri bahçelere olan bağlılıklarını daima korudular. Bu nedenlere bağlı olarak, tarih boyunca ve bütün hükümdarlar tarafından İran'da zarif saraylar ve nitelikli bahçelere baştan başa yer verilmiş oldu. İsfahan, Şiraz, Tahran ve Hazar denizi kıyıları hepsi birbirinden güzel saraylar ve bahçelerle donatıldı. İslam bahçelerinden günümüze kadar kendini koruyarak gelen ve özelliklerini kaybetmemiş olan örneklere İran'da rastlamamız mümkün gözükmemektedir. Bunun sebepleri arasında halkın bitki ve bahçe sevgisi kadar, İslam kültürünün bu ülkede sürekli olarak kalmasının rolü de büyüktür (Akdoğan, 1974).

4.2.1. İran bahçelerinin Tertip özellikleri

İslam etkisiyle şekil alan İran bahçelerinin plan yapılarında eski bir bilimsel düşünce ve inancın etkisi görülmüştür. Bu düşünceye göre dünya ve eski bir inanca göre cennet, iki büyük nehir tarafından, dört farklı alana bölünmüş bir mekandı. Bu sebeple İran bahçelerinde birbirlerini dik kesen kanallarla oluşturulan dört farklı alan, formel plan kalıbına sahip olarak bahçelerin temelini oluşturmuşlardır (Akdoğan, 1974).

İran bahçelerinde su ögesi temel elemanlardan biridir. Buna örnek olarak Chehel Soutun Palace örnek verilebilir (Şekil 13). Bütün İslam bahçelerinin temel prensipte 4 özelliği vardır. Bunlar; sulama isteği, sessizlik ve müzik için su, serinlik amaçlı gölge, renk ve koku için çiçek, kulak ve manevi zevk için müziktir (Akdoğan, 1974).

Şekil 13. Chehel Soutun Palace (URL 12)

Su, İran bahçelerinde bol ve sanatsal bir anlam içinde yer almıştır. Havuzlar, genellikle avluların ve bahçelerin en önemli ve temel aksı üzerinde yer almışlardır. Bahçelerde birden fazla yapısı bulunan havuzların kanallar yardımıyla birbirlerine bağlanması, serinlik ve hava akışı kadar, suyun ritimli şekilde akmasını sağlamak içindir. Havuzların hafif eğimli alanlara yapılması, suyun havuzdan taşarak bir nehir özelliği sağlamasına imkan verilmiştir. Havuzları çevreleyen oluklar ve küçük kanallar genelde renkli seramiklerle kaplanırdı. Havuzlarda da genellikle uygun renkli seramikler kullanmak, İslam bahçelerinin alışlagelmiş diğer bir özelliği olmuştur (Akdoğan, 1974).

İran bahçe tasarımlarında su ögesi, bazı evlerde mütevazi ve küçük ölçekli olarak kullanılırken, zengin evlerde ve saraylarda, çok sayıda kanallarla bağlantılı pek çok havuz kullanılmıştır. Ayrıca, çeşitli bahçelerde su, farklı geometrik şekilli havuzlarda, su aynaları, bahçede derinlik, ışık ve renk oluşturmuştur. Suyun ayna özelliği için, büyük havuzlara çoğunlukla mavi renkte seramik döşeli berrak görünümlü kanalların aksine, derinliği belirsiz olan karanlık bir ifade yaratılırdı. Bu geniş su yüzeyinde, gül bitkileri suyun akışına ayak uydurarak yüzerlerdi. Geceleri durgun su yüzeyinde, yüzdürülen mumlar şekilli ışık gösterileri sunarlardı. 1900'li yılların başında gezgin bir seyyah, belirli bir biçimde bölünmüş havuzun, her kısmında farklı renk ve kokuda çiçeklerin yüzdürüldüğünü ve bunun halı desenini taklit olarak gördüğünü eserinde yazmıştır (Akdoğan, 1974).

İran bahçelerinde havuz biçimleri çok farklı ve ilgi çekici özellik göstermektedir. Dikdörtgen, kare, poligon, daire veya çevresi dantel şeklinde dilimli özellikle olanlar en fazla ilgi görenler arasındaydı. İran bahçelerinde informal havuzlara rastlanmaz. Belirli biçimlerin dışında, bahçe üstadının oluşturduğu ve geleneklere bağlı olarak, pek çok havuz şekilleri bulmak mümkündür (Akdoğan, 1974).

Havuzlardaki suya, zarif fiskiyelele hafif hareket ve sanatsal bir ses kazandırmak adet olarak yerleşmişti. Havuzlardaki ve bahçelerdeki fiskiyelele, İranlılar için vazgeçilmez bir eleman olmuştu. İsfahan'daki Safavi dönemi bahçelerinden Hazar Yarib'inde 500 adetten fazla fiskiyelelele muhteşem gösterisi kaydedilmiştir (Akdoğan, 1974).

İran bahçelerine ait günümüze kadar gelen birçok resim ve minyatürden bitki materyallerinin kullanımında dini inançların ve sosyal hayatın izlerini görmemiz mümkün gözükmektedir. Ölümü kavramını sembolize eden servi, yaşamı ve umudu simgeleyen badem, erik, kiraz gibi çiçekli ağaçlar, İslam bahçesinin din felsefesini yansıtır. Yalancı çınar yapraklı akçaağaca büyük saygı duyar ve gölge için bolca kullanırlardı. Kavak (*Populus sp.*), karaağaç (*Ulmus sp.*), dışbudak (*Fraxinus sp.*), söğüt (*Salix alba sp.*), İran'ın doğal coğrafyasında bulunur ve çokça kullanılırdı. Bunlar gölge verecek biçimde, duvarlar ve yollar boyunca dikilir, aralarında çiçek güzelliği olan küçük meyve ağaçlarına (nar, kayısı, badem, kiraz vb.) yer verilirdi (Akdoğan, 1974).

Çiçekler de İran bahçe sanatının en gözde elemanlarından biri olmuştur. Özellikle İran yaylalarının zengin bitki örtüsünde mevcut olan kır çiçeklerine planlamalarda çokça yer verilirdi. Lale, nergis, sümbül, kır lalesi, çiğdem, gül hatmi, çuha çiçeği, zambak ve süsen gibi bitkiler fazlaca kullanılırdı. Bütün bu bitkilerin arasında güller, koku ve renk özellikleriyle bahçelerde seçkin bir konum işgal ederlerdi. İranlı şair ve yazarların birçoğu eserlerinde güllerden duygusal şekilde bahsetmişlerdir. Romalılar gülü festivallerinde, Hıristiyanlar ilahi ve edebi aşkı sembolize etmek için kullanmışlardır. Fakat hiçbirisi gülü İranlılar kadar duygusal şekilde kullanmamışlardır. İranlılar gül mevsimini harika eğlencelerle kutlardı. Bir şair, “ gül mevsiminde insan bir küp şarap içmelidir, zira gülün misafirliği ancak kırk gün sürer” demektedir (Akdoğan, 1974).

İranlı şairler yüzyıllar boyunca bahçe ve tabiat güzelliğini konu alan eserler yazmışlardır. Bahçeleri, bazen sükun ve dinlenme mekanları, bazen ağaçların, çiçeklerin ve suyun uyum içinde aşkla tasvir edildiği yerler veya hükümdarların ihtişamlarını ve büyüklüklerinin sembolü olarak dile getirmişlerdir. Çoğu şair, şiirlerini “Gülistan” yani gül bahçesi adı altında toplamıştır. Firdevsi “Şahname” sinde (M.S. 1000) doğanın ve bahçelerin güzelliklerini ince bir ruhla kaleme dökmüştür (Akdoğan, 1974).

Diğer yandan İranlı ressamalar da minyatürlerinde bahçeleri resmetmişlerdir. Ölçek ve perspektif hatalarıyla beraber minyatürlerden açık hava yaşam alanlarının “Dünya Cenneti” olarak tasvir edildiğini görebiliyoruz (Akdoğan, 1974).

Dekoratif sanatlarda da bitkilere büyük ölçüde yer verilmiştir. Çiçeklerin bulunmadığı mevsim zamanlarında, onlarla birlikte olabilmek için halılara, kumaşlara, vazolara, kitap kapaklarına, duvar süslerine ve hayatlarının hemen hemen her parçasına bitkileri sokmuşlardır. Şiraz’daki caminin iç duvarlarındaki çinilerin, pembenin bütün tonlarındaki gül çiçekleri ve zümrütle yapraklar ile süslenmiştir. Gül, çiçeklerin kraliçesi olarak İran sanatının farklı dallarında her zaman yerini almıştır (Akdoğan, 1974).

Bitki sevgisi İrânlıları çok fazla sarmıştır ki, suni ağaç ve çiçekler dekoratif sanatlarda bir dal olarak ortaya çıkmıştır. Firdevsi, kral Keyhüsrev için yapılmış olan ağacı, eserlerinde metmekte ve bu ağacın gövdesinin gümüşten, dallarının altın olduğunu yazmaktadır (Akdoğan, 1974).

Gazneliler döneminde, sarayın bir avlusu, altından yapılmış ağaçlarla bezenmişti. Bu ağaçları, gümüş saksılara dikilmiş ve değerli taşlardan yapılmış olan nergis çiçekleri sarıyordu (Akdoğan, 1974).

Moğollar zamanında da (M.S. 1800 – 1900) yine bu, suni ağaçlarla dekore edilmiş bahçeler olduğu kaynaklarda yazmaktadır. Özellikle Timur'un Semerkant'taki sarayı için üretilmiş olan suni ağaç en zarif ve ünlü olanıdır. Değerli madenlerin işlenmesiyle insan boyunda yapılmış olan bu ağacın yaprakları meşe biçiminde ve meyveleri inci, yakut, zümrüt, safir ve turkuaz gibi taşlardandı (Akdoğan, 1974).

Daha sonraki dönemlerde İrânlıların suni bitkilerin bahçelerde kullanım alışkanlığı şekil değiştirerek devam etti. Kacar döneminde (1794-1925) hükümdarın bahçedeki tahtına gidene kadar, yol boyunca kağıt çiçeklerle süslü büyük vazoların sıralanmış olduğunu öğreniyoruz (Akdoğan, 1974).

İran bahçe tasarımlarının ortak bir özelliği de gölgeliklerin, kameriye ve pergolaların yer almış olmasıdır. Özellikle Moğolların istilasından sonraki döneme ait minyatür çizimlerinden, bunların özelliklerini ayırmak mümkün olmaktadır. Bunların bazıları, bir ağacın gölgesinde, bir iki basamakla çıkılabilen, etrafı zarif demirler veya tahtalarla oyma işçiliği örnekleri parmaklıklarla çevrilmiş bir taht şeklindedir. Bir kısmında ise ince taşıyıcılar üzerine yerleştirilmiş kumaş veya tahta bir çatısı bulunmaktadır ve zemine halı serilmiştir. Bu gölgelik tesislerin bazıları ise iki katlı pavilyonlar şeklindedir. Hemen hepsi, yeşil renkli çini döşemeli bir zemin üzerinde ve havuza nazır bir yerde bulunmaktadır (Akdoğan, 1974).

4.2.2. Bazı Önemli İnan Bahçeleri

Timur'un Semerkant'taki saray ve bahçelerinin ihtişamı o dönem yazar ve şairleri tarafından detaylı şekillerde tasvir edilmiştir. Bu eserlerle beraber Timur'un kuvvetli kumandanlık ve askeri dehası dışında, sosyal yönü ve halkının yaşantısı hakkında bilgi sahibi olabiliriz (Akdoğan, 1974).

1369 yıllarında Semerkant valisi iken 1831 tarihinde İnan'dan başlayarak, batıda Akdeniz sınırlarına kadar savaşarak ilerleyen, Tebriz, Damaskus, Bağdat, Halep, Ankara ve Delhi'yi fetheden Timur vakit buldukça eski şehri Semerkant'a dönmüş ve orada yaşamına devam etmiştir (Akdoğan, 1974).

Semerkant geniş ve düz bir ova üzerine kurulmuştur. Şehir orman, meyvelik, bağlık ve daha da öte taraflarda mera arazisinden ibaret geniş çaplı yeşil bir kuşak ile etrafı sarılmıştır. Bu geniş yeşil alan içerisinde, şehrin güçlü duvarları arasındaki yaşayan insandan daha fazla insan yaşamaktaydı. Bu muhteşem tabiat içinde, özellikle hükümdar saray ve bahçeleri ile zengin ve seçkin insanların evleri yer alıyordu. Sonunculara ait bilgiler yok denecek kadar azdır. Clavijo eserinde, "Semerkant'a yaklaşırken bahçe ve bağlardan evler görünmüyor, görünen yegane şey dağ gibi yüksek ağaçların yeşilliğidir." demektedir. İbn Arabşah ise, şehrin 1,5 km ötesinde "zümrütten halı'ya henze~tiği ve baharda binhir çeşit kır çiçekleriyle süslü bir meranın yayıldığını ve halkın burada piknik yaptığını kaydetmektedir. Semerkant'ın XV inci asırdaki durumunu gösteren tasviri bir haritadan, çevresini kuşatan hu bahçeleri görmek mümkündür. "Kuzey Bahçe (Bağ-1 Şimal) Cennet Bahçesi (Bağ-1 Bihişt), Çınar Bahçesi (Bağ-1 Çanar), Dört Bahçe (Cehar Bağ), Gönül Ferahlığı Bahçesi (Bağ-1 Dilguşa) hunlardan bazılarıdır (Akdoğan, 1974).

Bütün bu bahçelerde su ögesine fazlaca yer verildiğine dair bilgiler vardır. Asıl olarak Zarafşan ve Kuhak nehirleri, şehrin kuzeyinde bulunmakta ve bunlardan alınan sayısız kanallarla su bütün araziye dolaşmaktaydı. Babür Han hatıra notlarında bütün bu tesislerin Timur ile Uluğ Bey'e ait olduğunu aktarmaktadır. Yine aynı kaynaklar yardımıyla "Dört

Bahçe”nin Ahmet Mirza döneminde yapıldığını öğreniyoruz. “Dört Bahçe” şehrin kuzeyindeki ufak bir tepe üzerine kurulmuştu. Plan şekli olarak formallik gösteren bahçe, birtakım teraslar şeklinde düzenlenmişti. Meşe, servi, ve beyaz kavak ağaçları gruplar ve değişik bölümler halinde dikilmişti. Yine Babür Han’ın notlarından, “Bağ-ı Dilguşa” ile Zafer kapısı bağlantısını sağlayan yolun iki tarafının çam ağaçlarıyla kaplı olduğunu öğreniyoruz (Akdoğan, 1974).

Clavijo’nun tasviri notlarındaki gibi, Şerafettin Ali Yazdı’nın “Zafernames”sinden ve o dönemde yapılan minyatürlerden, Timur’un özel ve resmi misafirlerini bahçede karşıladığı ve “Bağ-ı Dilguşa”nın bu kabul gösterilerinde ve eğlencelerinde önemli bir yer tuttuğunu öğrenmekteyiz (Akdoğan, 1974).

Timur’un emriyle ve sanatkarların tahminleri doğrultusunda belirlediği günde düzenlenmesi başlayan bahçe planı mükemmel simetri gösterir. Alleler, kare biçimindeki çiçek yastıkları ve etrafını çevreleyen az el değmiş vahşi tabiat ile bu bahçe, birçok minyatürün konusu olmuştur. Akçaağaç dikili yolları, çiçek yastıkları ve çiçek özellikleri olan çalı grupları bittikten sonra, mimarlar ihtişamlı girişlerle farklı bahçe pavyonları tasarlamış ve bahçenin merkezi konumuna üç katlı saray binası yapmışlardır (Akdoğan, 1974).

Timur’un güzel bahçelerinden biri de “Gül Bağ” dır. Yine Clavijo’nun notlarında kaleme aldığı ve rekonstrüksiyon planından, yüksek boylu duvarlar ile sarılı olan bu bahçenin, birbirlerini dik kesen yollarla, plan biçimi olarak formal ve simetrik olduğunu görüyoruz. Bahçenin tam orta noktasında, kilden suni olarak yapılmış yüksek bir tepenin üzerindeki düzlükte, pek çok küçük güzel saraylar yer almıştır. Bahçede dramatik bir görüntüsü olan tepenin etrafını saran kanal, bahçeyi baştan başa kateden diğer bir kanala bağlanmıştır. Su ögesi bu kanalların dışında, kare biçimindeki su aynası için bolca kullanılmıştır. Bahçeyi kusursuz parçalara ayıran beş ana yol, ağaçlarla çevrelenmiş ve taş ile kaplanmıştır (Akdoğan, 1974).

Timur'un son olarak inşasını başlattığı "Bağ-ı Çanar" ancak ölümünden sonra tamamlanabilmiştir. Bu bahçenin sefasını sonraki zamanlarda Babür Han sürmüştür (Akdoğan, 1974).

Semerkant'taki bahçelerin pek çok ortak özellik barındırdığı ve sonraki yüzyıllarda oluşturulan bahçelerde bu ilkelerin uygulanması, Timur bahçelerinin, onlar için prototipler olduğu fikrini göstermektedir (Akdoğan, 1974).

En belirli ortak özellikler; yüksek duvarlar arasında mahremiyet, bahçenin mükemmel bölümlere ayrılması, genel bir su aksının kullanılması, saray veya pavyonların bahçelerin tam ortalarına yerleştirilmesi, suyun doğal akışını sağlamak için bahçe arazisinin eğimli yerlerden seçilmesi veya suni tepeler yapılarak bu ilkenin gerçekleştirilmesi, yarar sağlamak için yapılan meyvelik ve bağın zevk bahçesi ile birlikte düzenlenmesi sayılabilen ortak özelliklerdendir (Akdoğan, 1974).

Bunların dışında bütün İran İslam bahçelerinde, çeşitli hayvanların bulundurulması yaygın bir adet haline gelmişti. Özellikle ceylan her dönemde en ilgi duyulan hayvanlardan birisi olmuştur. Bülbüllerde İran bahçelerinde ayrı bir yer tutardı. En güzel bahçelere bülbülleri çekmek için davet manasıyla karanlık köşeler yapılırdı. "Bülbülistan" bahçenin bülbüller için ayrılan ve düzenlenen özel köşelerindendi. Bunlar dışında kuğular, güvercinler, pelikanlar, ördekler havuzlarda görsel bir manada yer tutardı (Akdoğan, 1974).

Timur'dan sonra gelen hükümdarlar ve özellikle Uluğ Bey, Babür Han, Ebul Gazi, Hüseyin Baykara zamanında, sanatın farklı dallarında olduğu gibi bahçe sanatında da zirve noktasına ulaşıldı demek yanlış olmaz. Başkentin Herat'a geçmesiyle bahçelerin gelişmesi de bu şehre aktarılmış oldu. "Bağ-ı Cehan" yüzlerce dekarlık bahçe alanı, havuzları ve kitle halinde dikilmiş kırmızı lale ve gül parselleriyle en ünlü bahçelerdendi. Herat'taki bahçelerin ve sarayların dönemin minyatür ustalarının ilhamları üzerinde büyük rol oynamıştır. Özellikle Behzad ve Şah Muzaffer gibi tanınmış sanatçılar, en zarif ve gerçeği yansıtan minyatürlerini Herat sanat ekolünde resmetmişlerdir (Akdoğan, 1974).

Gerek Semerkant gerekse Herat bahçelerinin sanat ilkeleri, başka ülkelere ve dönemlere etki etmiş hatta Babür tarafından Hindistan'a yayılmıştır (Akdoğan, 1974).

4.3. Hindistan İslam Bahçeleri

Moğollar ve Tatarların 13. ve 14. yüzyıllarda İran'ı işgal etmelerine rağmen İran bahçe kültürü yaşamış ve Moğolların Kuzey Hindistan'ı işgalleriyle bu kültür üç yüzyıl boyunca Hint kültürünü etkilemiştir. İlk başlarda Kabil'i başkent yapan Babür Han, bu şehirde on adet büyük bahçe yaptırmıştır. Bunların arasında en önemli olanı, ismini kendi verdiği Bağ-ı Vefa bahçesidir. Bu dönemi tasvir eden minyatür çizimlerinde, dört ana kısımdan oluşan bahçede, çiçek öbeklerini ağaçlar veya tuğla duvarlar çevrelemekte ve İmparator bahçede gösterilmektedir. Bu bahçe tasarım ve aks açısından tam olarak İran bahçesini andırmaktadır. Budist Hindistan'ın natüralist bahçe tasarımlarından çok uzak bulunmaktadır (Akdoğan, 1974).

Babür Han'ın daha sonraki zamanlarda başkenti Agra'ya taşınmasıyla bahçe sanatı çalışmaları burada devam etmiştir. Ölümünden sonra Babür'ün mezarını içinde barındıran "Ram Bağ" bugüne kadar yaşayan örneklerdendir. Asıl olarak Moğol hükümdarlarının mezarlarının, bütün hayatlarını sürdürdükleri ve keyfini sürdükleri bahçelere gömülmeleri, zaman içinde bir gelenek haline gelmişti (Akdoğan, 1974).

Hint bahçelerinde çoğunlukla pavyonlar bir gölün ortasına konumlandırılır ve bütün sınırlarında havuz ve kanallar doğrusal bir düzen içerisinde yer alırlardı. Bu mermer yapılı pavyonlar, çoğu zaman saray merasimlerinde veya ziyafetlerde kullanırdı, bazen de dinlenme mekanları olarak kullanırlardı. Hükümdar veya zengin kişiler öldükten sonra bu pavyonlara gömülür ve diğer aile bireyleri için etrafına daha küçük pavyonlar inşa edilir ve öldüklerinde buralara gömülürlerdi (Akdoğan, 1974).

Bugüne kadar en güzel ve ihtişamlı Hint bahçeli mezar anıtı Agra'daki Taç Mahal'dir. Şah Cihan'ın İranlı karısı için yaptırdığı bu anıt mezarın bahçesinin en önemli özelliği, geniş uzun su aynasıdır. Beyaz mermer yapılı bu anıtın güzelliği ve ölümün sessizliğini vurgulayan bu su aynası, aynı zamanda sürekli hareket halinde olan bulutların canlılığı, gelişen ve büyüyen şeyleri de ifade etmektedir. Kanal boyunca dizilmiş ve ölümü sembolize eden serviler bir yandan planın mimari yönünü güçlendirirken, hayat ışıltısı sağlayan halılar biçiminde dizili çiçek bordürlerini de sınırlamaktadır (Akdoğan, 1974).

Moğol hükümdarları, genellikle Hindistan'ın kavurucu sıcaklarından kurtulmak için Kaşmir Vadisi'nde bulunan yazlık saraylarına taşınırlardı. Bu köşklerin ayırıcı özellikleri buldukları konumlardı. Arka planda büyük ağaçlarla çevrelenmiş bu bahçeler, yemyeşil vadiye doğru teraslar biçiminde kademeli olarak inerdi. Dağdaki kaynaklar aracılığıyla dolan su kanalları, bahçeyi baştan başa geçerek serinlik ve musiki ziyafeti verirdi. Kanallar aracılığıyla beslenen dikdörtgen havuzlarda sular, nilüfer çiçeği şeklindeki fiskiyelerden akardı. Bazen pavyonlar suyun üzerine inşa edilir ve su pavyon zeminin yalayıp geçerdi. Bu bahçeleri büyük çaplı çınar ağaçları süsler ve bu ağaçlar, karlı Himalaya dağlarının eteklerine yayılan bahçelerin içindeki insan yapısı öğelere nisbet ve ölçü kazandırır (Akdoğan, 1974).

Bu bahçeler arasında en bilindik ve bugün dahi mevcut olanı Kaşmir vadisinde Dal nehri üzerine inşa edilen Salimar'dır. Dört ana teras üstüne inşa edilmiş olan bahçeye nehirlerden gelen su, 1,5 km uzunluğundaki kanallar ile taşınırdı. Her terasın özel bir kullanım amacı ve pavyonu olurdu. Teraslar çiçekler ve ağaçlarla süslenirdi. Siyah mermerin bulunduğu pavyon, hükümdarın halkını kabul ettiği mekandı. İkinci teras özel bahçe niteliğindedir. Diğer teras ise, hükümdarın, karısının ve karısının üst kademeli yardımcılarının kullandığı "Aşk Evi" isimli terastı. Bu pavyon alçak zeminli bir havuzun üzerine yapılmıştı ve çevresini 140 adet fiskiye süslemekteydi. Her yaz Cihangir Sultan, Delhi'den saray insanlarıyla fillerin üstünde buraya gelirdi (Akdoğan, 1974).

Bağ kelimesi, Moğollarca ev ve zevk bahçesini içinde bulunduran mekan anlamına gelmekteydi. Dal nehri boyunca bu "Bağ" lardan pek çok inşa edilmekle beraber, günümüze

kadar ulaşan örnekleri azdır. Nişat Bağ yani zevk ve sefa bahçesi, bu ender örneklerden biridir. On iki teras üzerine yapılmış ve farklı su tesisleriyle süslenmiş olan bu bahçeleri büyük çınar ağaçları süsler ve bunların altında kadife desenli çayırar uzanırdı (Akdoğan, 1974).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERİN İSLAMİYET İLE TANIŞMASI

İslamiyet'in dünyaya geldiği yıllarda, Arabistan topraklarında yaşamakta olan Türk ailelerin olduğu bilinmektedir. Hz. Muhammed'in, İslam dini çağrısını kabul ederek ilk Müslümanlardan olan Hz. Sümeyye, Türk asıllı bir sahabedir (Kitapçı, 2008). Bundan sonraki süreçte, Müslüman Türklerden oluşan ilk bağımsız devlet olarak kurulan Tolonoğulları Devleti, Abbasilerin çöküş yaşadıkları 875 yılında Mısır'da kurulmuştur. Kısa zaman içerisinde topraklarını Berka ile Fırat nehri arasında kalan geniş arazilere yaymışlardır. Ahmed bin Tolun'un, babası Orta Asya'dan Buhara'lı Tolun adlı bir Türk'tür (Türkeş, 2007).

Türkler, Müslüman olduktan sonra pek çok devlet kurmuşlardır. Fakat savaşlar, iç karışıklıklar, göçler ve farklı sebeplerden dolayı uzun süreli olarak kalmayı başaramamışlardır. Kurulan bu devletlerden en uzun süre hüküm süreni yaklaşık 600 yıl ile Osmanlı İmparatorluğu olmuştur (Türkeş, 2007).

5.1. Türk İslam Bahçe Sanatı

Selçuklu hükümdarlığı, Moğolların Orta Asya'da hüküm sürdüğü zamanlarda batıda gelişmekte olan İslam gücü konumundaydı. Selçuklular 1071 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurduktan sonra 1299 yılına kadar bu devletin varlığını koruyabilmişti. Hüküm sürdükleri yıllar boyunca doğuda Cengizhan batıda Hıristiyan Avrupa'nın baskısı altında kalmışlardır. Selçuklu yıkıldıktan sonraki zamanlarda Osmanlı yeni bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Kısa süre içerisinde birçok Bizans toprak ve kalesini ele geçiren Osmanlı, 1453 yılında İstanbul'u fethederek Avrupa'da büyük heyecan yarattı ve Bizans'ın yok olacağı orta çağın son bulması ve yeni bir çağ başlangıcı olarak kabul edilmiştir. İslamiyet'in aldığı bu başarı karşısında Hıristiyan Avrupa yeni bir çağın açıldığını kabul ederek kendini yenileme yoluna gitmiş ve yıllar sonra başarılı olmuşlardır (Evyapan, 1974).

Selçukluların hüküm sürdüğü dönemlerde Türk-İslam bahçeleri hakkında bilgiler yok denecek kadar azdır. Bunun önemli bir sebebi İslamiyet'teki resim yasağıdır. Buna rağmen Osmanlı saray çevresinde resme ilgi duyan kişiler tarafından çeşitli konularda

resimli anlatım kitapları bırakmışlardır. Örnek olarak “Hürname” isimli kitaptaki anlatımda sadece padişahların yaptıkları savaşlar değil, av, spor ve günlük yaşantıdan alınmış sahnelere de yer verilirken, “Sürname” isimli kitapta sadece eğlenceler ve dini törenler anlatılmaktadır. Bütün bu anlatımlar minyatür biçimli resim ve “Şehname” gibi hükümdarları konu alan minyatür ve yazılı belgelerle olmaktadır (Gültekin, 1998).

Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra başlayan minyatür çalışmaları Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamış minyatür ustası Matrakçı Nasuh, padişahların savaş seferlerini anlattığı “Menzilname” adlı minyatürlerle çok önemli gelişimler göstermiştir (Şekil 14). Nasuh 1537 yıllarında yapmış olduğu bu eserde İran seferindeki menzilleri, konaklanan ve geçilen yerleri anlatırken, kentlerin ve doğanın en göz alıcı özelliklerini, sembollerle aktarmıştır. O minyatür biçiminde çizdiği manzara resimlerine sadece doğal öğeleri koymakla yetinmemiş, farklı hayvanları da bu doğa içine konumlandırmıştır. Kent resimlerinde ise kale, cami, köprü, türbe, saray, bahçe, ağaç ve benzeri yapıları güzel bir kompozisyon aktarmayı başarmıştır (Yetkin, 1984).

Şekil 14. Matrakçı Nasuh Paşa İstanbul minyatürü (URL 13)

Daha sonraki ünlü minyatürcülerden Nakkaş Osman 1574-1596 yılları arasında III. Murad zamanında “Sürname” siyle ün kazanmıştır. Ancak “Hünername” yi de Nakkaş Osman yönetimindeki nakkaşlar topluluğu üretmiştir (Yetkin, 1984).

İslam dünyasında resim denilince minyatürü anlamak gerekir. Minyatür resimler süs amaçlı değil anlatım amaçlıdır. Türk Minyatür sanatı tarihi bugün Türk Peyzajı hakkında bilgi alınmasına yardım ediyorsa da bunun yeterli bir kaynak olduğu söylenemez. Türk Minyatür sanatının en son ustalarından Levni, Lale döneminde yaptığı geniş anlatımlı “Sürname”sinde bize büyük ölçüde yardım etmektedir (Evyapan, 1969).

İslamiyet’e 10. yüzyıldan sonra parça parça girmiş olan Türklerin, bahçe sanatları hakkında bilgi oldukça azdır. Bunun en önemli nedeni ise Türklerin mekan oluşturmada kullandıkları malzemelerin sürdürülebilir olmamasıdır. Buna rağmen Türklerin bu zamanlarda bahçeleri bir avcılık alanı yani orman olarak gördükleri bilinmektedir. Uygur ve Göktürk kitabelerinden, Türklerin komşu toplumlar gibi yerleşik olmadıkları göçebe bir hayat yaşadıkları bilinmektedir. Bu döneme ait bilgilerimiz de yok denecek kadar azdır. Semerkand kentini çevreleyen 2-3 km eninde parkların Türkler tarafından yapıldığı bilinmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Semerkant’taki bu parklar Cengiz Han döneminde 14. yüzyılda çok daha büyük sayılara ulaşmıştır. Semerkand’a parklar kenti demek yanlış olmaz (Gültekin, 1998).

Büyük Selçuklu’nun Anadolu’ya yerleşene kadar sürdürdükleri yaşam tarzı göçebeliktir. Buna rağmen, bu döneme ait bahçe tasarımlarına rastlamamız az da olsa mümkündür. 1071 yılında Malazgirt savaşının kazanılmasıyla birlikte Türkler Bizans içlerine doğru ilerlemiş ve belirli bölgelerde beylikler kurmuşlardır (Yetkin, 1984).

Anadolu beylikleri kış aylarında kurdukları yerleşim alanlarına “Kışlak”, yaz aylarında kurdukları ve konakladıkları alanlara da “Yaylak” adı vermişlerdir (Gültekin, 1998).

13. yüzyılda Selçukluların Anadolu’da büyük bir güç konumuna gelmeleriyle birlikte değişik bölgelerde saraylar yaptırmışlardır. Bu Saraylarda geniş çaplı bahçeler ve avlular büyük bir yer tutar. Bu bahçeler yemek, merasim, müzik gibi faaliyetleri gerçekleştirmek için kullanılmışlardır. O dönemlerde yapılan Saraylardan çoğu harabe olarak günümüze ulaşmıştır. Son zamanlarda bu Saraylara ait yapılan kazı ve araştırmalarda pek çok bilgi edinilmiştir. Örnek olarak, Beyşehir gölünün yanındaki Kubad Abad Sarayı iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iki yanında odaların yer aldığı avlulu bir bölüm, ikinci kısımda ise asıl saray bölümü “Eyvanlı Salon” buna bağlı odalar, ön kısmında ise göle uzanan geniş bir terası bulunmaktaydı. Saray tek başına bağımsız bir yapı değildir; bahçeyi, yan hizmetlerle ilgili yapıları, karmaşık düzende oluşan koruma duvarları çevrelemiştir. Yapılan kazı çalışmalarında I. Alaeddin Keykubat dönemine ait bu sarayda fazla sayıda çiniye rastlanmıştır. Bu çinilerin önemli kısmı figürlü olmaları ve Anadolu Türk Sanatının en eski ve verimli örneklerini bulundurmaktadır (Gültekin, 1998).

Beyşehir gölü yakınlarına kurulmuş Kubad Abad Sarayı, Kayserideki Kubadiye sarayı gibi yazlık saray konumundaydı. Dağ eteğine kurulan bu saray içerisinde haremlik, selamlık, köşkler mutfak, hamam vb. bölümleri içermekteydi. 1224-1226 yılları arasında bu sarayı gezip gören İbn Bibi isimli gezgin gördüklerini şu şekilde ifade etmektedir. “Bu yerde Allah cennetini açıkça ortaya koymuş, burada hava pek ılımandı..... Sular kaynaklardan akıyor, önümde bulutsuz bir gökyüzü gibi. Yeşil bir su var sanki..... ağaçların meyvaları çok bol..... Çiçekten yeryüzü mücevher gibi, Kubadiye bir başka cennet gibi, gönüllere ferahlık veren sarayın..... Önünde gül suyu gibi bir çeşme akıyor. Çeşmenin yanında bir gülde, binbir bülbül ötüyor” (Gültekin, 1998).

Anadolu Selçuklu zamanında mekan kavramı, içinde hanların ve kervansarayların önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu kervansaraylar ticaretin gelişimine bağlı olarak gelişim gösteren yapılar olup, buldukları dönemin dinlenme, konaklama, ticaret, ve buna benzer çeşitli faaliyetleri yürüttüğü, savaş zamanlarında ise korunma amaçlı kale görevi üstlendiği yerlerdir. Kervanların sık uğradığı yerler oldukları için bu isimleri almışlardır. Bunlar bu sebeplerle Selçukluların ticaretin yoğun olduğu bölgelerde 1204-1243 yılları arasında inşa edilmiş yapılardır. Bu yapılar görevlerini tamamlayıp, zaman için ihmal edilmiş olsalar da

günümüze kadar gelebilmiş şanslı yapılardandır. Bunlar bazen “Han” ismiyle anılmaktadır (Gültekin, 1998).

Dokuz saatlik deve yürüyüşüne karşılık gelen ve yaklaşık olarak 40 km aralıklarla yol boyu dizilen bu kervansaraylar Kayseri ve Konya çoğunlukta olmak üzere fazla sayıda yapılmıştır. Bunların “Yazlık” denilen bünyesinde sadece avlu barındıran, “Kışlık” olarak adlandırılan ve kapalı bölümleri olan ve “Karma” olarak isimlendirilen ve hem avlu hem de kapalı bölümleri olan tipleri mevcuttur. Özetle anlatmak gerekirse kervansarayların ana planını avlu ve odalar oluşturmaktadır. Bunların en güzel örneklerinden bazıları Antalya Korkuteli üzerindeki Emdir Hanı, Antalya Alaiye yolu üzerindeki Alara Hanı, Konya-Aksaray yolu üzerindeki Sultan Hanı, Aksaray-Nevşehir arasındaki Ağzıkara Han’ı, Konya-Afyon yolundaki Eğret Hanı’dır (Yetkin, 1984).

Türkler kervansaray inşa etmeyi Selçuklu döneminden beri gelenek haline getirmişlerdir. Çünkü sırasıyla ilk kervansaray örnekleri Türkistan, İran ve son olarak Anadolu’da uygulanmıştır. Bu yapılan kervansaraylar birbirlerine fazlaca benzerlik göstermektedirler (Gültekin, 1998).

Selçuklular Anadolu topraklarında, Orta Asya kültürünün devamı niteliğinde çok sayıda cami, türbe, medrese, şifahane yaptırmıştır. Bunların içinde en önemli olanlarından Konya Alaeddin Camii (Şekil 15), Divriği Ulu Cami (Şekil 16), Konya Karatay Medresesi (Şekil 17), Sivas Gök Medrese (Şekil 18), Kayseri Döner Kümbet ve Ahlat Ulu Kümbet türbeleri ile Divriği Ulu Cami Kayseri Havana Hatun Külliyesidir. Bütün bu yapıların ortak özellikleri avlularla birliktelik sağlamalarıdır (Yetkin, 1984).

Şekil 15. Konya Alaeddin Camii (URL 14)

Şekil 16. Divriği Ulu Camii (URL 15)

Şekil 17. Konya Karatay Medresesi (URL 16)

Şekil 18. Sivas Gök Medrese (URL 17)

Selçukluların devamı niteliğinde 1300 yılında kurulan devlet Osmanlı Devletidir. Bilinen tarihle beraber 12. ve 13. Yüzyıllarda Anadolu’da beylik olan Osmanlı kendini bölgesel bir güç olarak kabul ettirip, Bilecik, Bursa, İznik gibi kentlerde mevcut olan yapılara ek olarak saraylar inşa ettirmiştir. Bu önemli saraylar, zaman içinde büyük bahçeler, avlular, avlanma mekanları içeren karmaşık yapılara dönüşmüştür. Örnek olarak 1. Murat tarafından yaptırılan ve genel olarak şehzadelerin sünnet törenleri için kullanılan saray tertipli yeşil bahçelere ve içinde dağınık formda bulunan köşkler ile saray ana binasından oluşur (Evyapan, 1974).

Osmanlıların ilk yaptırdığı saraylardan biri de Edirne’de bugünkü Selimiye Camii yakınlarında bulunan Eski Saraydır. Çevresinde değişik formda bahçeler ve ormanlık arazilerin bulunduğu bu saray Osmanlıların devlet olduktan sonra kurdukları ilk saraydır. Sonrasında II. Murat döneminde restore edilerek yeniden düzenlenmiş ve Yeni Saray olarak adlandırılmıştır. Daha sonra “Cihannüme” olarak ismi değiştirilen saray içerisinde pek çok aktiviteye yer vererek 700 dekarlık bir alana yayılmıştır. Edirne Sarayı; saray binası ile köşk, daire, kasır ve mutfaktan oluşan karmaşık bir yapıya sahiptir. 17. Yüzyılın ortalarında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi Seyehatnamesi’nde burayı “..... Saray çınar (Platanus sp.), servi (Cuperrus sp.), kavak (Populus sp.) ve karaağaç (Ulmus sp.) ile süslüdür” demektedir. Bu saray bahçesinde I. Ahmet döneminde 50 binden fazla dişbudak, meşe ve ıhlamur dikilmiştir. Sarayın çiçek ve gül bahçeleri benzersizdir. Bu güllerden gülsuyu ve gülyağı elde edilmiştir. Yine Evliya Çelebi’nin aktardığına göre Edirne Yeni Saray bahçesinde lale, yasemin, şebboy, erguvan, nergis ve şakayık ile sebze ve meyve bahçeleri bulunmaktadır (Gültekin, 1998).

II. Murat tarafından inşa ettirilen diğer bir sarayda Manisa Sarayı’dır. Bu saray III. Murat döneminde 56 dekarlık bir alana yayılım göstermiştir. Bahçesi 8 dekarlık bir alana sahip olup, bahçede çiçek tarhları, ağaçlar, çeşmeler, havuzlar yer almıştır. Bahçede bazı zamanlar 200 adet bahçıvan birlikte çalışmıştır. Bu saray, bahçesi ile 1856 yılına kadar yaşamış, sonra kendi haline bırakılmış ve tahrip olarak yok olmuştur (Gültekin, 1998).

Osmanlı'nın 1453 yılında İstanbul'u fethi ile başkent İstanbul olmuştur. Fetihden hemen sonra yapılan Osmanlı sarayı ahşaptan yapılmış ve 5 yıl kullanılmıştır. Günümüzde İstanbul Üniversitesi alanı içinde bulunan bu saraydan geriye sadece arsası kalmıştır. Bu saray tarih boyunca kadınların tutulduğu yer olmuş ve bu nedenle "Kadınlar Sarayı" olarak adlandırılmıştır (Evyapan, 1969).

Osmanlılar 15. yüzyıldan sonra pek çok sayıda Saray ve Bahçe yaptırmışlardır. Bunlar içinde en bilineni şüphesiz olarak Topkapı Sarayıdır. Bu saray yapısı Fatih Sultan Mehmet'in Boğaziçi ve Marmara'yı gören Sarayburnu adıyla bilinen bir konumda 1472 yılında "Çinili Köşk" ve "Sırça Saray" birkaç köşkle başlamış olan ve 19. Yüzyılın ortalarına kadar bünyesine değişik saray ve köşkların eklenmesiyle ortaya çıkmış karmaşık yapıdır. Bu saray, 300 yılı aşkın süre ile Osmanlı İmparatorluğuna Devlet merkezi görevi üstlenmiştir. Dünyadaki sayılı saray örneklerindedir. Topkapı sarayı içerisinde 5 büyük avlu, 2 büyük yapı, 5 grup konut, 5 okul, 12 kütüphane ile sayısız derecede bahçe pavyonu ve yaz köşkü ile pek çok faaliyete olanak sağlayan geniş ormanlık alanları ve bitki alanlarından oluşan bir yapıdır. Saray, bahçesi ile 700 dekarlık bir alana yayılmıştır. Saray, devlet yönetim merkezi olmasının dışında eğitim din ve sanat merkezidir (Gültekin, 1998).

17. yüzyılda Topkapı sarayı özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde herkes tarafından ilgi gören mimari elemanları bünyesine katarak muhteşem bir görüntü kazanmıştır (Şekil 19). Bu dönemde örnek olarak iki katlı, çatılı mutfaklar, dikey yönde uyum halinde dizilmiş bacalar, meydanlarındaki büyük ağaç düzenlemeleri ile daha pek çok sivil mimari örnekleri Mimar Sinan tarafından saraya kazandırılan elemanlardır (Gültekin, 1998).

Şekil 19. Topkapı Sarayı (URL 18)

Topkapı Sarayının 5 büyük avlusu sırasıyla şu bölümleri ve özellikleri içermektedir. İlk avlu, Bab-ı Humayun'dan girildiğinde ulaşılan ilk açık mekandır. Bu avlunun etrafında depolar, muhafız birimleri ve servis binaları yer almaktadır. Bu avlu saray insanların atlarıyla dolaştıkları yerdir. Bu avluda iki kapıyı birbirine bağlayan hafif eğimli yol boyunca dikilmiş sıra ağaçlar ile çevreye sınır amacıyla dikilen ağaçlardan başka öge bulunmamaktadır. İkinci avlu ise Divan meydanı olarak adlandırılır. Bu avlu alan olarak diğer avludan küçük olmakla beraber, etrafı revakla çevrelenmiş; girişten sonra 5 adet patika ile kubbe anıtı, mutfaklar, hazine odası ve arz odalarına ulaşılmaktaydı. Mutfakların önünde ikinci bir avlu yer alırken bu ve 2 numaralı avluları bağlamaktadır. Bu avluda çeşmeler, devasa serviler ve çimle örtülü bir bölüm bulunur. Burada devlet büyüklerinin anısına dikilmiş mermer bir anıt yer almaktadır (Gültekin, 1998).

Sarayda özel kullanımlar için farklı bir avluya geçiş yapılır, bu avlu Babı Saadet diye adlandırılırdı. Burası 3. avludur. Burada gelen öncelikli bölümler harem dairesi, hazine dairesi ve kütüphanedir. Burada ağaçlar, çiçekler ve çimenlik alanlar kısmen küçük platformalar oluşturmaktadır. Bu avludan sonra gelen 4. avlu birkaç taşlık ve alucuklarla birleşmektedir. Bu kısım bir avludan ziyade bünyesinde pek çok köşk olan bahçeler topluluğudur. Hasbahçe adı verilen bu kısımda eğimli arazi yer yer teraslarla kullanılabilir

hale getirilmiştir. Bu avlu Marmara denizine, Boğaz ve Haliç'in doğal güzelliklerine açılan hakim bir konumdadır. 5. Avlu ise içerisinde farklı etkinlikler barındıran sebze ve meyve yetiştirilebilen bünyesinde büyük ağaçların olduğu ve deniz kıyısına kadar uzanan geniş bir av koruluğudur (Aran, 1977).

Saray bahçesi kusursuz derecede bakımlıdır. Bahçe bakımı için çalıştırılan bahçıvan sayısı 921, sebze sayısı ise 200 kadardır. Saray bahçesinde yetiştirilen fazlalık çiçekler 17 çiçekçi dükkanına satılıyordu (Gültekin, 1998).

16. yüzyılda Piri Reis'in yaptığı haritadan anlaşıldığı gibi İstanbul'un Anadolu yakasından Üsküdar'dan Kadıköy'e kadar uzanan 10 kilometrelik sahil boyunca Üsküdar sarayları yapılmıştır. Bu sarayların çoğunluğu ahşaptan yapıldığı için zaman içinde bazıları yanmış bazıları da zamana yenik düşmüştür. Bu saraylar boğaza açılan avlu düzeninden farklı olarak geliştirilmiş prestijli örneklerdendir. Bu sarayların bahçeleri boğazı gören dere, kayalık büyük çaplı ağaçlar ile yer yer çim zemin ve yer yer çiçek grupları ile doldurulmuştur. Bu bahçe resmi kabul yeri olarak da kullanılmıştır. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman tahtının burada kurulmasını istemiş ve İran elçisini burada kabul etmiştir (Gültekin, 1998).

16. yüzyılın ortalarında Türk Bahçeleri, İran'ın geleneksel bahçe mimarisini de koruyarak tahmin edilemeyecek bir noktaya ulaşmıştır. Türklere özgü lale, sümbül, Manisa lalesi ve İmparator tacı gibi bitkiler, yabancılarında dikkatini cezbetmiş ve hayran kalmalarını sağlamıştır. Bu dönemlerde İstanbul'da görev yapan Viyana Büyükelçisi Ghiselin de Busbeca bu bitkileri ülkesine götürerek önemli bir görevi başarmıştır (Johnson, 1979).

17. yüzyılda Osmanlı devleti sınırlarını oldukça genişletirken Saray bahçeleri de son derece değer kazanmış ve gelişmiştir. Bu dönemde Büyük Stil bahçelerle tüm Avrupa'yı adete etkileyen Fransa ile iyi giden ilişkiler, Osmanlı'nın bu dönemin bahçe anlayışından etkilenmesine neden olmuştur. Bu sebeple Haliç çevresinde Fransa'daki örneklerine benzer

170 villanın oluşturduğu Fransız tipi bir mahalle olan “Marly Lo Roi” ortaya çıkmıştır. Bu villalar daha önce benzerlerine de verilen isimle yani yine (Kasr/Köşk) ismiyle adlandırılmaktadır (Evyapan, 1969).

18. yüzyılın başlarında Haliç çevresi tarihte “Lale Devri” ismiyle ün kazanan zevk, eğlence ve sanat faaliyetlerinin ön planda olduğu 1703-1730 yılları arasındaki kısa dönemi yaşamıştır. Bu döneme damgasını vuran III. Ahmet ve Başveziri Damat İbrahim Paşa bahçe sanatının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca bu dönemde Fransa’da görev yapan Osmanlı Büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin bu bahçelerden etkilendiği ve İstanbul’a geldiği zaman sultana anlattığı bilinmektedir. Sultan III. Ahmet bununla beraber İstanbul’un boğaz ve Haliç başta olmak üzere çeşitli yerlerinde güzel saraylar ve bahçeler yapılması için emir vermiştir. Bunlar içerisinde en ünlü olanı büyük bir alanı kaplayacak biçimde yapılacak olan “Sadabad Sarayı ve Bahçesi” dir (Evyapan, 1974).

Sadabad Sarayı, Haliç’in başlangıcından Kağıthane vadisi adındaki yeşil bir vadinin düz arazisi üzerine kurulmuştur. Bu vadinin büyük çınar ağaçları ve geniş çimen alanları İstanbul halkının geçmişten itibaren kullandığı mesire ya da piknik alanı olmuştur. Vadinin içerisinden geçen kağıthane deresi estetik kıvrımlar yaparak Haliç’e dökülmektedir. Bahçe yapımı sırasında dere yatağı mermer kaplı bir kanala dönüşmüştür. Ancak bu derenin büyük bir kısmı sürekli bir aksa bağlanmamıştır. Bu yapılan düzenlemeler derenin doğal formuna uygundur. Saray bu kanalın bir yanına inşa edilmiş ve kanal ise sarayın önüne doğru genişletilerek bir havuz konumuna getirilmiştir. Böylelikle estetik bir su aynası da sağlanmıştır. Kanalın saraya yakın kısımlarında mermer ögesi kullanılarak estetik setler oluşturularak su hareketi kazandırılmıştır. Ortaya çıkan küçük şelalelerin çevresinde müzik ve çay pavyonları oluşturulmuştur. Saray çevresinde cami ve estetik açıdan zengin çeşmeler yapılmıştır. Burada kullanılan ağaçlar geleneksel çınar, ıhlamur ve karaağaçtır. Bu ağaç grupları informal bir düzen içerisindeki ağaçların altı ve çevreleri çim alan veya çaylıktır (Eldem, 1977).

Bu dönemde lale adeta milli bir çiçek olarak hemen hemen her yerde dikilmekte ve hatta ıslah edilerek yeni türleri elde edilmektedir. Bu çalışmalar zamanında 839 çeşit lale

yetiştirildiği bilinmektedir. Laleler çok cazip görüntüleriyle bahçelerde su kenarlarına, çiçek tarhlarına büyük gruplar oluşturacak şekilde dikilmiştir. Hatta geceleri lalelerin aralarına ve üstlerine yanan mumlar bırakılarak kaplumbağaların süslediği bu zevk ve eğlence vadisini Haliç'te gezen Hünkar Kayıkları' nın estetik görünümüleri, müzik ve şiirle dolu grupların neşesi ve hareketi bütünleştirmektedir. Bu sebeple lale, bu döneme adını verecek kadar önemli ve prestijli bir bahçe ögesi olmuştur. Lalelerin toplu olarak yetiştirildiği bahçeler "Lalezar" olarak adlandırılmaktadır (Gültekin, 1998).

Lale bu devirde, kısa süre içerisinde yabancılarında ilgisini çeken önemli bir çiçek olmuştur. Türkiye'de botanik çalışmalar yapmak için gelen ve 1703 yılında ülkesine döndükten sonra İstanbul ve Türkiye hakkındaki görüşlerini belirten ünlü Fransız bitki avcısı J. Pitton de Tournefort; ülkesine Anadolu'dan getirdiği 1356 yeni bitki örneğiyle dönmüştür. İstanbul bahçelerini süsleyen karanfil ayrı tutulursa, düğün çiçeği, şakayık, yasemin, sümbül, nergis ve zambağın Türkiye'den Avrupa'ya taşınıyor demek yanlış olmaz. Lale ticareti İstanbul'da neredeyse bir mücevher ticaretine dönüşmüştür. Lale tüccarları çoğalmış, hemen herkes yetiştirdiği laleleri başka lalelerle değiştirmeye başlamış, farklı çeşitler ortaya çıkarken fiyatları artış göstermiş, bazı tüccarlar karaborsa ile ticarete başlamıştır. Başvezir Damat İbrahim Paşa bu kötü gidişatı engellemek adına her tüccarın elinde bulunan lalelerin biçim ve sayılarını belirlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca fazla fiyatla lale satanların mallarına el konulması ve hapse atılması için ferman çıkarmıştır (Gültekin, 1998).

Nitekim bu dönemde bir lale soğanının 500 ile 1000 altın gibi yüksek fiyatlara satıldığı bilinmektedir. Bu nedenle Damat İbrahim Paşa'nın laleye benzeyen bir çiçek olan *Fritillaria imperialis* soğanları kayboldu diye çok sayıda kişiyi onları bulmak için görevlendirip sokak sokak çiçek soğanı arattığı bilinmektedir (Gültekin, 1998).

1730 yılında Patrona Halil isyanıyla birlikte Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesi ve III. Ahmet'in tahttan indirilmesiyle beraber bütün yalı ve köşkler yakılıp yıkılmasıyla bu dönem son bulmuş ve daha sonra 19. yüzyılda tekrar canlandırmak için bazı köşkler yapılmıştır. Örneğin İmrahor köşkü (Gültekin, 1998).

18. yüzyılın sonralarına doğru Osmanlı gerileme dönemine girmiş ve 19. yüzyılın ortalarında Islahat Fermanı'na kadar devam etmiştir. Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilen bu ferman ile batı kültürüyle etkileşim oranı giderek artmıştır. Mustafa Reşit Paşa Fransa'da Büyükelçilik görevi yapmış ve özellikle tarım konusundaki yenilikleri ülkeye aktarılması için Tarım eğitiminin modern alanlardaki uygulamasında pay sahibi olmuştur. Bu amaçla Mustafa Reşit Paşa'nın büyük yardımlarıyla İstanbul'daki Yeşilköy çiftliğinde 1848 yılında ilk tarım okulu açılmıştır (Anonymus, 1939).

Yıldız Sarayı Bahçesinin yapımında Almanya'dan gelen uzmanlardan yararlanılmıştır. Bunlar 1850 yılında Stafel 1860-1862 yıllarında Schler'dir. Yıldız Sarayı ve bahçesi İstanbul'da son dönemde yapılan ve halen korunan yapılardandır. Saray iç bahçe, dış bahçe ve harem bahçesi olarak geniş şekilde boğaza hakim bir konumdadır. Saray binası III. Selim zamanında inşa edilmiştir. Buna zaman içinde çeşmeler, havuzlar, köşkler ve bazı yapılar eklenerek 500 dekarı geçen kompleks bir yapıya dönüşmüştür. Bu mekan içinde ayrıca değişik büyüklük ve formlarda rüstik havuzlar, adalar, limonluklar, çay, kahve köşklere, koruma yapıları, kapalı veya yarı kapalı kameriyeler bulunmaktadır. Bahçe doğal olarak tasarlanmış ve doğanın formunu bozmayan bir forma kavuşturulmuştur. Bahçedeki kameriyeler dökme ve dövme demirlerin çelikle, madalyonlu, heykelli taçlı barok ve art Nouveau üsluplarıyla işlenmiş motifleriyle süslüdür. Mekanda bu kameriyelerden 6 adet bulunmaktadır. Yıldız Sarayının park bölümü, yapıları kadar bakım isteyen özelliklere sahiptir. Bu park ve bahçelerin düzenlenmesinde İstanbul için o dönemde yeni sayılan değerli ağaçların ve bitki çeşitlerinin yurtdışından getirilip ekilmesi gerekmiştir. Bu tasarımlar yeni köşk ve saray binalarının çevrelerinde geliştirilmesi sınırlı ölçüde kaldığı için daha sonra daha büyük ve geniş bahçelerde gelişimi sağlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda II. Abdülhamit Almanya'dan Koch kardeşler ile babaları Heinrich Koch'u, İtalya'dan Romeo Seanciani'yi, Fransa'dan Derion'u getirtmiştir. Bu kişilere ek olarak ülkemizden Adil Ağa, Tatar Zeynel Ağa ve Necip Ağa katılmıştır. Bahçe bu biçimde informal tasarımlara eklenen formal tasarımlar ile karma bir yapıya sahip olmuştur. Dış bahçe tepeden boğaza inen iki yamacın üzerine otururken, Romantik İngiliz Bahçesinin doğa anlayışı özellikle buradaki ağaç zenginliğini değerlendirmek için doğru bir seçim olmuştur. Vadinin kendi içerisinde bulunan su varlığı yer yer küçük göller ve akarsular halinde kullanılırken, arazinin eğimlerini izleyen patikalar ve bağlayan küçük köprüler ve bunların dal formu korkulukları

güzel detaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Romantik üslubun daha çok dekoratif nitelikteki, bu küçük köprülerle beraber parkta daha büyük formlu köprüler de kullanılmıştır. Park içinde yer alan Hasbahçede de Romantik, Pitoreks üslupta düzenlenmiştir. Bahçenin ana tasarımı, ortasında bir adacık barındıran yapay bir göldür. Göl yaklaşık 300 m uzunluğunda bir plato üzerine yerleştirilmiş ve bu göle doğal bir görünüm kazandırılmıştır. Gölde Kuğu kuşları yüzebildiği gibi belki de harem mensupları gölün içinde kayıkla dolaşabiliyorlardı. Ortadaki adada bir tenis kortu ile iki adet çok küçük dinlenme ve seyir köşkü bulunmaktadır. Yıldız Parkının kuzeyinde II. Abdülhamit zamanında köşkların en büyüğü olarak yaptırılmış olan Şale köşkünün önündeki bahçe bölümü de yine akarsular ve kaskatlarla zenginleştirilmiş, akstan, geometriden uzaktır. Bahçeyi burada binadan resmi kabullerin yapıldığı büyük bir teras ayırmaktadır. Benzer düzenleme Büyük Mabeyn önünde ancak formal bir tedirginlikle yapılmıştır (Yaltırık vd., 1997).

Geçmiş 15. yüzyılın başına dayanan Yıldız Korosu Beşiktaşın boğaza bakan sırtlarında Yıldız Sarayının en büyük bölümüdür. Osmanlı döneminde içerisine eklenen bir takım kasır ve köşklar ve II. Abdülhamit zamanında yurtdışından getirilen bahçıvanlarla geliştirilmiştir. II. Abdülhamit zamanına gelinceye kadar sultan Abdülaziz zamanında bu koru “Mabeyn Bahçesi” olarak adlandırılmakta ve sınırları Ortaköye kadar genişletilmiştir. 1979 yılında Türkiye Turing Otomobil Kurumunun yardım ve destekleriyle bu koruluk esaslı bir onarıma alınmış ve halkın kullanımına açılmıştır. Burada Malta ve Çadır köşkları restore edilmiş ve Bahçede “Pembe Sera” isimli bir seraya yer verilmiştir. Bu şekilde bu mekan büyük parka dönüşmüştür (Yaltırık vd., 1997).

Boğazın öteki tarafındaki diğer önemli eser Emirgan Korosudur. Kuru 323 dekar olup etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. İçerisinde iki adet gölet bulunan bu korunun yamaçlarında “Kaskat-Grotto” lar yükselir. Grotto lar küçük patikalar, merdiven ve köprülerle girilir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Padişah Abdülaziz’in boğaz sırtlarındaki bu mekanı Mısır Hidiv’i İsmail Paşa’ya vermesi ile ilk önce bir saray yaptırılmış ve sonraları bu alana 3 zarif köşk eklenmiştir. Bu köşklar “Sarı, Pembe ve Beyaz” olarak isimlendirilmektedir. Etrafları parklarla donatılan bu köşklar dikilen ve geliştirilen sayıları bugün 120 dolayını bulan çok cazip ağaç ve çalılarla bir “Arboretum” görünümündedir. Köşklar Türkiye Turing ve Otomobil Kurumunca restore edilmiş Kafe-Müzik-Kitaplık ve hatta Türk Klasik müziğini

icra eden yapılar olarak halkın yararına açılmıştır. Bu koruluk her sene İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen “Lale Festivali” ne ev sahipliği yapmaktadır (Yaltırık ve ark, 1997).

Bir başka tarihi özellikli yalı tipli uzanan Saray ve Bahçesi boğazın Anadolu yakasına bulunduğu semtin ismini alan Beylerbeyi Sarayı’dır (Yaltırık ve ark, 1997). Bu saray Anadolu yakasında İstavroz Bahçeleri olarak adlandırılan 17. Yüzyılda geniş yer kaplayan bahçelerin yerinde kurulmuştur (Şehsuvaroğlu, 1969).

Beylerbeyi Sarayı geniş bir limanın gerisinde konumlanmaktadır. Liman ile Saray yapısının arasında, sarayın yatay mimarisini güçlendiren ve arka planındaki yeşil alanla uyum sağlayan bir uçtan diğer uca uzanan bir duvar bulunmaktadır. Bahçede birbirini takip eden bazen sayıları 7 ye yükselen uzunlukları 125 metre olan set şeklinde teraslar bulunmaktadır. Bu setler birbirlerinden ayrı bahçeler şeklinde biri diğerine rampalar ve basamaklarla bağlanmıştır. Terasların kenarlarında korkuluklar mevcuttur. Üst taraflardaki terasların birinde büyük bir adet havuz bulunurken bu havuzun arkasında ve yukarısında korkuluklar başlar. Bu tasarım şekli Avrupa villa bahçelerine büyük benzerlik göstermektedir. Ağaç ve çalı grupları duvarların sert görünümelerini yumuşatmaktadır. Oldukça bakımlı bir bahçe ve koruluk görünümüne sahip Beylerbeyi Sarayında anıt ağaç özellikli *Magnolia grandiflora*, *Fagus sylvatica* “*Atropurpurea*” ile İstanbul’da başka bir örneği olmayan *Aesculus glabra*, *Ulmus glabra* “*Pendula*”, *Philostachys bambusoides* ve pek çok sayıdaki çalı ve ağaç grupları özenle bakılmaktadır (Yaltırık ve ark, 1997).

Günümüzde sarayın eski haline getirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Hatta o dönemde bulunan *Buxus sp.* ve *Ligustrum sp.* Topiary örneklerinin geliştirilmesine çalışılmaktadır. Huber Köşkü ve korosu da İstanbul’da dikkat çeken önemli yapılarıdır. Boğazın Rumeli yakasında; Yeniköy-Tarabya yolu üstündeki bir eğimli arazide 64 dekarlık bir alanda bir korulukla bütünleşen bu köşk Türkiye Cumhurbaşkanı’nın özel kullanım alanıdır. Koruluk İngiliz Bahçe tasarımlarını andıran doğal ve pitoresk düzenlemesi, “Nişli” ve “Grottolu”, terasları ve çok değerli ağaç çeşitleriyle ortaya çıkmaktadır. Köşkün yakınında 19 farklı tür ve çeşit yanında oldukça büyük bir alana yayılan koruda 70 tür ve

çeşitten ağaç ve çalı tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları, *Tilia argentea*, *Robinia pseudoacacia* “*Umbraculifera*”, *Pseudotsuga menziesii*, *Sequoia sempervirens*’tir (Yaltırık ve ark, 1997).

Arapça Saray anlamı taşıyan Kasırlar, İstanbul’un geçmiş tarihi içerisinde bahçe sanatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bunlar pek çok sayıda olup, en önemlileri arasında Beykoz Kasrı, Aynalıkavak Kasrı, İhlamur Kasrı, Maslak Kasırları, Hidiv İsmail Paşa Kasrı ve bahçeleridir. Bunlara ait bir örnek niteliği taşıyan Aynalı Kavak Kasrı bu sarayların özelliklerini genel ifadeyle kavramamıza yardımcı olabilir. Kasımpaşa Hasköy’de Haliç kıyısında Yalı Saraylardan birisi olan Aynalı Kavak Kasrına ağaçlı bir yolla ulaşılır ve bu yol deniz kıyısındaki bir kuleye kadar uzanmaktadır. Bu yol Klasik İtalyan Bahçelerinin Servili Avenueleri’ni andırır. Sarayın iki yanında iki formel bahçecik yer almaktadır. Bir meydana uzanan bahçe ise daha küçük formdadır. Sundurma altında bulunan küçük mermer havuzun iki tarafındaki tarhlar kuşluk ve kuşlu havuz Türk Bahçesinin kendine ait tasarımlarını yansıtmaktadır. Yan bahçe ise ağaçlarla gölgelenmiş küçük setlerden ve oldukça sade ve küçük basamaklı geçişlerden oluşurken; burada bir çeşme yer almaktadır. Bu alanda 1997 yılında yapılan bir çalışmada 37 farklı ağaç ve çalı türü tespit edilmiştir (Yaltırık ve ark, 1997).

Türk Bahçe sanatında özellikle Selçuklu döneminden Semerkant’la başlamış olan ve Osmanlı devrinde ise hareketliliğini koruyan dini yapı mimarisi başta İstanbul olmak üzere ülkemizdeki Kayseri, Konya, Sivas, Erzurum, Malatya, Bursa, Edirne ve bunlara benzer büyük kentlerde değerli eserler vermişlerdir. Bu dini yapılar arasında cami, türbe ve medreseler bulunmaktadır. Bu gibi mekanlarda 19. yüzyıldan başlayan ve ülkemizde İstanbul önde gelmek üzere büyük kentlerde, saray, kasr, köşk çevrelerinde batılı konsolosluklar aracılığı ile giren barok etkili tasarım ve simetriye, bitkilerin şekillenmesine önem veren bahçe düzenlemeleri göze çarpmaktadır. Çünkü bu akım sivil mimari örneklerinin çevrelerinden dini yapı çevrelerine girmeyi başaramamıştır. Hatta bu gibi mekanlarda yabancı uyruklu ağaç ve çalıları bile izlememiz mümkün değildir. Bu yapılardan biri de İstanbul’daki Süleymaniye Cami’sidir (Yaltırık ve ark, 1997).

Osmanlıların ev ve bahçe yapıları, aile, sosyal ve ekonomik durumlarla beraber değişim ve gelişim gösteren bir yapıdadır. Sosyal durum içerisinde en önemli unsur İslamiyet ve onun temel felsefesi ile Türklerin geleneksel yaşam biçimleri olmaktadır. Bunlar ev ve bahçe tasarımlarının şekillenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Bu sebeple Osmanlı mimarisinde ev ve bahçe mahrem, içe dönük bir birliktelik sağlamaktadır. Evler genellikle iki katlıdır ve alt katları giriş, mutfak, taşlık ya da avlu barındırmaktadır. Hemen hemen bütün iklim şartlarında evlerin bir giriş bölümü, ön bahçesi yani “Hayat” ya da “Avlu” bulunmaktadır. Hayat, çevresi tamamen yüksek duvarlarla çevrili, çiçekli, ağaçlı bir mekandır. Evin odaları bu avluya doğru açılırken erkek ve kadınlar için ayrı ayrı yerleri bulunmaktadır. Bunlardan erkeklere ait olanı “Selamlık”, kadınlara ait olanı ise “Haremlik” olarak adlandırılır. Harem odası genellikle üst katlarda yer alırken, selam odası çoğunlukla alt katlarda yer almaktadır. Pencereler kafeslidir. Hava sıcaklığının oldukça fazla olduğu yerlerde, örnek olarak Diyarbakır’da avluya eyvan denilmektedir. Bu eyvanın ortasında mutlaka bir havuz yer almaktadır, bazen bu havuz ya da çeşmeler odaların içlerine kadar girebilmektedir. Su havuzun ortasındaki bir boru yardımıyla ya da taştan yapılmış bir kaptan akmaktadır. Havuzlarda genellikle taşmalarını göz önünde bulundurularak taşma savağı yapılmıştır. Bu havuzlardan taşan sular eyvanın serinlemede görev yapmaktadır. Bahçe eyvanın bitişiğinde yer alırken havuzun suyu ile sulaması sağlanmaktadır. Bahçede teraslama yöntemi arazi düz olsa da çoğunlukla kullanılmıştır. Genellikle her teras bir çiçek türü için ayrılmıştır. Çiçekler tarh şeklinde yani yerden 30-40 cm yükseklikte yastıklara ve her tarhta yalnızca bir çiçek türü dikilir. Bunların arka planında meyve ağaçları ve sebzeler bulunmaktadır. Bu ağaçlar genellikle bahçeyi çevreleyen yüksek duvarların önüne dikilmiştir. Bunun yanında bahçede tek başına gölge sağlamak amacı ile dikilen ağaçlarda mevcuttur (Gültekin, 1998).

5.2. Osmanlıda Bahçe Sanatı

Eldem (1976), Osmanlı dönemdeki Türklerin eski zamanlarda etkileşimde oldukları Çin doğa kültürü ve bahçe düşüncesinden etkilendiklerini ve öğrendikleri bilgiler doğrultusunda, doğanın içinde var olan gizlilik, güzellik ve imkanlarını naif bir duygu ile hissederek bu alanları işleyebildiklerini: fakat, doğaya karşı göstermiş oldukları bu saygı ile tasarladıkları bahçelerde gösterdikleri ölçü ve tevazunun 1700’lü yılların başında görülen

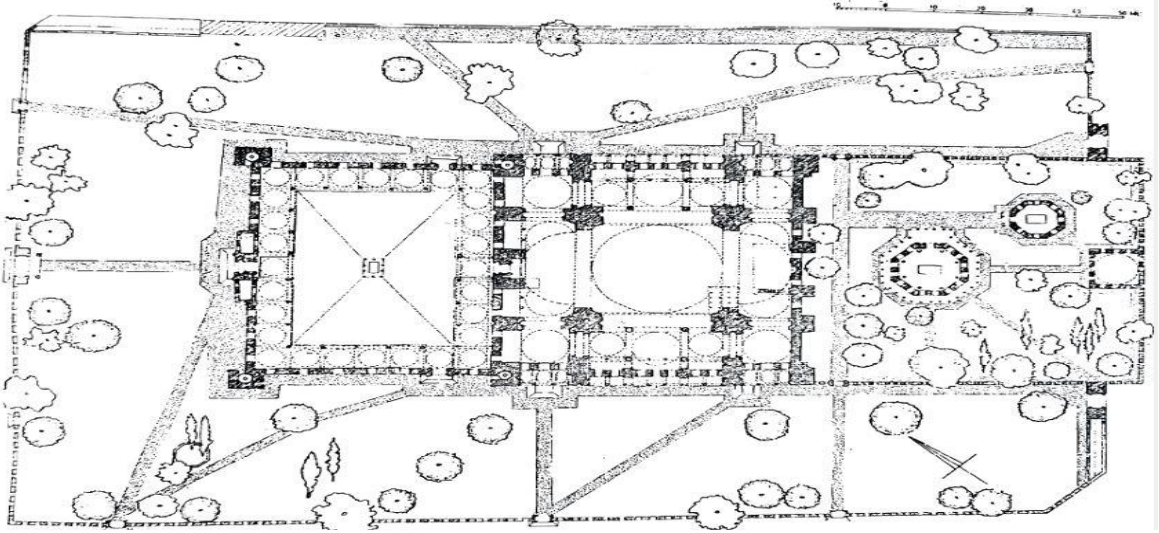
Batı etkisi ile bozulmaya başladığını ifade etmektedir. Evyapan (2011), Batı etkisi görülmeden önce, Osmanlı Türk Bahçelerinin en belirleyici özelliğinin sadelik, işlevsellik ve içinde yaşanabilir olduğunu ifade eder. Türklerin göçebe yaşantısından kalmış olan "Dış mekanda yaşamaya verilen değer", İslami kültüründeki bahçede huzur arayışı, cenneti yaşama arzusu ile bütünleşince; yapılacak saraylar için yer seçiminde öncelikle bahçe düzeni düşünülerek arazinin bulunduğu konum, eğim, mevcut manzarası, havası ve suyunun dikkate alınmasına yol açmıştır; öyle ki İstanbul'da erken dönem Osmanlı sarayları "Bahçe" olarak anılmıştır (Evyapan,1991).

Osmanlı Bahçe Sanatının Genel Özellikleri (Şimşek ve Tandoğan, 2016):

- Türklerin göçebe yaşantılarında doğaya duydukları saygı, yerleşik hayat tarzına geçtikten sonra da devam etmiş ve bahçe tasarımlarında doğayı en az şekilde değiştirip çoğunlukla doğal halinde bırakmışlardır.
- Halka kullanımı için yapılan rekreasyon alanları, ‘mesire, dutluk, bağlık, çamlık, çayır’ biçiminde isimlendirilmiş, açık yeşil alanlar ise kentlerin içlerine, dışlarına, su kenarlarına, derelere ve vadilere, setler, sofalar halinde yapılmıştır.
- Spor için yapılmış olan dış mekanlar, ok meydanları, endaht sofaları, cirit ve cugan gibi at sürülebilen geniş meydanlardır.
- Tasarıma dayalı bahçeler çoğunlukla evlerin iç avlularında, çoğu zaman sınırlandırmak için kullanılan duvarlar ve kameriyelerle çevrelenmiştir.
- Doğayı fazlaca tahrip etmemek için doğanın imkan verdiği kadar zıtlık ve simetrik uyum sağlanmıştır.
- İslami inanış doğrultusunda, mahremiyetin gözlendiği konutlarda bahçede bulunan kişinin dışarıyla iletişimi devam etmesi ve mahremiyetin sağlanması için kafesler kullanılmıştır.
- Osmanlıda, su ögesi bahçenin vazgeçilmez bir unsurudur. Genellikle akarsuları durgun sulara tercih etmiş ve suyu en küçük yapılardan, saraylara kadar her alanda kullanmışlardır. Su elemanının bütün niteliklerinden yararlanmaya çalışmışlar fakat en çok ayna ve ses özelliğini kullanmışlardır.
- Bahçelerde, kişilerin mental ve fiziksel yorgunluklarını atmaları için ufak çaplı mimari yapılara yer vermişlerdir.

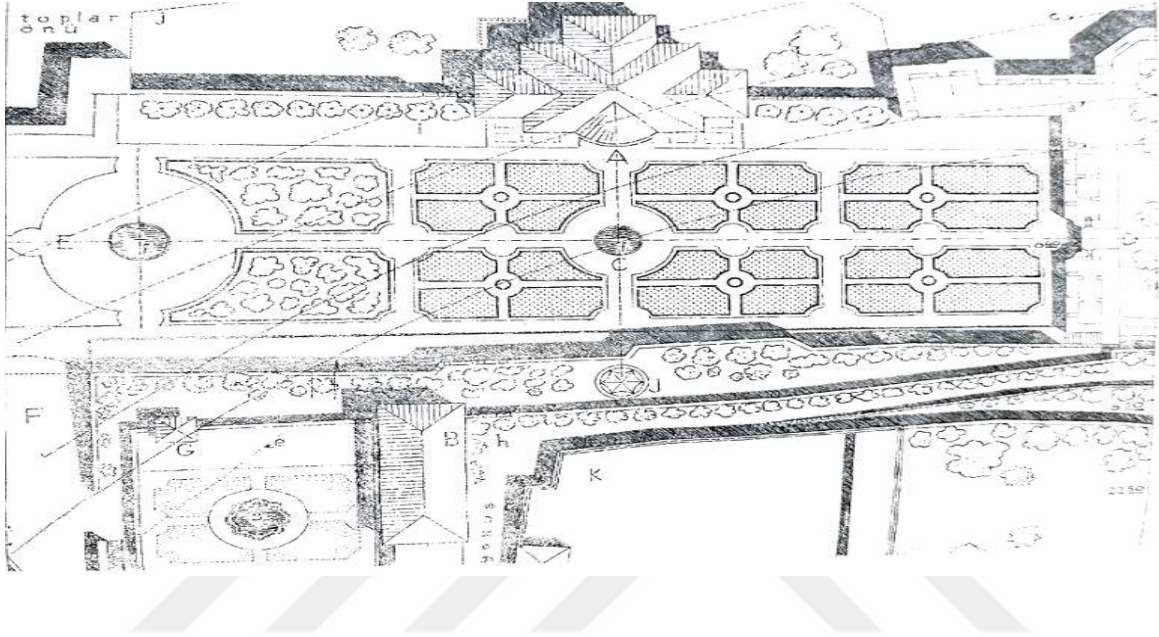
- Ekosistemi korumak ve devamını sağlamak için buldukları bölgelerdeki doğal bitki türlerini kullanmışlar fakat çınar ağacına ayrı ilgi göstermişlerdir.
- Türk bahçe kültüründe maneviyat ve bahçe öğelerine sembolik anlamlar verme, Türk bahçelerinin belirleyici bir özelliğidir (Tazebay ve Akpınar, 2010).
- Osmanlı döneminde yapılan evlerin bahçeleri, evlere olan yakınlığı ile ön plana çıkmaktaydı. Öyle ki bu özellik ile evler ve bahçeler ayrılmaz bir bütünün parçaları hissiyatı vermekteydi. Bahçeler, açık havada zaman geçirilen evin parçası olarak görülmekteydi (Tazebay ve Akpınar, 2010).

Osmanlı zamanında yapılan cami avluları, saray bahçeleri ve kişisel peyzaj tasarımlarından bazılarının, plan çizimleri aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir. Peyzaj tasarımı açısından bakıldığında zaman doğala yakın bir tasarım yapılarak arazinin bozulmadığı görülmektedir (Şekil 20), (Eldem, 1976).

Şekil 20. Süleymaniye Camii Dış Avlu Planı (Eldem,1976).

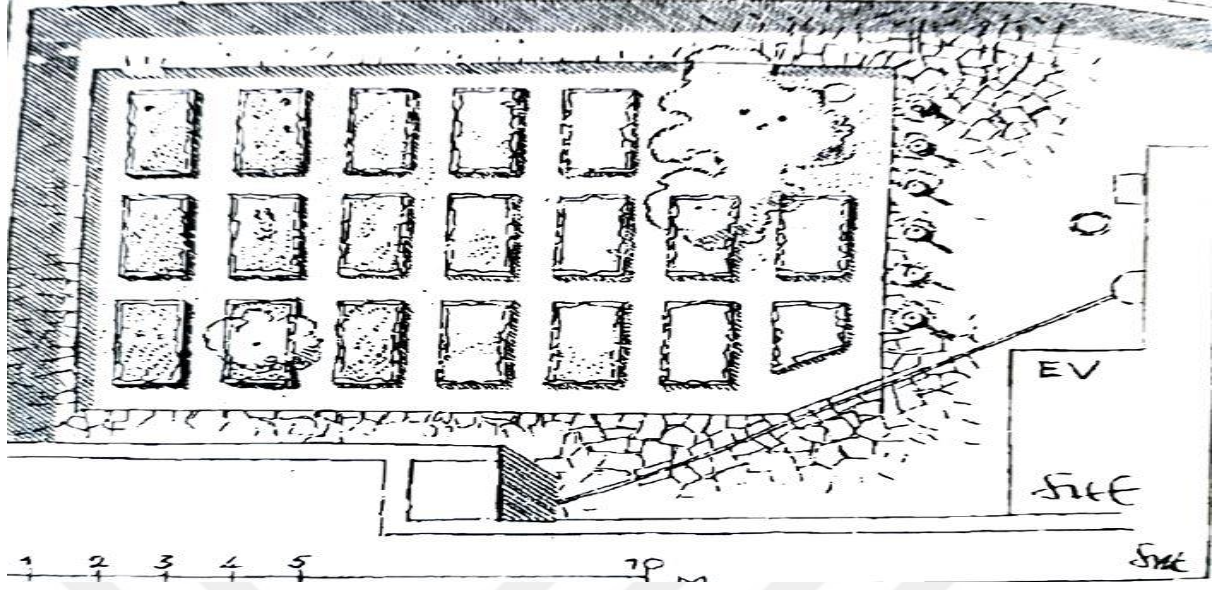
Türbe çevresindeki bahçede yollar türbeye doğru toplanmaktadır. Sol alt köşede serviler sekizgen bir sofa üzerine konumlandırılmıştır (Şekil 21). Avlu dışındaki arazi doğal haline bırakılmıştır. Alana giden pek çok yol görülmektedir (Eldem,1976).

Şekil 21. Topkapı Sahil Sarayında Has Bahçe Planı (Eldem,1976)

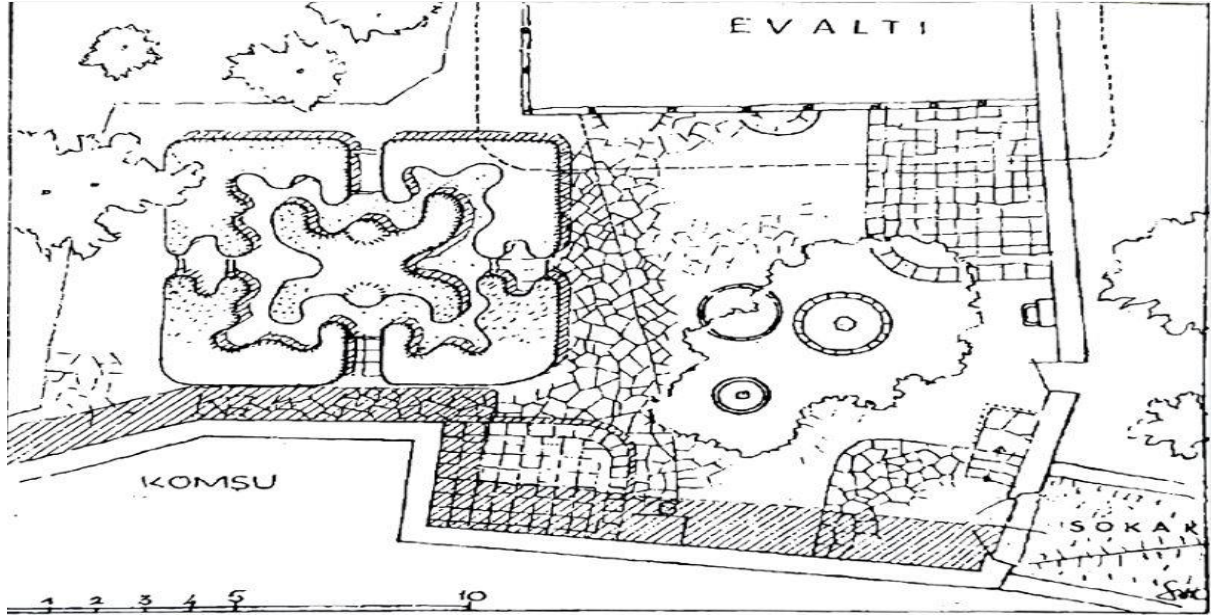
Bursa ve Gebze'deki iki farklı sınırlandırılmış bahçe planları (Şekil 22 ve 23). Eski Türk bahçe tasarımlarını temsil eden geometrik parterler, 1800'lü yıllarda natüralist akımlara boyun eğmiştir. Bu gibi örnekler İstanbul'da denk gelmek mümkün olmadığı için yakın şehirler incelenmiştir. Gebze, İzmit ve Bursa'da geometrik Türk bahçe tasarımlarının korunarak günümüze gelmiş bazı örneklerine rastlanılmaktadır. Duvarlarla sınırlandırılmış ve çok yer kaplamayan bu geometrik tasarım, Türk bahçe tasarımı hakkında fikir sahibi olmamız için yeterlidir (Eldem, 1976).

Birinci bahçe tasarımı ilkindir ve yalnızca kapak taşlarıyla meydana getirilmiştir (Şekil 22). İki yanı ev ve bahçe duvarları, diğer iki tarafı da yükseltilmiş kaldırımla sınırlandırılmıştır (Eldem, 1976).

Şekil 22. Birinci bahçe planı (Eldem, 1976).

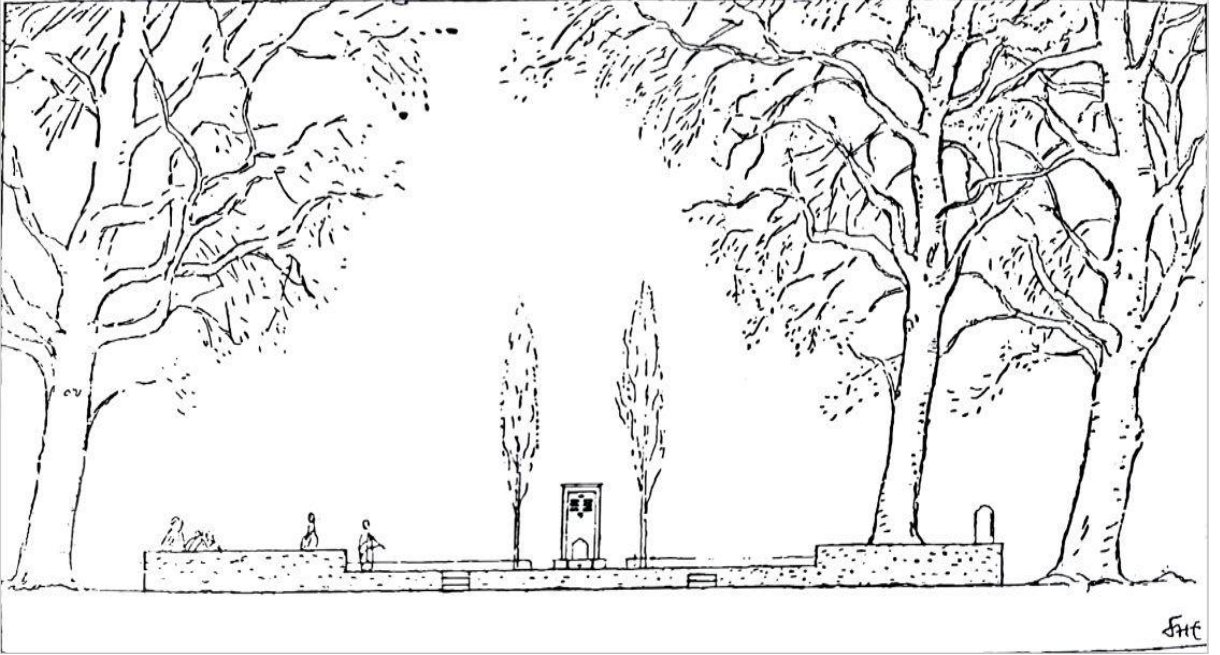
İkinci bahçe tasarımı düzensiz bir plana göre meydana getirilmiştir. Ön kısım taşlıktan oluşmaktadır. Bu taşlığın etrafını evler, duvarlar ve hizmet binaları çevrelemektedir (Şekil 23), (Eldem, 1976).

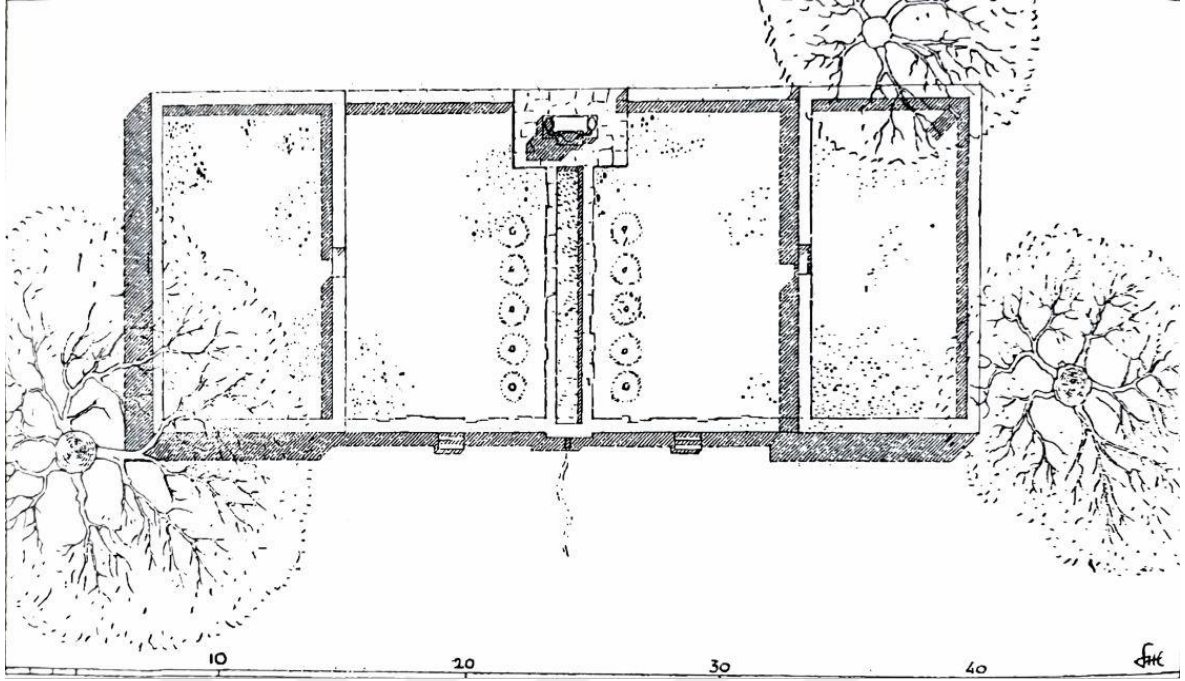
Şekil 23. İkinci bahçe planı (Eldem, 1976).

5.2.1. Osmanlı Dönemi Namazgah Örneği

Osmanlı hükümdarlığını sürdürdüğü zamanlarda, yapılan seferlere katılan kişilerin namaz ibadetini gerçekleştirmeleri için açık alanlarda namazgah ismi verilen ibadet alanları yaptırmıştır. Daha sonraki dönemlerde hac ibadeti ve asker uğurlamaları için kullanılan bu mekanların, yatsı ve teravih namazları içinde kullanıldığı bilinmektedir (Sağlık ve Kelkit, 2016). Namazgah, o zamanlarda yaşayan insanların kolay ulaşım sağladığı, dinlenme, ibadet ve benzeri aktiviteler için kullanılan, tasarımı yalın rekreasyon alanlarına dönüşmüştür. Bu mekanlar iki ayrı sofanın kademe kademe yerden yükseltilmesiyle oluşmaktadır (Şekil 24). Yakınlarında bulunan büyük ağaçlar ile sıcak yaz aylarında bile gölge olarak kalması sağlanmıştır (Şekil 25), (Eldem, 1976).

Şekil 24. Namazgah ön görünüş (Eldem,1976).

Şekil 25. Namazgah plan görünümü (Eldem,1976).

Eski çağlardan günümüze kadar gelmiş olan bilinen veya unutulmuş dinler, kendileriyle alakalı ibadet ihtiyaçları oluşturarak, insanları çeşitli mekanlar oluşturmaya zorlamıştır (Çaycı vd., 2012). Bu mekânlar açık veya kapalı olarak farklı şekillerde meydana gelmiştir (Berktaş ve Atasoy, 2007).

Dünyada üzerinde bulunan pek çok farklı din, pek çok ibadet şekli ve anlayışı barındırmaktadır. Örnek olarak, Hıristiyanlık ve Musevilikte ibadet için havra ve kiliselere ihtiyaç duyulmuştur (Dikme, 2012). İslam dininin de ise dinin temeli olan namazdan pek çok kez bahsedilmektedir, bu ibadetin gerçekleşmesi için açık veya kapalı alanlar tasarlanmıştır (Şekil 26), (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021).

Şekil 26. Namazgah üç boyut modeli ön görünüşü, (Orijinal)

Müslümanlar, İslam dininin doğduğu ilk zamanlardan beri, temiz olmak şartıyla, her yeri ibadet için kullanmışlardır (Şekil 27). Hz. Muhammed (SAV) de açık alanlarda namaz kılmış ve kıldırmıştır. Açık mekanlarda kılınan namaz yerleri, zaman geçtikçe namazgâh hâline gelmiştir (Can, 2008).

Şekil 27. Namazgah üç boyutlu modeli detay görünüşü (Orijinal)

5.3. Türk İslam Bahçelerinin Batı Bahçelerinden Farklılıkları

Türkler tarih sahnesinde var oldukları zamandan itibaren geçimlerini topraktan karşıladıkları için doğayla yakın ilişkilerde bulunmuş ve bu ilişkiyi devam ettirmişlerdir. Ayrıca yaşadıkları iklim şartları her zaman toprağı işlemek için elverişli olmadığı için büyük oranda emek harcamışlardır. Zaman içinde Türkler göçebelik yaşam tarzlarından sıyrılıp Selçuklu ve Osmanlı zamanında yerleşik düzene geçtiklerinde toprakla hem informal bir ilişki içinde bulunurken, hem de hükümdar bir karakteri sebebiyle büyük bir saygı duyarak formel bir bağlantı içinde olmuşlardır (Evyapan, 1974).

Her iki ilişki de farklı bir ifadeyle kendini doğaya ait olarak görme ve doğadan ayrı ona hizmet ederek kendine ait olacağı görüşü sürekli bir birliktelik sağlamıştır (Evyapan, 1974).

Dini inanışlar ile bu bölgelerde doğanın özellikleri nedeniyle, insanı hem doğayla bir bütün olarak görmüş hem de bazı zamanlar doğanın daha güçlü olduğunu kabullenen bir anlayış sergilemişlerdir. İslam dininde üçüncü ilişki, insanın doğaya hakim olma yeteneği saklıdır. Ancak diğer tek tanrı inanışlı dinlerde de olduğu üzere, insanın tanrının imajıyla yaratıldığı inancıyla, insanı diğer doğa canlılarından üstün tutma uğraşı ile gelir (Evyapan, 1974).

Mistik inanç yollarında ve İslam mistisizminde insan diğer doğa canlılarıyla aynı düzeydedir ve doğayla bir uyum içerisinde. Tanrı her yarattığında yansıma gösterdiği için, doğadaki her şey onun bir parçasıdır ve tanrıyı sevmek, yansımalarını sevmekle gerçekleşebilir. Bu tür bir inanç biçiminde insanın hem kendi cinslerini hem de diğer canlıları sevip doğaya saygı duyması doğaldır (Evyapan, 1974).

Kurak bir bölgede, doğada bitki yetiştirme ile uğraşan bir kişide bu saygılı duygu, yetiştirme ortamında bir mucize ile karşılaşana dek kutsallaştırılmış ve dinsel düzeye yaklaştırılmıştır. Öyle ki, insan kendi eliyle taşıdığı su ile çapaladığı toprakla beslenen çiçeği

övmüş, şiirlerine konu etmiş, tanrının ve sevgilinin yüzünü ona benzetmiştir (Evyapan, 1974).

Tarladaki bitki fiziksel yaşamın, bahçedeki bitki ruhsal yaşamın gereği olmuş, sevgi ve saygı içerisinde formel ve informal duygular harmanlanmıştır (Evyapan, 1974). Türk bahçeleri yöresel konumları itibariyle öncelikli olarak yakın çevrelerinde kurulan bahçelerden etkilenmişlerdir. Cennet bahçesi kavramı onlarda bir ideal olmuştur. Bu bölgelerin, suyu, meyvesi, serinliği, yeşilliği, durağanlığı ve huzur vericiliğiyle karakterize edilen Cennet Bahçesi fikri Türk bahçesinin doğa ile hem formel hemde informal tarzının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır (Evyapan, 1974).

Böylece batının formel bahçelerinin etki kaynağı doğu bahçeleri Türk bahçelerinde ilham vermiştir. Ancak Türk bahçesi sosyal ve ekonomik nedenlerle kaynağı, Cennet Bahçesi fikrinden saptırmadan korurken, batıda daha önce sözü edilen türlü yöresel sebepler benzer kaynağı giderek geniş boyutlara ve formel çizgilere itmiş, gelişimler tamamen ayrı yollar izlemiştir (Evyapan, 1974).

Batıdaki gelişim dikkat çekici boyutlara ulaştığında, alçakgönüllülük sınırlarını aşmayan Türk Bahçeleri belirli bir süre göz kamaştırmış ve etkisini göstermiştir (Evyapan, 1974).

5.4.Salt Türk Bahçesinin Genel Nitelikleri

Yalın Türk bahçelerinde, doğa ile formel ve informal ilişki biçimleri açıkça kendini göstermektedir. Kişi kendi bahçesiyle yakın ve informal bir ilişkide, bahçelerdeki bütün öğelerle yakın tutmuş ve kendini bahçeyle bir bütün olarak görme eğilimi içerisinde. Bahçe içerisinde, suyun yanında, yeşillikler arasında toprağa oturmak doğaya yakın olduğunu hissettirir. Bahçe onun için bir seyir alanından ziyade içinde yaşayıp doğanın huzur veren kısmından yararlanmak için yapılmaktadır. Türklerde bahçeler, yapılardan önce

gelmiş ve havası, suyu, konumu güzel olan yerler bahçe olarak seçilmiş ve binalar sonradan yapılmıştır (Evyapan, 1974).

İçinde yaşamaya olanak sağladığı için Türklerde bahçe eş zamanlı olarak fonksiyonellik göstermektedir. Farklı bir söyleyişle bahçe göstermelik değil, içerisinde farklı etkinlik ve aktivitelere imkan sağlayan ayrıca bitki yetiştirilen yer olmuştur. Bir meyve ağacının altında oturup, elini uzatınca bir meyve seçerek onu koparıp yemek bahçenin insana vermiş olduğu belli bazı zevklerdenidir (Evyapan, 1974).

Bahçelerde yerde toprak üzerine veya evlere yakın konumda bulunan taşlık sedir üzerinde oturularak yemek yenmesi bahçe içinde yapılan etkinliklerdendir. Suyun sesini, çiçeklerin kokularını hissetmek yeşilliklerin gölgelerinde serinlemek bir bahçenin verdiği sabit bir zevktir (Evyapan, 1974).

Bahçelerde bu türlü etkinlikler için belirlenen zamanlar vardır. Örnek olarak öğleden önce bir ağacın altında serinlemek veya öğleden sonra başka bir ağacın gölgesinde oturmak, içilen şerbetlerin suyun ve çiçek tarhlarının yakınında içilmesi belirli sabit zevklerden olmuştur. Bahçenin her köşesi belirli durgun zevkler için uygundur. Bunlar rastlantılar sonucu bulunmakla beraber özellikle o etkiler için düzenlenenlerde olmuştur (Evyapan, 1974).

Her köşesinin farklı bir değeri olan bahçede geniş düz alanlara veya açık alanlara ihtiyaç yoktur. Bahçeler tek bakışta algılanan bir tablo niteliğinden farklı olarak her etkinliğin farklı bir köşede algılanması için tek tek düşünülmüş ve tasarlanmıştır (Evyapan, 1974).

Modern batı bahçelerinde akslar algıyı bir veya iki aks üzerine yönlendirirken, yalnız Türk bahçelerinde akslar ya çok karmaşık ya da yoktur. Algı kavramı parçalanmış, bölünmüş ve farklı köşelere yerleştirilmiştir (Evyapan, 1974).

Bu nedenle geniş olan batı bahçeleri tek bakışta anlaşılırken, çok daha küçük çapta olan Türk bahçeleri yavaş yavaş ve keşfedilerek algılama imkanı vermektedir. Farklı algılama örnekleriyle de bahçe boyutlarına zıt bir algılama zenginliğine sahiptir (Evyapan, 1974).

Bu algılama örnekleri toprağın doğal eğimiyle set haline getirilmişse, algılama olayının zenginliği artar. Batı bahçelerindeki fazla olan yükseklik farkları üst kısımlarda bulunan teras özellikli yerlerden seyir olanakları, Türk bahçelerinde yoktur. Alçak gönüllü birkaç basamak yüksekliğindeki setler algı zenginliğine katkıda bulunması için yeterli görülmüştür (Evyapan, 1974).

Yaşanabilirlik oranında çeşitlilik aranmasına karşı, kullanılan malzemede sadelik ön plandadır. Ağaçlar, gölge, koku, renk, boyutları için çınar, servi veya meyve ağaçlarından seçilmiştir. Gölge verecek veya tek ağaç özelliği sağlayacak konumlarda, tecrübesiz bir göz için özensiz denebilecek tarzda dikilmiş olabilir (Evyapan, 1974).

Çiçekler renk uyumu veya desenlerin tablo gibi izlenmesi için değil de, kokusu ve göze güzel gözükmeleri için kullanılır. Bazen bir tarh sadece güle, karanfil veya laleye ayrılabilir. Hatta çiçeklerin saksılarda yetişmesi bile yeterli olmuştur (Evyapan, 1974).

Geniş çim ve sert zeminler pek az kullanılmıştır. Zemin genellikle doğal kaplamasıyla ya düzgün toprak olarak bırakılır, binalara yakın veya havuz çeşme başı gibi belirgin yerlerde taş mozaik kaplandığı olmuştur (Evyapan, 1974).

Kısacası yalın Türk bahçeleri alçakgönüllü ölçütlerle bu dünyada Cennet Bahçesinin yaratılmasına uğraşan sade ama kavram açısından zengin bir bahçedir. Bazen bağ, av sahası veya korulukla bitişik olsa da ana bahçe küçük yapılı her zaman loş, gölgeli sakin ve içinde etkinliklere izin veren durağan bir yapıdadır (Evyapan, 1974).

5.5.Salt Türk Bahçesinin Batı Örnekleriyle Kıyaslanması

Yukarıda anlatılan özelliklere Türk bahçelerinin büyük veya küçük ölçülü bütün yapılarında denk gelmek mümkündür.Salt Türk bahçelerinin batı bahçelerine benzemeyen yönleri benzeyenlere oranla daha ağır basmaktaydı (Evyapan, 1974).

Örnek olarak doğu kaynaklı eski Yunan ve Roman dönemi örneklerinde içinde yaşanırılık ve dinlenme gibi özellikler açısından benzerlik gösterse de onların lüks ve gösterişliliklerinden uzak yalın, basit ve toprağa yakınlık yönlerinden onlardan ayrılmaktaydı (Evyapan, 1974).

Orta çağ örneklerine yalınlık ve kullanılışlılık açısından benzerlik gösterse de içerisinde günün daha uzun süresinde yaşanabilirlik ve salt fonksiyonel olmayışı onun değişik yönleriydi (Evyapan, 1974).

Türk bahçeleri, Rönesans ve özellikle Barok örneklerinden ise çok farklı yapıdadır. Erken Rönesans bahçeleri, içinde yaşanırılık ve uzsal etkinlik ilkeleriyle kuruldukları için salt Türk bahçesine yakınlık gösterir; fakat zaman geçtikçe kaynağından ve varoluş nedeninden kopan batı bahçeleri seyir, gösteri sahnesi, ayrıcalık konusu olmakla değerlendirildikleri için salt Türk bahçeleri onların yanında sönük, sanat yapıtı değilmiş gibi çok doğal kalmıştır (Evyapan, 1974).

Rönesans ve özellikle barok bahçe düzenlemelerinin önemli şartı olan aksiyalitenin, Türk bahçesinde olmaması onda abartı derecede formel yapının gelişmesini önlemiş, çizgilerine sadelik, insan kabulüne yumuşaklık katmıştır (Evyapan, 1974).

Aksiyalitenin olmayış nedenleri çeşitlidir. En önemlisi bahçelerin inşasının konutlardan sonra yapılmasıdır. Bu yönden modern batı örneklerinden temelde ayrılmaktadır. Batı da konut daima önce gelmiş, çevresi konuttan daima seyir için sonradan yapılmıştır. Yapı ile bahçenin aksiyal ilişkide olmayışına ancak orta çağ ve Rönesans bahçeleriyle, Toskanya gibi geleneklerini muhafaza eden örneklerine bazı kısımlarda

rastlanır. Bunun dışında yapı bütün çevre düzeninin ve bahçenin başlangıcıdır. Öyle ki formel bahçe, mimari inşa edilmiş bahçe olarak da adlandırılır. Bu tutum başlangıçta iç-dış mekan ilişkisini geliştirmede önemli bir rol oynasa da, giderek şekle dayanan formel bir tasarım almıştır. Versailles'da ana ve yan aksların kralın odasından ayrılması, Karlsruhe'de bütün kent yollarının yine kral sarayından dağılması gibi aşırı örnekler var olmuştur (Evyapan, 1974).

Türk bahçesinde daha önce de söz edildiği gibi konut yapısı bahçe yanında önemsizdir. Yaz aylarında bahçedeki gölge serinlemek için tasarlanmıştır. Önemli bir öge olmayınca ve hatta sonra eklenince de bahçe düzenlemesini fazla etkilemeyeceği ve düzende aksiyal tutumun güçlü olmayacağı açıkça görülmektedir. Türk bahçesinde iç-dış mekan ilişkisi bahçe köşkleri diye isimlendirilen ufak yapılarla, ya da ağaçlardan meydana gelen korunmuş, iç mekana dönüşmüş korunaklı alanlarla bahçenin ilişkisinde görülmektedir. Ancak bunlarında bahçe düzeninde belirli bir yeri yoktur. Gölge, su kaynağı gibi sebepler konumlarında etkindir (Evyapan, 1974).

Tasarımda bir mimari şahlanış ve bitiriş de gözetilmediğinden, aksiyal tutumun bu nedenle de kullanıma gereği duyulmamıştır (Evyapan, 1974).

Önce sözü geçtiği şekilde, bahçe içinde yaşanmak içindir. Bir gösteriş yeri değildir. Bu sebeple tek bakışta anlaşılmasını sağlayacak aksiyal bir gelişime gerek duyulmamıştır. Aksine algılanma olayına parça parça imkan verecek bir gelişme gösterir (Evyapan, 1974).

Aksiyalitenin var olmayışı, Türk bahçelerine aşırı formel çizgilerin girişini engellemiştir. Küçük ölçülü Türk bahçelerinde çizgiler genellikle düzdür. Ancak, buradaki çizgiler batıdaki ve barok örneklerindeki gibi araziye yarıp geçen çizgilerden değildir. Anlatım bütünlüğü, algılama etkisi, sembolizm gibi düşüncelerden uzak yalnızca birbirine yakın iki noktayı birleştirme ve sade bir düzlem oluşturma amacındadır. Zaten ölçekler farklıdır, baroktaki aksiyal avenü değil, tarhlar, havuzlar, birkaç alle örneğinde düz çizgi

kullanımı mevcuttur. Bu sebeple, orta çağ ve erken Rönesans örneklerindeki düz çizgi ve dik köşe kullanımına benzerlik gösterir (Evyapan, 1974).

Ancak ileri formel olmayan düz çizgi-dik köşe elemanları pek sade kullanıldığı için tüm etki bahçenin doğal durum göstermesidir. Salt Türk bahçesinin doğallığı, batıda barok bahçenin bütün çeşitleri denendikten sonra İngiltere'nin öncülüğüyle yayılan doğal bahçeninkine benzerlik göstermez. Batı da doğallık oldukça büyük oranda ve yapma bir tutum içerisinde bulunmaktadır. Geniş arazi parçaları ve doğala benzer tepeler, vadiler, göller vb. ile yeniden düzenlenmiş kısaca doğallık değil, doğala benzerlik ön plandadır (Evyapan, 1974).

Türk bahçesinin doğallığı, doğaya hakkını vermek özelliğindedir ve genellikle küçük ölçülerde bir uğraşı olduğundan bu tutum için daha kolay bir uygulama ortamı olabilmıştır. Ancak doğaya hakkını vermek, Türk bahçesinde “gardenesk”deki, hangi bitki nerede en iyi yetişirse yetiştirmek “vahşi bahçe” şeklinde değildir. Denetim çevrede varlığını belli eder, tek tek ağaçların, su elemanlarının, çiçek tarhlarının yerleri düşünülmüş ve seçilmiştir. Ancak, içerisinde doğayla informel bir kaynaşma uğruna düzenlenen Türk bahçesinde, bütünün etkisi doğaldır (Evyapan, 1974).

Yukarıda ifade edilen bütün özellikleri salt Türk bahçesinin, batıda ortaçağ ve erken Rönesans bahçelerine, hem ölçek hem de karakter olarak benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ancak batıdaki bu çağ örneklerinde, benzerliğin önemli nedeni aksiyalite eksikliği, olgunluğa erişmemişken, evrimin başlangıcında oluştan ileri gelirken, Türk bahçesi bir seçim sonucu bu tutuma girmiştir (Evyapan, 1974).

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK BAHÇELERİNDE BATI ETKİSİ

6.1. Türk Bahçelerinde Batı Etkilerinin Girişi

Doğal Türk bahçeleri, küçük boyutlarda kendini koruyarak zaman içinde değişkenlik göstermemiş olsa da zengin kişilere ait büyük çaplı Türk bahçeleri zamanla batı etkisinde kalarak Türk bahçe kimliğinden uzaklaşmışlardır (Evyapan, 1974).

Büyük çaplı kentlerin batı etkisinde kalma potansiyeli küçük kentlere oranla oldukça fazladır. İstanbul'un başkent olduğu dönemde, batı ile etkileşim halinde olması, gezginlerin, tüccarların, varlıklı kişilerin de bu kentte sıklıkla bulunması İstanbul'un batıdan etkilenmesine neden olmuştur. İstanbul içi ve çevresi, padişahların ve saraydaki üst düzey devlet yetkililerinin sahip olduğu saray, konak, yalı bahçelerinin Türk kimliğinden uzaklaşarak batı etkisine girdikleri görülmüştür (Evyapan, 1974).

Diğer örneklerde de olduğu üzere, yeni tarz bahçe planlamaları ve düzenlemeler için batılı ustalardan, bahçıvanlardan, mimarlardan ve sanatçılardan yardım alınmıştır. Eski bahçe tasarımlarında batı etkisiyle yeniden düzenleme yoluna gidilirken, yeni olarak tasarlanan bahçelerde de bu kurallara uyulmuştur (Evyapan, 1974).

18. yüzyılın başında 28. Çelebi Mehmet Efendi'nin Paris'e gittiğinde etkilendiği Versailles ve Marly-le-Roi saray bahçelerini ülkeye döndüğü zaman padişaha övgüyle anlatması üzerine padişah bu saraylara benzer nitelikte saraylar topluluğu yaptırmak istemiş ve Damadı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa aracılığıyla Kağıthane deresi yanında Sadabad Kasrını yaptırmıştı. Sarayın aşağı kısmında bulunan iki çayın kıyısında üst düzey devlet yetkilileri için 60 adet yazlık köşk ve çeşmeler yaptırılmıştı. Konum açısından batı kaynaklarına benzerlik gösterecek şekilde içinde yaşanması ve suyun hassas kullanımı Türk bahçe kimliğinin devam ettiğini göstermekteydi (Evyapan, 1974).

Topkapı Saray bahçesi de bulunduğu dönemde değişime uğratarak farklı bir düzenleme almıştır. Avlusu, bahçeler dışında kalan sebzeliği, koruluğu ile 18. Yüzyıl İtalyan park bahçelerini anımsatır nitelikte çok büyük ölçekli Türk bahçeler topluluğuydu. Topkapı has bahçesinin 1819 yılındaki planına bakıldığında Türk yapısının korunduğu görülürken 1840 yılında bir Alman has bahçe mimarının tasarımı ile benliğini kaybettiği 1855'e ait bir plandaki klasik, formel batı tarzına uyarlandığı görülmektedir. Topkapı has bahçesi üzerinde Sultan Reşad döneminde Fransız Deroin de çalışmıştır (Evyapan, 1974).

Günümüzde Mustafa Paşa Pavyonu, Mecidiye Pavyonu ve Şimşirlik bahçeleri formel bir düzenlemeyi halen daha yansıtmaktadır. Fakat avlu ve diğer dış mekanların hepsi gerek kullanım, gerek de fazla parçalı olması nedeniyle düzenli bir karakter göstermemektedir. Tarihi olarak çok eskilere dayanan bu has bahçenin bile batı kurallarına göre düzenlenmesi batı etkisinin gücünü açıkça göstermektedir (Evyapan, 1974).

Padişah için tasarlanan yeni bahçelerde batı etkisi III. Selim döneminde daha belirgin hale gelmiştir. III. Selim Boğaziçi kıyılarında Avrupalı tarzı olarak büyük sarayların yapımına başlayan ilk padişah olarak, bunların bahçe düzenlemelerinin de batılı tarzda oluşmasına zemin hazırlamıştır. Beşiktaş ve Çırağan sarayının bahçelerinin boyutlarını artırarak formel düzenlemelere yer vermiştir (Evyapan, 1974).

Kız kardeşi Hatice Sultan da padişah'tan geri kalmayarak batı tarzına ait bahçelerin İstanbul'a direkt olarak sokulmasında büyük rol oynamıştır. Hatice Sultan Fransız Melling'i Beşiktaş'ta yaptırdığı saray ve bahçelere mimar olarak görevlendirmiştir. Melling, bu bahçeye daha önce Türk bahçelerinde hiç görülmemiş labirent koydurarak yabancı ögelere kapı açmıştır (Evyapan, 1974).

Türk bahçelerine fazlaca yabancı olan grotto ve nimfeum odalarının yerini tutan yeraltı odalarına açılan derin şekilde kazılmış avlulardı. Bu avlular serdaba ismiyle adlandırılırdı. Bu avluların üstü açık, havuz ve fiskiyeler yardımıyla serinletiliyordu. III. Selim'in Topkapı Sarayın'da serdab bahçesi ismiyle buna benzer bir çalışma yaptırdığı

bilinmektedir. Fakat Türklerin, kapalı ve nemli oluşundan dolayı bu yabancı bahçe tasarımlarını sürekli olarak tercih etmedikleri bilinmektedir. Türkler yaz günleri ikinci vakti çardak altında havuz kenarında serinlemeyi bu tarz yabancı tasarımlara tercih etmektedir (Evyapan, 1974).

II. Mahmud döneminde Boğaziçi sarayları sadece yaz aylarında kullanılmaktan vazgeçilip, Topkapı sarayı terk edilerek sürekli olarak padişah konutu olarak kalmıştır. II. Mahmud'un Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları, 1850 yılından sonra da Abdülmecid'in Beşiktaş ve Dolmabahçe sarayları yeni padişah konutu olarak kullanılmıştır (Evyapan, 1974).

Bu dönemlerde padişahlar Beylerbeyi, Çırağan, Beşiktaş ve Dolmabahçe sarayları arasında mevsimlere göre yer değiştirerek kullanmış, ek olarak İhlamur, Yıldız, Bebek, Tarabya, Kalender, Göksu, İcadiye, Çengelköy, Çamlıca, Şemsi Paşa, Haliç, Çağlayan ve İmrahor Kasırları da zaman zaman uğradıkları eğlence ve dinlenme mekanları olmuştur. Zaman içerisinde Yıldız Sarayı sürekli padişah konutu görevi üstlenmiştir. Bütün bu saray ve kasır bahçeleri günümüzde mevcut durumlarını korudukları için Türk bahçelerindeki batı etkisini gözlemlememiz için imkan vermektedir (Evyapan, 1974).

Özellikle büyük saray bahçeleri, Dolmabahçe, Beylerbeyi, Yıldız batı etkisinde en çok kalan ve bu etkiyi günümüzde de belirgin şekilde gösteren incelenmeye değer nitelik taşımaktadır. Bu etki türü hiç değilse yapıtların yanında formel çizgiler taşımaktadır (Evyapan, 1974).

Kasır bahçeleri, dönemlerinde informel ağırlıklı yaşantı için düzenlenmiş oldukları için Türk bahçe tasarımlarına yakın tasarımlar izlemişlerdir. Bahçeleri gösteriş amaçlı değil daha ziyade içinde yaşanır halde düzenlenmiştir. Padişahlar ise kasır bahçelerine resmiyetten uzak daha sakin dinlenme amaçlı olarak gelmiş ve doğayla iç içe zaman geçirmişlerdir. Bunların düzenlenmesinde Türk doğa kavramı ağırlıklı olarak İngiliz doğa düzeni şeklinde oluşmuştur (Evyapan, 1974).

Böylece Türk bahçelerinde batı etkisi, bazen formel bazen de informal şekilde kendini göstermiştir. Etkilenme bazı zamanlarda aşırı olarak Türk bahçe kimliğinden uzaklaşsa da bazı tasarımlarda da belirli sınırları aşmayarak yalın Türk bahçesi kimliğini korumuş ve onu destekleyici nitelikte tasarlanmıştır (Evyapan, 1974).

6.2. Formel Batı Bahçe Düzeninin Aşırı Ölçülerde Etkisi Beylerbeyi Saray Bahçesindeki Uygulama

Birinci Ahmet döneminde istavroz bahçeleri ismi ile de adlandırılan bahçeler, zaman içinde yoğun bir şekilde batı etkisine girdi. Pek çok padişah kendi döneminde kendi saraylarını yaptırarak bahçelerini farklı bahçıvanlara düzenletti, özellikle son yüzyıl içindeki düzenlemeler batı etkisini göstermekteydi. Bu bahçeleri 19. yüzyılın ortalarında gören yabancı bir gezgin olan Miss Pardoe, bahçe setlerinin her birinin yabancı bir bahçıvana verildiğini ve bu bahçıvanların kendi ülkelerine özgü tasarım yaptığını söylemektedir (Evyapan, 1974).

Beylerbeyi Sarayı en son 19. yüzyılın ikinci yarısında neo klasik ve barok stillerinin birleşimi olarak yeniden yapılmıştır (Şekil 28). Bahçelerin son durumu üzerinde Abdülmecid devrinden beri çalışan yabancı bahçıvanlardan olan alman Sesterle yardımcıları Fritz Vansel ve Koch Münica'nın büyük etkileri olmuştur (Evyapan, 1974).

Şekil 28. Beylerbeyi sarayı (URL 19)

Bahçeler konumları ve detayları açısından ileri İtalyan Rönesans bahçelerine yakınlık gösteren Türk bahçe örneğidir. Birkaç setin üst kısmında yer alan sarayın önündeki düz bahçe aksiyal ve bakışımı yapıları ile karakteristik batı bahçesidir. Heykeller ve diğer bahçe öğeleri de aynı etkiyi belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Fakat tarhlar içindeki düzensiz ağaçların gölge oluşturması, Türk bahçelerindeki ilk bakışta algılanmayan ancak içerisinde yaşanırken keşfedilmesi özelliğine yakınlık göstermiştir. Alt zeminden, Rönesans barok tarzı merdiven biçimleriyle üst setlere ulaşılmaktadır (Evyapan, 1974).

En üstteki setin bir balkon özelliği taşıması, İtalyan toskan özelliğini hissettirmektedir. Ancak merdivenlerin şekilleri ve konumu ile Rönesans zamanındaki Roma bahçelerinden ihtişamlı bir mimari yapıya ulaşma çabasını yansıtmaktadır. Sonuç olarak set sayılarının fazlalığı, genişliği ve uzunluğu açısından alçakgönüllü toskan ölçülerini aştığı, en gerideki sette bulunan havuz ile koruluğun başlangıcının simgelendiği söylenebilmektedir (Evyapan, 1974).

Saray yapısının yanındaki formel bahçe düzeni, hareket olgusunu anımsatan merdivenler, setlerin yükselişi bir simge ögesi olmuştur. Örneğin heykel-havuz-koruluk sıralaması ile Rönesans barok bahçe tasarımı yansıtılmıştır. Başka bir deyişle yapının yanındaki formel düzen giderek yumuşamakta ve doğala dönüşmektedir (Evyapan, 1974).

Ancak kendi arasında aksiyal olan bu gelişim saray konutuna göre aksiyal değildir. Tam tersi olarak saraya 90 derecelik bir açıyla uzanmaktadır. Fakat aksiyal gelişimin bir alt düzey formel bahçe ucunda denizle bitmesi bu yöndeki gelişime anlam katmıştır. Ayrıca batı etkisi altında olan Türk bahçelerinde bile konut yapısının saray bile olsa deniz bakışımı için feda edilebileceği ve tüm düzenlemeye hakim olamayacağını ortaya koymaktadır (Evyapan, 1974).

6.3. Dolmabahçe'deki Uygulama

Dolmabahçe Sarayı ve bahçeleri I. Ahmet döneminden sonra değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Son saray biçimi 19. yüzyılın son yarısında neo klasik ve barok tarzında Abdülmecid döneminde yapılmıştır (Evyapan, 1974).

Bahçe üzerinde Sester ve yardımcıları Frizt ve Münica gibi yabancılar çalışmıştır. Bahçe tasarımında batı etkisi bugün de hala belirgindir. Saray uzun bir yapıya sahiptir selamlık, haremlik, taht salonu, hünkar odası ve veliaht kısımlarıyla deniz boyunca uzanır bir yanı mermer kaplı rıhtım diğer yanı yol ile sınırlanmıştır. Konum nedeniyle bu bahçelerde aksiyal bir gelişim görülmemektedir. Fakat her bahçe kendi içinde saraya bakışımıdır. Selamlık bölümüne göre aksiyal ve hakim konumda düzenlenen ana bahçeye yoldaki bir avludan giriş yapılmaktadır. Bahçedeki heykel, ağaç, lamba, merdiven, farklı çeşitlerdeki bahçe öğeleri Avrupa'dan getirtilmiştir (Evyapan, 1974).

O bahçe, Türk bahçelerindeki karmaşadan uzak tek bakışta anlaşılabilir şekilde tasarlanmıştır. Sarayın bu bölümünde bulunan taşlık düzlem alana hakimiyeti artırarak algılamayı kolaylaştırmaktadır (Evyapan, 1974).

Bahçeler parçalı şekillerde oldukları için geniş değildir. Bu sebeple tek seferde algılanabilen Avrupa'daki bahçe tasarımını göstermektedir. Sarayın farklı yerlerinde yer alan bahçeler gene benzer özellik de yabancı öğelerle donatılmıştır (Evyapan, 1974).

6.4. Formel Batı Bahçe Düzeninin Türk Bahçeleriyle Uyum Örneği Aynalıkavak kasrı

Aynalıkavak kasrı bahçesi diğer iki örnekten farklılık göstermektedir. Fatih döneminden itibaren bu çevrede farklı dönemlerde farklı kasırlar inşa edilmiş fakat son halini III. Selim döneminde almıştır. Bu bahçeler bir yanda meydan öbür yandan deniz ile sınırlandırılmıştır. Kasıra giriş yan taraftan ağaçlı bir yoldan yapılmaktadır. Bu yol deniz kıyısında ki kuleye kadar uzanmaktadır. Ağaçlı olan bu yol erken Rönesans dönemindeki servili girişleri anımsatmaktadır (Evyapan, 1974).

Yapının iki kısa tarafında iki formel bahçe yer almaktadır. Sundurmalı girişle alakalı, meydan tarafındaki bahçe daha küçük ve sadedir. Sundurma altında bulunan küçük mermer havuza iki yanındaki mütevazi tarhlar eşlik etmektedir. Farklı yerlerde bulunan kuş havuzları içerisinde barındırdıkları büyük ağaçlar ile Türk bahçelerinin kendine özgü tarzını taşıdığı söylenebilir. Diğer taraftaki giriş bahçe zemini ile aynı düzlemde yer almaktadır. Bahçe yolu eğim yardımıyla kuleye ulaştığında bahçe iki metrelik bir duvarın üstünde kalmaktadır. Bu bahçe diğerinden daha formel yapıdadır. Havuz küçük ve özgündür (Evyapan, 1974).

Kasır önündeki ağaçlık alandan yarım metrelik bir set ile ayrılan bu bahçe, içindeki ve patikadaki büyük ağaçlar ile gölgelenmekte ve bu özelliğiyle Türk bahçelerini andırmaktadır. Yapının giriş yoluyla sınırlı uzun tarafının karşısında, düzeni olmayan yalın

ve salt Türk bahçe özelliklerini taşıyan setli bir bahçe yer almaktadır. Ağaçlarla gölgelenen bu bahçede birkaç çeşme ve setler arasında gezinti için birkaç merdivene yer verilmiştir (Evyapan, 1974).

Bu yan bahçe birkaç setten sonra birkaç basamak yardımıyla koruluğa ulaşmaktadır. Özet olarak aynalı kavak bahçeleri batı etkisinden en az şekilde etkilenen, kendini korumuş ve doğu batı sentezinin en uygun halde ortaya konulduğu homojen bir karışım örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Evyapan, 1974).

6.5. Formel Klasik Batı Etkisinin Türk Bahçesinde Uygulama Üzerinde Genel Görüşler

Formel batı bahçesi uygulamada ölçüyü kaçırdığı durumlarda bahçeyi, içinde yaşanabilirlikten çıkarmış ve bahçeyi tablo konumuna getirmiştir. Konut yapısı önem kazandıkça bahçeden uzaklaşmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak bahçe ve konut arasında manevi ilişki kurulamamıştır. Kişilerin bahçeye olan hassasiyeti katılmış bir ruha dönüşünce de bu durum bahçe tasarımlarına yansımaya başlamıştır (Evyapan, 1974).

Diğer bir değişle formel batı bahçelerindeki katı tutum, salt Türk bahçelerindeki insanın doğaya olan saygısından uzak tutan ilişkiye dönüştürmüştür. Bazı uygulamalarda bu durum ciddi oranda artarak doğa hiçe sayılmış ve bahçeler katı formel düzene sokulmuştur. Fakat bunlara rağmen tarhlar içindeki kendi haline bırakılan ağaçların yaptığı gölgelemeler sayesinde Türk gelenekleri kendini ortaya çıkararak formel düzene yumuşaklık katmaktadır(Evyapan, 1974).

Batı bahçelerinin ölçülü olarak uygulandığı durumlarda ise Türk bahçeleri özelliklerine uyum sağladıkları ve sanki Türk bahçesinin bir parçasıymış gibi hissedildiği görülmüştür. Özetle aşırı uygulandığı zaman da bile yer yer yumuşayan batı bahçeleri, ölçülü

uygulandığı zaman bahçenin genel karakterini bozmamış ve içinde yaşanabilirliği etkilememiştir (Evyapan, 1974).

6.6. Pitoresk, Doğal Batı Bahçe Düzeni Etkisi Yıldız Park-Bahçe Uygulaması

Yıldız bahçesi eskiden, Çırağan sarayının arkasındaki ormanlık alandan ibaretti. Bu ormanlık alana ilk köşkü III. Selim, annesi için yaptırmıştı. Zaman içinde eklemeler yapınca bu alan köşkler topluluğu halini aldı. Bahçelerin düzenlemelerinde yerli ve yabancı mimar ve bahçıvanlar çalışmıştır. Bunların başında alman uyruklu olan Stefel, Sestel, Schlerf, Vienhild, Koch kardeşler, babaları Henry ve İtalyan Skesioni sonra da Fransız Deroine bu bahçe tasarımlarına katkıda bulunarak yerli ve yabancı pek çok bitki kullanmışlardır. Hasbahçe 500.000 metre karelik bir dış park olarak tasarlanmıştır boğaza kadar inen yamacın önemli kısmını kapsamaktadır (Evyapan, 1974).

Yıldız Saray bahçelerinin özelliği giderek doğala dönüşmelerdir. Ancak bahçelerin çok geniş olmaları nedeniyle bu anlatım, formel bahçelerin doğala dönüşmesi değil, doğal düzen içerisindeki konut yanlarına formel bahçelerin dağıtılması ile oluşturulmuştur. Diğer bir deyişle devasa bir park bahçenin içine formel bahçe serpiştirilmesi ile oluşan alandır (Evyapan, 1974).

Ancak, konut yakınlarındaki formel bahçe düzenlemelerinde bile yumuşak çizgiler mevcuttur. Biçim verilmiş mazıların düz değil de eğimli bir arazide bulunması keskin çizgilerini yumuşatmıştır (Evyapan, 1974).

Bütün köşkerin yanlarındaki yumuşak formel bahçe formlarının tam anlamıyla formel düzende oldukları söylenemez. Hasbahçe oldukça eğimli arazi üzerine kurulmuştur. Eğimin dağıtılması için setleme yöntemi değil de suyun şelale görünümü kazanması için ani düşüşler yapılmıştır. Hasbahçede aksiyalite kesin olarak gözetilmemiş, konuttan bahçeye giden yolun ön kısmındaki gölün şekillenmesi ve konumu bunu açık şekilde göstermektedir.

Ayrıca hasbahçe içinde yer alan ufak pavyonlarla kurallı şekilde değil de rastgele konumlandırılmış görünmektedir. Hasbahçe içindeki, Arapça 'H' harfine benzerlik gösteren yapay göl, üzerinde bulunan köprüler ve karaya bitiştir kısmı, grotto ve kaskad yapılar İngiliz pitoresk Bahçe düzenlemelerine benzerlik göstermektedir (Evyapan, 1974).

Dış parktaki bahçe içerisinde bulunan göl, ağaç kümeleri, kıvrımlı yollar, arazi şekilleri gene aynı etkiyi açıkça göstermektedir (Evyapan, 1974).

Ufak çaplı detaylarda bile örneğin korkuluk parmaklıkları ve köprülerde doğayı taklit etme çabası belirgindir (Evyapan, 1974).

6.7. Emirgan Korusu Uygulaması

Aynı etkileri belirli şekilde yansıtan Emirgan Korusu, Kaytona tarafından yapılmıştır. Büyük bir alana sahip olan bu koruluk tepeden boğaza kadar uzanan güzel bir görüntüye sahiptir. Koruluğun içerisinde pavyonlar bulunmaktadır. Yıldız sarayındakilerden daha informel yani doğala yakın tarzdadır. Koruluk içerisinde yine göller, havuzlar, heykeller, vazolar, japon lambaları vb. öğeler İngiliz pitoresk bahçelerinin etkileridir (Evyapan, 1974).

6.8. Pitoresk, Doğal Batı Bahçe Düzeni Etkisinin Türk bahçe Uygulaması Üzerinde Genel Görüşler

Pitoresk, İngiliz bahçe düzeni etkisi Türk bahçelerinde süreklilik sağlayamamıştır. Bunun önemli nedenleri arazi ve iklim koşulları olmuştur. İstanbul, nemli havasıyla bu bahçelere imkan sağlamış olsa da, orada bile bir tablo yaratma değil de Türk bahçe kimliğinin özündeki koruluğa dönüşme ön plandadır. Pitoresk etkisi, kaskad, grotto, göl ve bahçe eşyaları gibi ayrıntılar da kendini daha belirgin göstermektedir. Ancak bu ayrıntıların

dışında kalan etki dağılmaktadır. Bütündeki etki dik köşelerin az kullanılarak bol ve sık ağaçlandırma yapılmasından öteye geçememiştir (Evyapan, 1974).

6.9. Batı Etkisinin Türk Bahçelerindeki Yeri

Batı etkisi Türk bahçelerinde büyük birkaç kente sokulmuş, Anadolu'da ve ilçelerde pek etki gösterememiştir. Fakat buraların gezilip görülmesi ile bu bahçe tasarımlarının dolaylı yoldan yayılımına sebep olmuştur. Anadolu'nun diğer kısımlarında da görülen batı etkisi informel İngiliz bahçesi değil, formel bahçe düzendir. Bunun nedeni büyük ihtimalle kurak geçen iklim şartlarının sahte bir çabayla doğayı ayakta tutma zorluğu ve bu çabayı Türklerin gereksiz görmeleri, bu sebeple bahçelerde büyük ölçülü değil küçük ölçülerde kalması ve doğal olarak park bahçe idealine yanaşmamalarına sebep olmuştur. Küçük ölçülerde tasarlanan bahçelerde düz çizgiler, dik köşeler bahçelere formel düzen sağlamıştır. Ayrıca bu tasarımları kağıt üzerinde değil de yerinde tasarlayan bahçivana sezgisel olarak dört köşe ve bahçe ortasının önemi vurgulanmış ve formel bahçe düzeni oluşturmaya zorlanmıştır (Evyapan, 1974).

Ancak bu formel bahçenin biçimi batıdakilerden farklılık göstermektedir. Bu farklılık Türk bahçelerindeki doğaya olan saygıdır. Ayrıca bahçedeki yaşanabilirlikten vazgeçilmemiştir. Havuz kenarındaki çiçekli alanların yanlarına birkaç bank konularak bu alanın gölgelendiği zamanlarda kullanıcıların burada vakit geçirmesi sağlanmıştır (Evyapan, 1974).

Ağaçların belirli bir düzende dikilmesiyle formellikten çok uzaklaşmayarak bir karışım ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir değişle Türk bahçesinde görülen formel batı etkisi İstanbul dışındaki kentlerde mütevazı bir ölçüde kalarak Türk bahçelerine uyum sağlamıştır (Evyapan, 1974).

YEDİNCİ BÖLÜM

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsanın tarih sahnesinde varlığını göstermeye başladığı zamandan itibaren doğa, her zaman saygı duyulan bir kavram olmuştur. İlk insanlara bakıldığında, büyük yapılı ağaçları kutsal saydıkları, onlara tapındıkları ile karşılaşılmaktadır. Hayat ağacı kavramını verdikleri bu ağaçlara büyük saygı duymuş, onunla etkileşim halinde olmuşlar ve dünyanın varlığının bu ağaç sayesinde olduğunu düşünmüşlerdir. Zaman içinde farklı kültür çevreleri ve farklı dinlerle karşılaşan insanların, peyzaj düşünce sistemlerinde değişimler olmuştur.

İlk Türklerin göçebe yaşantı sürdürdüğünü bildiğimiz için buldukları yerlerde doğayı bozmadıklarını, üzerinde yaşantılarını devam ettirdiklerini, bitki olarak da kısa süreli ürün elde etmek için baklagiller kullandıklarıyla karşılaşmaktayız. Bu dönemde doğaya zarar verecek tutumda bulunmayan Türkler, doğaya her zaman saygı duymuşlardır. İslamiyet ile karşılaştıktan ve yerleşik hayata geçtikten sonra peyzaj ve cennet kavramıyla tanışmışlardır.

İslamiyet, ortaya çıktığı sırada “Cennet” kavramıyla tanışan müslümanlar için bu olay diğer milletlerden daha farklı kelimeler ifade etmekteydi. Arabistan’ın kurak ve susuz olan iklim koşulları insanlara cennete ulaşma arzusu vererek, yeryüzünde kendi küçük cennet bahçelerini oluşturma fikrini sunmuştur. Daha sonra İslamiyet’in farklı iklim koşulları barındıran coğrafyalara yayılmasıyla, çeşitli bitki ile karşılaşan müslümanların peyzaj kavramını geliştirmelerine yardımcı olmuştur. Müslümanlar İspanya, Hindistan, İran gibi pek çok ülkelerde önemli eserler bırakmışlardır. Bu eserlerinin bazıları günümüze kadar ulaşmayı başarmışsa da, bahçe kavramı bakıma ihtiyaç duyduğu için pek çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Fakat geçmiş dönemlere ait minyatürler, şiirler, resimler ve yazılardan o dönemlere ait peyzajlar hakkında fikir sahibi olmamız mümkün gözükmektedir.

Türkler, İslamiyet ile tanıştıktan sonra peyzaj ve doğa kavramlarında farklılıklar olmuştur. Fakat Türklerin yapılarını incelediğimizde doğadan kopmadıklarını görmekteyiz. İnşa ettikleri evler, saraylar, camiler, türbeler ve diğer yapıların peyzaj tasarımlarına bakıldığında, doğayı büyük ölçüde bozmadıkları, olduğu gibi kullandıklarıyla karşılaşılmaktadır. Avlu tasarımlarına çok fazla yer veren Türkler, avluyu evin bir odası konumunda kullanmışlardır. Su ögesi bahçe tasarımlarının vazgeçilmez ögesi olmuştur. Osmanlı döneminde, İstanbul'un önemli bir konumda olması ve yoğun kullanılmasıyla şehire gelen gezginler, ünlü mimarlar, elçiler ve önemli şahsiyetler, Türk-İslam peyzaj sanatında değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Batı peyzajından etkilenen Türk-İslam peyzajında, bahçelerin içerisinde yaşanabilirliğinden uzaklaşarak bahçeleri dışarıdan seyredilen tablo konumuna getirmiştir. Fakat bu tasarım değişikliği İstanbul ve birkaç büyük şehirden ileri gidememiştir. Türk bahçelerine bakıldığında batıdan etkilendiği görülsede, bu etki büyük ölçüde olmayıp Türklerin bahçedeki yaşantılarından vazgeçemedikleri gözle görülür oranda fark edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aytbayev, A. (2002). "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri" Türkler. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara. s. 664-669.
- Arseven C. E., (1983), " Sanat Ansiklopedisi- 5. Cilt", Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 154-163
- Akdoğan, G. (1972). Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara. s. 5-6-7.
- Akdoğan, G. (1974). Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi, Ders Kitabı: 309, Ankara.
- Abbasoğlu, H. Acar, E. Tanyeli, U. (1996). Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşmenin Öyküsü, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.
- Aran, S. (1977). Peyzaj Mimarisi "Temel Prensipleri", Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları:635, Ankara. Ders Kitabı: 198.
- Anonymous, (1939). Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara.
- Berktaş, F. Atasoy, E. (2007). 'Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış', Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 10, Sayı 18, ss.18-44.
- Beşliyev, V. (1945). "Proto-Bulgar Dini" (çev. Türker Acaroğlu), Belleten, 34, Nisan.
- Can, Y. (2008). 'Minberin Cami Mimarisine Katılımı', Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, sayı:3.
- Clark, E. (2004). The Art of The Islamic Garden, İnkılab Yayınları: 191, Sanat Dizisi:9, ISBN 978-605-9555-08-1
- Cihan, C. (2002). "Türkler ile Moğolların Irki Münasebetleri", a.e. C. 8. s. 278-279
- Çaycı, A. Akgül, M. Karauğuz, G. Şahin, H. A. Baldıran, A. Duran, R. Aras, A. (2012). 'Mitoloji ve Din', T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2522, Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1493.
- Çınar, S. Kırca, S. (2010). "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", Journal of the Faculty of Forestry, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Dikme, H. (2012). ‘Semavî Dinlerde İbadete Çağrı İletişim’, International Journal of Social Science. Volume 5 Issue 1, p. 97-114.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/namazgah> (Erişim: 10/03/2022).
- Eldem, S. H. (1976). Türk Bahçeleri, İstanbul.
- Eldem, S., H. (1977). Sadabat, Kültür Bakanlığı Yayınları, No:2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Evyapan, A. G. (1969). Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara. Yayın No: 20.
- Evyapan, A. G. (1972). Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Evyapan, A. G. (1974). Tarih içinde formel bahçenin gelişimi ve Türk Bahçesinde etkileri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Evyapan, A. G. (1991). Bahçe, İslam Ansiklopedisi, cilt 4, s. 477-481.
- Evyapan, A. G. (2011). Anadolu Türk Bahçeleri, Türk Yurdu Dergisi, Yıl-100, sayı 290.
- Erdoğan, E. Yazgan, M. Köylü, P. (2003). Türk bahçe kimliği üzerine bir araştırma. Ankara Üniversitesi, Bilimsel araştırma projeleri, Ankara. Bap projesi no: 98-11-04-003.
- Erdoğan, E. (2016). Anadolu-Türk Bahçe Kimliğinde Zaman, Mekan, Anlam, Türkiye peyzajları 1. Ulusal konferansı “Türk Bahçeleri”, İstanbul.
- Erdoğan, E. (1991). Anadolu Uygarlıklarında Bahçe. Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Semineri, Ankara.
- Ertin, D., G. Zülfikar, C. (2016). Türk Bahçe Kültürünün Geleneksel Edirne Konutlarının Bahçelerindeki İzleri, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı “Türk Bahçeleri”, İstanbul.
- Erdoğan, E., (1996). Anadolu Avluları Özellik ve Düzenleme İlkeleri Üzerinde Karşılaştırmalı bir araştırma, Ankara Üniversitesi, Fen bilimleri enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

- Ergun, P. (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, ISBN 975-16-1735-9
- Gültekin, E., (1998). Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi, Çukurova Üniversitesi, Ofset Atölyesi, Adana.
- Işın, E. (1995). Türk Kültüründe Doğa Kavramının Evrimi ve İstanbul Bahçeleri, İstanbul Gündelik Hayat, s. 203-210.
- İlhan B.Ş. Tandoğan O. (2016). "Cennet Bahçesi" Mitinin Mekansal Temsili: İslam etkisiyle Osmanlı Döneminde Türk Bahçesi Olgusu, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı 'Türk Bahçeleri', İstanbul.
- Kafesoğlu, İ. (1992). "Türk Tarihi-Giriş" Türk Dünyası El Kitabı, İkinci baskı, Ankara s. 103-111
- Kafesoğlu, İ. (1977). Türk Milli Kültürü, Ankara. s. 30-31.
- Koca, S. (2002). "Türklerin Soy Kütüğü" Türkler. Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara. Cilt: 1, s. 260-265.
- Koçsoy, Ş. (2002). "Türk Tarihi Kronolojisi" Türkler, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara. C. I. s. 73.
- Koca, S. (2002). " Türklerin Göçleri ve Yayılmaları" a.e. C.I. s. 651-663.
- Kitapçı, Z., (2019). Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Alya Yayınları, İstanbul, ISBN: 978-605-186-605-5
- Kuban, D. (2011). İstanbul Bir Kent Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları.
Kur'an-ı Kerim, Rahman Suresi, Kehf Suresi, Hicr Suresi.
- Memiş, E. (2002). "Orta Doğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları," Türkler, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. C.I. s. 442
- Oğuztüzün, C. İsmier, L. (1999). Anadolu'ya Güzelleme, Doğa Kitap, İstanbul.
- Ögel, B. (1943). "Uygurların Menşe Efsanesi", DTCF Dergisi, VI (1-2), Ankara.
- Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi I, 2.b., Ankara.
- Sağlık, A. Kelkit, A. (2016). Landscape Design Project Of Historical Places: Case Study Of Biga Municipality, Scientific Papers, Series B-Horticulture, Cilt 60. s. 217-224

- Şahsuvaroğlu, B. N. (1969). Göztepe, Türkiye Turing ve Otomobil Basımevi, İstanbul.
- Tazebay, İ. Akpınar, N. (2010). Türk Kültüründe Bahçe, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Bilig, Sayı: 54, s. 246-249.
- Taşagıl, A. "İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları" a.e. C. II. s. 323-367.
- Türkeş, U. (2007). Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Var, M. Yılmaz, S. Mumcu, S. Düzenli, T. Öztürk, I. Özbilen, A. (2016). Türk Evinden Türk Bahçesine, Türkiye Peyzajları 1. Ulusal Konferansı "Türk Bahçeleri", İstanbul.
- Yaltrık, F. ve Ark. (1997). Tarih Boyunca İstanbul'un Park, Bahçe ve Korulukları, Egzotik Ağaç ve Çalıları, İsfalt Yayını: 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul.
- Yetkin, S. K. (1984). Barok Sanatı, Dünya ve Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Yazır Ofset Basımevi, İstanbul. Cilt 2.
- Johnson, H., (1979). The Principle of Gardening, Simon and Schuster Inc., Newyork.
- Wallace, M. Küçükerbaş, V. (2016). Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe Ev Bahçesi Anlayışı, Üzerine Araştırmalar, Ege Üniversitesi, Bayındır Meslek Yüksekokulu, Peyzaj ve Süs Bitkileri Programı, İzmir.
- URL 1: <https://derstarih.com/orta-asya-kultur-merkezleri/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- Şekil 2: Orijinal
- URL 2: <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/eski-turklerde-hayat-tarzi/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- URL 3: <https://www.tarihteninciler.com/ihlamur-kasri-basile-kargopoulo-fotografi/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- URL 4: <https://www.tarihbilimi.gen.tr/abbasi-devleti-ve-turkler/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- URL 5: <https://www.taj-mahal.net/newtaj/textMM/GardensParadise.html> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- URL 6: <https://www.alhambravision.com/el-patio-de-los-arrayanes/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).
- URL 7: https://es.wikipedia.org/wiki/Patio_de_los_Leones (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 8: <https://www.alhambra-patronato.es/en/edificios-lugares/the-court-of-the-lindaraja> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 9: <https://www.alhambra-patronato.es/edificios-lugares/patio-de-la-reja> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 10:

https://www.google.com/search?q=generalife&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKewiR_sHhr5X2AhUzgP0HHcRRB0QQ_AUoAXoECAIQAw&biw=1920&bih=880&dpr=1#imgrc=3TmR2kJMKv4IUM (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 11: <https://www.afar.com/places/royal-alcazar-of-seville-seville> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 12: <https://beautiful-iran.com/index.php/places/isfahan/chehel-soutun> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 13: <https://www.tarihlisanat.com/matrakci-nasuh-minyaturleri/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 14:

https://www.google.com/search?q=konya+alaeddin+camii&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjQo77Lw5_2AhVDSfEDHThyBdsQ_AUoAnoECAIQBA&cshid=1645952839653175&biw=1920&bih=880&dpr=1#imgrc=RUTmK-C2N_J1KM&imgdii=Xbcc5kgSgWmJKM (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 15: <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/7768848112> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 16: <https://konyabulteni.com/karatay-medresesi-cini-eserler-muzesi/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 17: <https://www.haberturk.com/sivas-haberleri/82801147-749-yillik-gok-medrese-ihtisamiyla-buyuluyorsivasta-bulunan-749-yillik-selcuklu-eseri-gok> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

URL 18: <https://tr.pinterest.com/pin/511721576415168306/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).

şekil 20, 21, 22, 23, 24, 25, Sedad Hakkı Eldem, Türk Bahçeleri 1976

şekil 26, 27, Orijinal

URL 19: <https://www.flypgs.com/blog/beylerbeyi-sarayi-gezisi/> (Erişim tarihi: 02.02.2022).